

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»Nevem Vaszilics Tódor«

GREGUSS SÁNDOR

»Én vagyok én, te vagy te, ki a szamár, én vagy te?«

KARÁTSZON GÁBOR

»a részletek szükségképpen érthetetlenek«

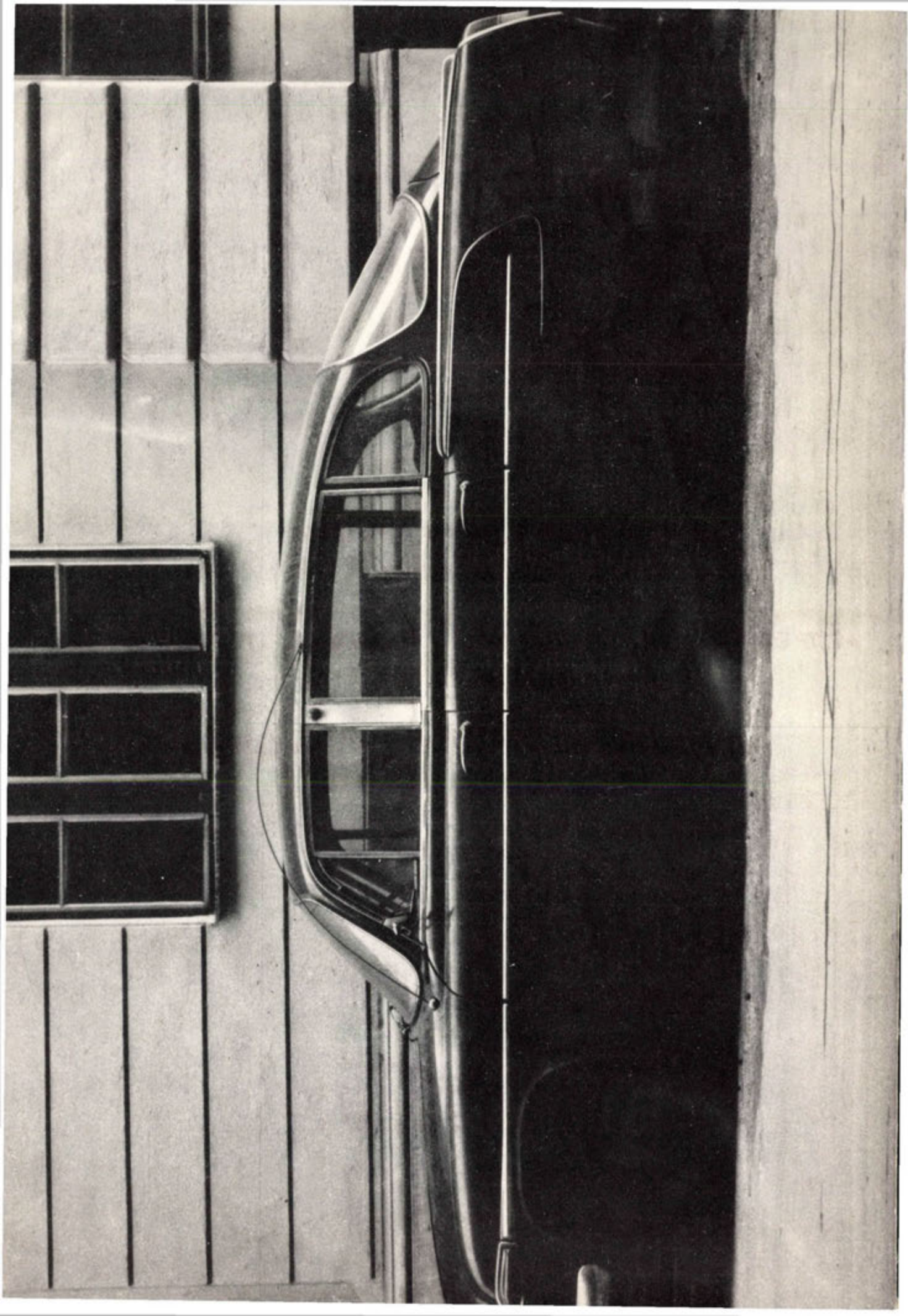
FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK

Mcmxc December

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HUSZONKILENC FORINT

MCMXC December

MÁSODIK ÉVFOLYAM TIZENKETTEDIK SZÁM

Lengyel László Megjött a tél 3

Timothy Garton Ash Prága: a Laterna Magicában 11

Nick Elsdorf Félix váhlaszt 29

Mándy Stefánia *kérdező* 33

Alekszej Remizov Jézus születése 35

Vaszil Sztusz *Verse* 41

Kukorelly Endre Érzelmes iratok 42

Greguss Sándor *78-dik költemény* 45

Sajó László Szógalati közlemények 50

J. Horváth Tamás A „végzetes eszme” ellenfele: F. A. von Hayek 55

Friedrich August von Hayek A végzetes eszme 59

Kálmán C. György Szemetek meg ebek 60

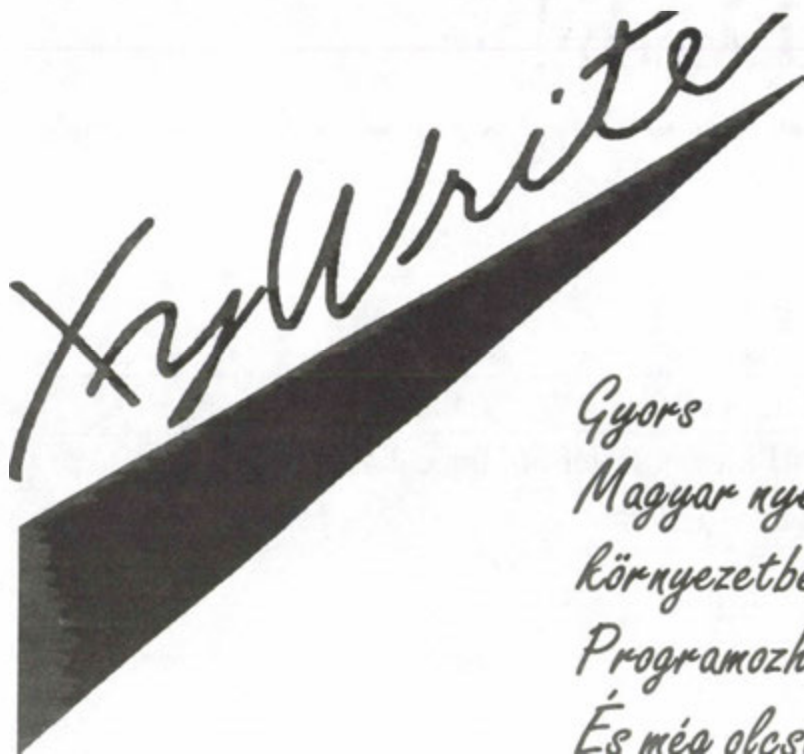
Karátson Gábor Urbanitás, *pora* 63

E számunkban Halas István képeit láthatják, a változások előtti Kelet-Európáról.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA. LEVÉLCÍM: BUDAPEST 1396 POSTAFIÓK 464. KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950 TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLEPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII., LEHEL ÚT 10/A SZÁM ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK Rt. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELEZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 348 FT, FÉL ÉVRE 174 FT, NEGYED ÉVRE 87 FT. A SZEDÉS A HVG FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: ERDÉLYI ISTVÁN, FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE MACHAN ESZTER ÉS KENEDI ANNA. NYOMTA A TÁJFUN KFT. BUDAPESTEN. FELELŐS VEZETŐ: ORBÁN ATTILA. 1990. ÉVI TÁMOGATÓINK: AZ OSVÁT ERNŐ ALAPÍTVÁNY, AZ MTA-SOROS ALAPÍTVÁNY, A DOVIN KFT. ÉS AZ IPARBANK RT.

Régebbi számaink korlátozott mennyiségben kaphatók a kiadóban.

*Gyors
Magyar nyelvű
Környezetben működik
Programozható
És még olcsó is!*

Az XyWrite szövegszerkesztő a terjedelmes szövegeket író, sok témával dolgozó embernek készült. Az egyszerű levélírástól speciális feladatok megoldásáig (például tudományos dolgozatok, forgatókönyvek), sokféle igényhez alkalmazkodik. Ideálisan alkalmazható az elektronikus kiadványszerkesztésben, mert nincs olyan fényeszedő rendszer, amely ne fogadna el XyWrite szöveget. Parancsai egyszerűek, logikusak, könnyen használhatók. Egy óra tanulás után már a kezdő is dolgozhat az XyWrite programmal. Egyetlen billentyű lenyomásával a felhasználóbarát help üzenet segíti a munka folytatását.

Az XyWrite gyors és hatékony, a szövegblokkok könnyedén mozgathatók, másolhatók. Egy pillanat alatt lefut a keresés és szócsere. Egyszerű billentyűzéssel ugrálhatunk a megjegyzések, lábjegyzetek között. Az ablaktechnika révén egyidejűleg akár kilenc szöveget is szerkeszthetünk. A többször használt szövegrészek tárolhatók és visszahívhatók, időt takarítva meg a felhasználó számára.

A képernyőn megjelenik az aláhúzás, kövér szedés, középre igazítás, új bekezdés. Sokat segít az automatikus elválasztás és a kivételszótár, a magyar helyesírás ellenőrzés fejlesztés alatt áll.

A programot forgalmazza:

1011 Budapest, Iskola utca 8.

Telefon: 115-3061

Telefax: 115-5087

Megjött a tél

S Z A K É R T E L E M É S P R Ó F É C I A

LENGYEL LÁSZLÓ

Úgy látszik az egész ügy a hivatalnokok közt játszódott le a sápadt Pilátus és Heródes tetrarcha között adminisztratív szempontból kifogástalan eljárás ki tud ebből drámát teremteni

innen a félnék szakállasok jelenetsora és a csócseléké mely felvonul a hegyre amit a koponyákról neveztek el

elégge szürke lehetett semmi szenvedély

ZBIGNIEW HERBERT: EGY PER MARGÓJÁRA

Minél többet zihálnak, ostoroznak, gyűlölködnek demokratikus proféták, pártfőfiúk, annál inkább növekszik a vágy a pilátusi szakértelem ítélkező figyelme után. Mintha csak e két rossz között választhatnánk: politikai profécia vagy rideg hivatalnoki eljárás. Az átmenet első szakaszát a kelet-közép-európai országokban a fennkölt politikai ígéhirdetés, pátosz jellemezte. A második szakasz a kényszerű földreszállás. A kérdés: hol a szakértelem, mi a szakértelem? És további kérdés: a váltás intézményei lehetővé teszik-e a szakértelem befolyását és újraelosztását?

„A kelet-közép-európai országok nem saját kommunista rendszereiket döntötték meg, hogy egy kapitalista rendszert csináljanak; egy zárt rendszert semmisítettek meg, hogy egy nyílt társadalmat teremtsenek, egészen pontosan a nyílt társadalmat, mert van nagyon sokféle rendszer, de nyílt társadalom csak egy van.

Az út a szabadság felé, az nem az egyik rendszerből a másikba vezet, hanem végtelen számú jövő lehetőségeinek nyit szabad teret, amelyek versengenek egymással. Versenyük képezi a történelmet.” – írja Ralf Dahrendorf.*

„A szabadság felé vezető út lényege az, hogy egy zárt társadalomból egy nyitott társadalom felé vezet. A nyitott társadalom nem rendszer, hanem az alternatívák megvizsgálásának mechanizmusa. Nem határozza meg előre a gazdasági struktúrákat és politikai irányvonalat, de lehetőséget ad a kipróbálásra és a tévedésre, a hibákra és azok kijavítására. Az első figyelmeztetés tehát: kérlek, ne egy alternatív rendszer után kutass!”** Nem a szovjet szocializmusról térünk át az ameri-

kai kapitalizmusra, mert ahogy nem a szovjet szocializmus a történelem egyetlen és igaz útja, úgy az amerikai út sem az. A brit, a francia, a német, az olasz, a spanyol, a svéd modernizálódás nem amerikai, de nem is közös európai modell részei. Nincs közép-európai modell sem, hanem az országok, a társadalmak és gazdaságok versengő alternatívái vannak. A dilemma az, hogy a kelet-közép-európai országok ki tudnak-e lépni egy zárt társadalom és gazdaság keretei közül, vagy megmaradnak abban.

De ki választ a felmerülő alternatívák között? Az új politikai elitek, pártok és vezetőik? Vagy gazdasági érdekcsoportok képviselői? Vagy közigazgatási, gazdasági szakértők? Esetleg ezek valamilyen koalíciója, munkamegosztása? Mert aki választ, dönt, azé a hatalom.

Száz nap magány és a dicsőséges százharminchárom nap

*Zuboly mester Zuboly tata
mint született demokrata
Titánira írta
(karrierje legyen könnyebb)
egy kékfedelű tagkönyvet
mit Orrondi tervezett
a tündér-szakszervezet
számára – hát nem vitás
ez ám az egoitas
s aztán altruista módon
kérte feküdjék le ódon
szelónára – övele
hol erkölcsöt művele*

SZILÁGYI DOMOKOS: ZUBOLY

Ugye emlékeznek, hogy Zuboly mester évtizedek óta harcol a bolsevik-kommunista állampárt, pártállam ellen. Lengyelországban azt kérde fölénnyel: ugyan hol voltál te fiacskám 1956 nyarán, 1971-ben, 1976-ban, 1980–81-ben, mit csinálták a Jaruzelski-rendszerben? Csehszlovákiában

* Ralf Dahrendorf: *Reflections on the Revolution in Europe* (kiadás alatt: Times Books, Random House, New York, 1990). A könyv címe Burke „*Reflections on the Revolution in France*” című híres művére utal. Dahrendorf felteszi, hogy Prágában, Berlinben és Bukarestben gyors és radikális forradalmak zajlottak le, Varsóban és Budapesten pedig – T. Garton Ash kifejezésével – *refolution-ok* (reform + revolution). E változások anatómiájának leírása a társadalomtudós feladata.

** Dahrendorf: *A szabadsághoz: a demokratizáció és problémái Közép-Kelet-Európában* (Kritika 1990. 6. 30. old.)

* Timothy Garton Ash írja az új nomenklatúráról, hogy annak hatalmi arroganciája nem különbözik az előző nomenklatúrától, és önazonosítása is hasonló, az „évtizedes harcra” hivatkozik. →

68-ra kérdez, Magyarországon... Zuboly tata, mint született demokrata – magyar, szabad, liberális, nemzeti, keresztény, európai –, arra használta föl 1990 magyarországi dicsőséges 133 napját, hogy önmaga és pártja üdvörtörténetét parlamentárisan megfogalmazza. A magyar polgár ismerheti már az egyetlen igaz ellenállót, legyen az szabad-, magyar vagy szocialista demokrata, de már le is leplezte a másik által. És Zuboly tata az 1. számú tagkönyvvvel titkárnőre, sofőrré, nyugati autóra, zakóra és nyakkendőre váltott, s oly nyelvre, amelyet csak a politikus tündér-szak-szervezet beavatottai értenek.* Az ódon sezlón nyikorog és recseg. De ne gúnyolódjunk. Volt megoldandó elég a kormány száznapos magányában és az első konfliktusig tartó dicsőséges százharminchárom napban. T. G. Ash fel is sorolja a három alapvető problémát: 1. Társadalmi kiábrándultság a gazdasági nehézségek, az új társadalmi egyenlőtlenségek és a parlamentáris káosz láttán; 2. Eliték konfliktusa, a válságkezelés játékszabályainak kialakulatlansága; 3. Gazdasági szétesés (az út a „könnyek gazdasági völgyén” át vezet).** Mert amikor Magyarországon a kádárta hatalom összeomlasztotta, felszámolta önmagát,*** ezzel nem szűnt meg a társadalmi kiábrándultság, az eliték konfliktusa és a gazdasági széthullás. És folytatódott a társadalmi és gazdasági intézmények és szervezetek átférfalódása. Ez a változás részben-egészben kiterjedt: a) a kormányzatra és az államapparátusokra; b) a pártokra; c) az érdekképviselőkre; d) a nemzeti intézményekre; e) az önkormányzatokra; f) a különböző tulajdonú vállalatokra, szövetkezetekre; g) bankokra és pénzintézetekre; h) az egyházakra.**** A kormányzat és az államapparátusok

Hol voltál ekkor, mit csináltál akkor? Így például Wiktor Woroszylski megtámadta Ryszard Bendert, hogy a Jaruzelski-parlament tagja volt, mire az fölemlgette Woroszylski kommunista múltját. T. Garton Ash: *Eastern Europe: Après le Déluge* (The New York Review of Books 1990. augusztus, 51. old.)

* Ó, mindezt nem én mondom – hogyan is merném? –, hanem az éles nyelvű brit fenti cikkében. Keleten mindenki megváltozott a vízőzön után – állapítja meg T. G. Ash –, talán csak Adam Michnik és a fideszesek kivételek. Észrevehető különbség van az új eliték köz- és magánnyelve között – teszi hozzá.

** T. Garton Ash: *Uo. A „könnyek gazdasági völgye” Dahrendorf szép kifejezése. Ash elsősorban Lengyelország problémáit látja maga előtt, de katalógusa érvényes Magyarországra is.*

*** A kádári oligarchiák – a nagyipar és a mezőgazdaság bárói – megvonták bizalmukat Kádár hagyományos alkurendszerétől és személyiségeitől, a dinamikus Kádár-megdöntőket választva. A kádári fogyasztói középrétegek lábukkal szavaztak a késő-Kádárkor távlatlansága ellen. Az MSZMP-vezetés egy befolyásos része megsemmisítette a kádári rendszerazonosság alapjait – kimondta, hogy 1956 népfőlkelés, engedte Nagy Imre és társai nyilvános eltemetését –, feltétel nélkül engedélyezte a többpártrendszer, és nyomásra leült a kerekasztal mellé tárgyalni e pártokkal. Végül az MSZMP felszámolta önmagát. A kormány elválasztotta magát a párttól, illetve az MSZMP képtelenné vált a kormányzat irányítására. A dereguláció, a liberalizáció és a vállalatok spontán privatizációja hozzájárult a központi hatalom gyengüléséhez.

**** A politikai és a gazdasági rendszerváltásról szoktak szólni. Kétségtől a rendszer változik. De azt jelenti-e, hogy a zárt társadalomtól a nyílt társadalom felé tartunk, vagy inkább a zárt társadalom egyik rendszeréből a másikba? Nem a kommunizmusból megyünk a kapitalizmusba, a központosított diktatúrából a demokráciába, a tervgazdaságból a piacgazdaságba, az állami

„rendszerváltása” nem az Antall-kormány hivatalbalépésével indult meg, de ekkor új fordulat következett.* A hárompárti – nemzeti jobbközépnek nevezett – koalíció kormányzati berendezkedését a felkért miniszterelnök határozta meg. A kormányfő saját koncepciója szerint átalakította a kormány felépítését, a minisztériumok szerepét, hatásköri megoszlásait. A koncepció lényege a következő.

Erős politikai kormány megeremtése. Az első felelős kormány fő feladata a *politikai rendszerváltás*. Ehhez új politikai intézményeket és szervezeteket kell teremteni, új politikusokat kell élükre helyezni. A politikai rendszerváltást a kormány vezeti, amikor kidolgozza a szükséges törvénytervezeteket, és meghatároztatja ezek elfogadásának parlamenti sorrendjét. A kormány – biztos parlamenti többségre támaszkodva – politikai, közigazgatói és gazdaságpolitikai döntéseit úgy hagyatja jóvá az országgyűléssel, ahogy neki tetszik. A köztársasági elnök alkotmányosan gyenge pozícióban van.**

Erős kormányfői hatalom. Az ország tényleges és egyetlen vezetője a kormányfő,*** a legerősebb kormánypárt elnöke.**** A miniszterelnök személyesen választja ki a minisztereket, a miniszterekkel szemben nem, csak az egész kormánnyal szemben lehet bizalmatlanságot kifejezni. A miniszterek mellett politikailag megbízható politikai államtitkárok működnek, akiket ugyancsak a kormányfő nevez ki. A Miniszterelnöki Hivatal jelentős irányító és koordináló szerepet tölt be, minden ügyet magához vonhat. A miniszterelnököt közvetlenül segítik tárca nélküli miniszterek. A miniszterelnök-helyettesi államminiszteri funkciók megszűnnek. Minden szál a miniszterelnök kezében fut össze, nélküle a kormány lényegében döntésképtelen.

Új kormányzati, államigazgatási apparátusi felépítés. A közigazgatás, a kormányzati munka és a gazdaságirányítás három kulcsminisztérium és a Miniszterelnökség együttműködésén nyugszik: a közigazgatásért felelős Belügyminisztérium (a belügyminiszter a miniszterelnök általános helyettese), a külpolitikáért felelős Külügymi-

tulajdonból a magántulajdonba. Itt valami másról van szó. Az intézmények és szervezetek helyzete megkérdőjelezi a kiindulópontot, változások a végpontot.

* Grósz Károly kormánya (1987. június–1988. november) még hagyományos kádárta kormány. Németh Miklós kormánya már választónt állt. Pozsgay 1988 novemberében egy politikai kormányt javasolt, amely részben függetlenedne a pártvezetéstől. 1989 áprilisától Németh egy szakértő kormány helyzetébe igyekezett. Németh kormányzásának utolsó szakaszában már felgyorsult a kormányzati munka szétesése.

** A kerekasztal-tárgyalások alapot szolgáltatottak a politikai kormány koncepciójára. Valamennyi korábbi ellenzéki párt a politikai rendszerváltásra összpontosított – a gazdasági kerekasztalt alig méltatták figyelemre –, és arra, hogy a köztársasági elnök funkcióit behatárolja. Az erős politikai kormány, a kormányozhatóság feltételeinek megeremtése alapul nemcsak Antall, hanem Tölgyessy számára is, ezért jöhetett létre az MDF–SZDSZ-paktum.

*** A miniszterelnök mintája a német kancellár, az adenaueri hatalom. Ez a végrehajtó hatalom egy és oszthatatlan. A magyar megoldás különbözik a lengyeltől és a csehszlováktól, ahol az államfő és a miniszterelnök egy hatalmas tárbérletben osztoznak.

**** A két funkció kölcsönösen erősíti egymást. De koncepcionálisan az a fontosabb, hogy a pártelnök a miniszterelnök, és nem megfordítva.

nisztérium és a gazdasáért szolgáló Pénzügyminisztérium. A gazdaság kormányzati befolyásolására a Pénzügyminisztérium magába olvasztotta az Országos Tervhivatalt és az Árhivatalt, a pénzügyminiszter a Gazdasági Kabinet elnöke. A *szociális állam* befolyásolásának másik két centruma a munkanélküliség, az átképzés, az érdekegyeztetés megoldására kialakított Munkaügyi Minisztérium, és a szociális háló szövését vállaló Népjóléti Minisztérium.

Kormányzati koordinálás. A minisztériumok által elkészített előterjesztéseket egyeztetési és véleményezi a Gazdasági Kabinet, előterjeszti a Minisztertanács ülésére, amely határoz. A pártok közötti egyeztetés a miniszterelnök és a frakcióelnökök dolga.

A szakértők megőrzése és bevonása. A kormányban nem lehet korábbi MSZMP-tag, de a miniszter és a politikai államtitkár után következő közigazgatási államtitkár esetében csak a szakértelem számít.* Az apparátusokban meg kell tartani a régi szakértőket, és meg kell nyugtatni őket, hogy munkájukra hosszú távon is szükség van.

A koncepció megvalósulása

Az erős politikai kormány helyett egy kapkodó és csapkodó kormány alakult ki, amely nem tudott a politika és a gazdaság középponti kérdéseire programot alkotni, a folyamatokat érdemben befolyásolni, a konfliktusokat kezelni. Az erős kormányfő megvalósult. Bár az MDF országos gyűlésén felmerült, hogy a kormányfő helyébe vagy mellé elnököt válasszanak, de végül erre nem került sor.** A kormányfő a legfontosabb minisztériumokba saját embereit választhatta ki, cserébe kevésbé fontos minisztériumok esetében engedélyt tett a koalíció pártjainak.*** A Miniszterelnöki Hivatal az első két hónapban szinte kizárólag egyedül mozgatta a gazdasági átalakítási munkálatokat.**** A miniszterelnöknek a kívántnál is nagyobb hatalma, hatásköre alakult ki, az ügyek jelentős része „föltolakodott” miniszterelnöki szintre. Az új kormányzati apparátusok alig tudtak kialakulni. A koncepcióban meghatározott súlypontok nem jöttek létre, a Belügyminisztérium nem vált a közigazgatási reform irányítójává, a Pénzügyminisztérium nem töltötte be sem a gazdasági csúcsmisztérium, sem a költségvetési minisztérium szerepét, a Munkaügyi és a Népjóléti Minisztériumok még program szerint sem tudták összehangolni működésüket a gazdasági csúcson. A Pénzügyminisztérium belső szervezeti felépítése még zavaros és tisztázatlan.

* Felelős minisztériumi nyilatkozatnak a miniszter és a politikai államtitkár nyilatkozata számít.

** Az MDF radikális szárnya, a „Lakiteleki Alapító Atyák” túlságosan nagy fordulatnak tekintették Antall kormányát és koncepcióját.

*** A miniszterelnök választotta ki a belügy, külügy, pénzügy, NGKM, iparügy minisztereit, de kompromisszumot kötött a művelődési, a munkaügyi tárcák vezetői tekintetében, illetve a tárca nélküli minisztereknél.

**** Matolcsy György gazdaságpolitikai csapata fogalmazta a kormány gyorsprogramját, készítette elő a nemzetközi tárgyalások feltételeit, irányította a privatizációs munkákat.

A kormányzati koordinálás nem tudott létrejönni. Kezdetben nem működött a minisztériumok közötti egyeztetés, majd a Gazdasági Kabinetben kellett a minisztereket az adminisztratív államtitkárokkal helyettesíteni, hogy valóban történjen előkészítés. A minisztériumok közötti hatáskörök tisztázatlanok. A parlamenti frakciók és a minisztériumok között az együttműködés zavaros. A törvények előkészítése rohammunkában, sokszor végiggondolatlanul történik.

Miért nem vált be a kormányfői koncepció? A koncepció helytelen, a végrehajtás rosszul sikerült, vagy egyszerűen még meg kell érnie? A koncepció alapja egy történelmi-alkotmányos felfogás, amely a hatalmi ágak klasszikus megosztásán, a súlyok-ellensúlyok rendszerén, a magyar jog- és alkotmányfejlődés százötven éves történetének megítélésén alapszik. Az államot, a kormányzatot *közigazgató és közszolgáltató* államként fogja fel, amelynek a gazdaságban nincs igazán aktív szerepe. Ez az államfelfogás ellentétes mind a hatalomgyakorlás racionalitásával, a politikai és gazdasági erőviszonyokra alapított politikai intervencionista államalképzésekkel, mind a jóléti állam koncepciójával. És nincs köze a kádári pragmatikus, alkudozó-érdekegyeztető kormányzati „elmélet” és gyakorlathoz sem. Csakhogy a legalista, történelmi modellen alapuló államépítés nem vihető be a magyar – a kelet-közép-európai – gyakorlatba anélkül, hogy le ne küzdjük az alkudozó-érdekegyeztető (már-már korporatív-korrupció) kádári államgépezet erőcsoportjait és közigazgatási, gazdaságpolitikai technikáit, illetve a politikai intervencionista állam megteremtésének kihívásait. Az Antall-koncepció mögött nem állnak társadalmi erőcsoportok, és nincs mögötte szakértői elit. Másrészt, a késő Kádár-kor állama elveszítette beavatkozási lehetőségeinek nagy részét. Az Antall-kormány olyan közigazgatási és gazdaságirányítási helyzetet örökölt, amikor a törvényes lehetőségek alapján a kormányzat mozgásterét a gazdasági szereplőkkel szemben kicsi, beavatkozni, hatni csak a politikai kampányok technikáival tud. Az államigazgatás erejének biztosítékai megröppantak. Nincs központi terv, a központi költségvetés bevételi oldala törvényekkel van megkötve, minden további bevétel kivételes szabályokat igényel, a közvetlenül államigazgatási kézben lévő tulajdon aránya a nemzeti vagyon negyede, a vállalati tanácsoknál és az önkormányzó vállalatoknál, valamint a szövetkezeteknél csak közvetett beavatkozásra képes, az árak, a bérek, az import jelentős részben liberalizáltak.* A Kádár-rendszer nem egy erős, központosított államot és kormányzatot hagyott hátra, hanem egy gyenge, a gazdasági és politikai erőcsoportoknak kiszolgáltatott államot, amely egyik vagy másik erőcsoport, oligarchia érdekében avatkozik be. A késő-Kádár-korban, illetve a másfél-két éves átmenetben megindult nemcsak a nemzeti vagyon, de az ezzel összefüggő hatalmak újraelosztása is. A kormányzat a nagyvállalati spontán privatizáció, a magántulajdonosi élénkülés következtében

* A központi államigazgatás csak az államigazgatási irányítás alatt álló vállalatokra, a helyhatóságokhoz nem tartozó költségvetési intézményekre, az állami gazdasági és tsz-ben lévő állami földekre (a nemzeti földvagyon kb. egynegyedére) hozhat közvetlen döntéseket.

kikerült az irányító szerepköréből. Az új kormány intézményesen azon igyekezett, hogy a kezdeményezést visszaszerezze, de ehhez hiányoztak a gazdaságpolitikai eszközei éppúgy, mint az államigazgatás által is használható piaci technikák. A következmény: a központi kormányzat képtelen érvényesíteni akaratát, amit a különböző gazdasági szereplők politikai ellenállásának tulajdonít. Az Antall-kormány szinte sorra veszi a gazdasági szereplőket, hogy különböző kampányokkal engedelmességre szorítsa őket. Elsőként magát a közigazgatást, a minisztériumi apparátusokat célozta meg. Mindez két hullámban már megtörtént: először az országgyűlési választási kampányban, másodsor a Justitia-tervezettel. (Ez utóbbit felelevenítették a blokádválság után.) A közigazgatást két másik tendencia is befolyásolja. A bürokratikus etosz – a hierarchiában való biztos felfelé lépkedés, a felelősség a saját feljegyzésért és előterjesztésért, az ügykör legjobb szakértője rangjának elérése – leértékelődött. Felértékelődött a haszonelvűség – a pozíció, a kapcsolatok, az információ, a szakértelem közvetlen áruba bocsátása, piaci értékesítése. A bankok, a vegyes vállalatok, a magánvállalkozások piacán ma jobban értékesíthető az apparátusokban felhalmozott szellemi tőke, mint a közigazgatásban. Másrészt a kormány megtakarítási programja érinti a központi közigazgatást. A kivándorlás nem áll meg.*

Ugyanennek a közigazgatásnak kellene megfegyvereznie a nagyvállalati vezetőket, a kereskedelmi bankok irányítóit, a termelőszövetkezeti vezetőket stb. És a felhatalmazás nélküli közigazgatásnak kellene megoldani a különböző társadalmi összefüggéseket, amelyeket a politika provokált ki. Ennek a személyes megfegyverezésnek és konfliktuskezelésnek sem a személyi, sem az intézményi feltételei nem adtak.

Összefoglalva: a kormányzat nem túlcentralizál, hanem a korábban elveszített kormányzati irányítási pozíciókat és kezdeményezést próbálja visszaszerezni. Ehhez hiányzik a törvényes háttér, és az a szakértő érdekcsoport, amely végrehajtja.

A kormánynak az a tévedése, hogy elhitte saját politikai szövegeit, és fő ellenfélként a „központosított diktatúra” „kommunistáit” próbálja üldözni, lehetetlenné teszi, hogy megtalálja szövetségeseit és ellenfeleit. Így önkéntelenül megüt mindenkit, aki csak elé kerül.**

* A kivándorlás okai közé tartozik, hogy nincsenek biztos szakmai értékek. Nem lehet alkalmazni a szakmai számonkérést a politikai üldözés gyanúja nélkül, és nem büntethető a haszonelvű magatartás, mert szinte az egész apparátust áthatja. A szakértő szegénynek főnökei hozzáemértése miatt, és nem kíván azonosulni. Ennek következménye a főnökök magára hagyottsági érzése, kiszolgáltatottsági tudata.

** „Zuboly: No lesz sírás, ha azt amúgy istenigazában eljátssza az ember; ha én azt eljátsszom, lesz drága dolog a nézők szemének; vihart indítok, szánakozást gerjesztek, néminemű részben. Halljuk a többi – azonban legfőbb gusztusom van zsarnokot játszani: Herkulest pompásan játszánám, vagy egy oly szerepet, melyben törnizüzní kell mindent.” Szegény, buksi Zuboly. S még azt is kérde, milyen szakállal lesz legjobb játszani. Vackornak, az igazi parlamentáris demokratának édesmindegy. Zuboly: „Eszerint, vagy szalma-szín szakállal adom, vagy narancsszín szakállal, vagy tulipános szakállal, vagy francoronaszín szakállal, vagy csupa sárgával.” Shakespeare: *Szentivánéji álom* (ford.: Arany János); I. felvonás, 2. szín. Kedves pártok, kedves politikai elit – lehet választani!

Veremben

–Lám, kellemes, rokonszenves és úgy látszik, tehetséges ember – gondolkodott el Niels Nielsen, elnézve Baltik Patricijt, amint áthalad a kórházon. – Kigondolt a problémák megoldására egy trükköt, és így oldotta meg az élet kérdését! Ilyenek a költők! Nekik elég egyetlenegy trükk! De mi többiek, akik telefonálunk, a telefonon pedig a temetkezési vállalat jelentkezik? Miféle trükkkel tudnánk mi megoldani a mi kérdésünket?

MIROSLAV KRLEŽA: BANKETT BLITVÁBAN

A magyar társadalom trükkjei megfoghatatlanok. Nem vagyunk lírai költők. A gazdaságról lassan nem orvosi, hanem halottkémi jelentéseket hallgatunk. A mi kérdésünk: megoldható-e a gazdaság stabilizálása és átalakítása nélkül bármilyen politikai kérdés? „A gazdasági reformereknek szükségük van a politikai vezetés védelmére, és a politikai reformerek csak úgy tudják kiterjesztett szárnyaikat megvédeni, ha a győztes gazdaságpolitikus az ő oldalukon van.” – tétélezi föl Dahrendorf. Úgy véli, hogy csak ott van sikeres átmenet, ahol a vezető politikus és a szakértő gazdaságpolitikus között munkamegosztás alakul ki. Ilyen volt Konrad Adenauer és Ludwig Erhard (NSZK), Juan Carlos és Adolfo Suarez, majd Gonzales és Boyer (Spanyolország) között, és Dahrendorf feltevése szerint ilyen munkamegosztást alakított ki a lengyel Mazowiecki és Balcerowicz, valamint Csehszlovákiában Havel és Klaus.** Magyarország és a magyarok nem szerepelnek Dahrendorf listáján.

Menjünk közelebb. Ahhoz, hogy az átalakulás sikeres legyen, kell egy politikai erő és egy politikus, akinek nemcsak azt kell felfognia, hogy a gazdaságban – a tulajdonviszonyokban, az infláció, a munkanélküliség kezelésében, a szerkezetátalakításban – dől el minden vagy majdnem minden, hanem azt is, hogy a gazdasági nehézségeket csak egy szakértő csapattal lehet megoldani, amelyet a politikának meg kell védenie. Van mitől megvédeni, mert a gazdasági átalakítás súlyos társadalmi konfliktusok okozója. Magyarországon nem akadt politikus, aki innen közelített volna. (Sem a kormánypártok, sem az ellenzéki pártok nem fordultak a gazdaság felé, helyette politikai-ideológiai csatározásokat folytattak, és nem gyűjtöttek be kormányképes szakértő csapatokat.) Az MDF-kormány gazdasági miniszterei és államtitkárai nem egy szakértő csapathoz tartoznak – többségük a kormányban ismerte meg a másikat –, nem egy szellem, munkamódszer hatja őket át. És egyikük sem olyan szakértői tekintély, akinek saját csapata lenne. Leszek Balcerowicz és Václav Klaus mögött intézeti háttér áll, ahonnan embereiket hozzák, és mindketten közismert és elismert tekintélyek a szakmában. Mindketten hayekianus liberálisok, ahogy csapatuk is, amit lehet szeretni vagy nem szeretni, de legalább logikájukat lehet érteni.*** A magyar gazdaságpolitikát mindössze két-három

* Dahrendorf: *A szabadsághoz...* (31. old.)

** Dahrendorf: *Reflections on the Revolution in Europe* (57. old.)

*** Balcerowicz esetében komoly probléma, hogy Mazowiecki-nek, politikai védelmezőjének bizonytalan a politikai helyzete Lech Wałęsával szemben, aki hevesen támadja a kormányt. Ha Wałęsa győzelmeskedik, akkor Balcerowicz lehetőségeinek valószínűleg vége. →

szakértői csoport ismeri, az Antall-kormány egyikét sem sikerült maga mögé állítania.

Az első csapat a *tervesek*. Ők azok, akik a 70-es évek végétől a Tervhivatal különböző szintetizáló osztályain, ill. a pártközpont gazdaságpolitikai osztályán egymást váltogatva dolgoztak. Megindítói és szakértői az 1978 utáni „reformfolyamatoknak”, az 1980-as árreformnak, a visszafogásnak, a makroegyensúly helyreállításának, a vállalati értékelésnek; ők dolgoztak az Állami Tervbizottság előterjesztéseiben, vetélkedve a marjaista Gazdasági Bizottság 1982–84 közötti kézivezérléses gazdaságpolitikájával; ők tevékenykednek a Gazdasági Mechanizmus Egyeztető Bizottság Titkárságán, amely 1981 óta megkísérelte egyeztetni a reformmunkálatokat és végeredményként összehozta az 1984. áprilisi MSZMP KB határozatot az államigazgatási tulajdon átalakításáról és a kétszintű bankrendszerrel. És ezt a csapatot készítették és kényszerítették a szakmailag tarthatatlan VII. ötéves terv dinamizáló programjának megtervezésére 1984–85-ben, majd az ugyancsak megalapozatlan 1985-ös és 1986-os tervek összehozására. Ők álltak egy Havasi–Faluvégi vonal apparátusi háttérben, sűgőként, belső kritikusként, legjobban informált összegzőkként, a fő népgazdasági folyamatok megtervezőiként. Volt információs rendszerük, voltak adminisztrációs tapasztalataik; ismerték a nagyvállalati, megyei, minisztériumi és KGST-alkuk menetét, koreográfiáját; tudták a politikai befolyásolás módozatait, hogyan kell a pártközpont–Tervhivatal–Árhivatal–Pénzügyminisztérium–Nemzeti Bank finom összjátékát űzni. Kulturált egyeztetői voltak a késő-Kádár-kor nagy érdekcsoportjai alkudozásainak. A terves csapat meg volt győződve arról, hogy piacgazdaság és tervezés nagyon is összeegyeztethető. Csak ahogy 1968 után áttértünk a direkt tervutasításról a nagy jövedelemfolyamatok és beruházások tervezésére, a 80-as években ebből át kell menni egy stratégiai tervezésbe, ami sokkal inkább egy posztkeynesiánus jóléti állam összefüggő beavatkozására emlékeztet, mint a marxista tervezési elméletekre. Jobban átláthatóvá kell tenni a gazdaság viselkedését – ez egyszerre jelenti a világpiaci árakra tervezést és a közelítést a vállalati nyers adatokhoz stb., a tervezés el-sőbbségével összhangot kell teremteni a költségvetési, a hitel- és az iparpolitika között, végül ki kell küzdeni a terv függetlenségét a politikával szemben. Így győzhető le az a voluntarista tervezés, amely figyelmen kívül hagyta a 70-es évek közepén a világ gazdasági irányokat, majd a 80-as évek közepén újra elvetette a súlyokat. A kádári rendszer 1986–87-es válsága ezt a csoportot is majdnem maga alá temette. Mindenekelőtt a tervek bukása, a terves gazdasági integráció kudarca magukban a csoport tehetséges képviselőiben váltott ki azonosulási válságot. Olyan kormány- és pártpo-

Más Klaus esete, akinek nincs is szüksége politikai védelmezőre. A pénzügyminisztert 1990 októberében a kormánypárt elnökévé választották – Havel és a párt hivatalos jelöltjével szemben. Így érdekes hatalmi háromszög rajzolódik ki az államelnök Havel, a miniszterelnök Čalfa és a pártelnök-pénzügyminiszter Klaus között.

Balcerowicz és Klaus helyzete azonos abban, hogy szűkebb körükön kívül egy szakmailag felkészületlen apparátussal kell dolgozniuk, és inkább tervezgethetnek, álmódosozhatnak, mint valószínűsítően intézkedhetnek.

litikához használták fel a nevüket és szakmai hozzáértésüket, amelyet bár belülről elleneztek, de nyilvánosan bírálni nem tudtak, és amely csődbe vitte az országot. Ez az azonosulási válság szétvitte a már összeálló gárdát, háttérbe szorította a KB gazdaságpolitikai osztályát és a Tervhivatalat. A Grósz-kormány 1987. szeptemberi programját és az 1988-as fő intézkedéscsomagot (adórendszer, költségvetési támogatási kérdések stb.) már inkább egy pénzügyes csapat dolgozta ki. A Grósz–Medgyessy kormány 1988-as gazdaságpolitikájának népszerűtlensége hozta vissza 1988 végén, 1989 elején a terves csapatot Németh Miklós zászlaja alatt.*

A második a *pénzügyes* csapat. A pénzügyi apparátus három jelentős kérdésben játszott szerepet a 80-as évek közepéig. Itt alakult ki a legerőteljesebb nagyvállalat-ellenes és kisvállalkozás-barát gyakorlat a 70-es és 80-as évek fordulóján. (Elkészült a gazdaságtalan vállalatok számítógépes listája, elején nagyvállalatokkal, felállt egy bizottság és titkársága a decentralizáció vezérlésére. Itt készítették elő a kisvállalkozások 1982-es jogi és közgazdasági szabályozását.) Másrészt, innen származott szinte minden gyakorlati elképzelés az 1983–84-es vállalati szervezeti és bankreformra, amelyeket felemásan 1985-ben és 1987-ben vezettek be. Harmadrészt, itt volt a legnagyobb ellenállás a Marjai-féle kézi vezérléssel és az 1985-ös dinamizálással szemben. Mindezt átszötte az a pénzügyes igény, amely a gazdaság új integrációját a terv diktátumától megszabaduló költségvetési újraelosztó jövedelempolitikában látta megvalósíthatónak, amit kiegészít egy monetáris politika. A kormánynak egy pénzügypolitikai koncepcióra kell ráhangolódnia, a globális középtávú és egy megalapozhatatlan éves terv, illetve mindenféle műszaki-gazdasági, iparpolitikai blokk-koncepciók helyett. A pénzügypolitika két szilárd pillére a költségvetési jövedelemelosztás és a jegybanki hitelpolitika. De természetesen a pénzügyes csapat is benne élt a kádárista alkurendszerben, amíg egyesek szorgalmasan visszafogtak és normatívitást hirdettek, mások ugyanekkora meggyőződéssel osztogattak és mentek bele egyéni támogatási alkukba. (Sőt gyakori volt – ma is az –, hogy ugyanaz a személy érvényesíti az általános szabályozást és vesz részt a különalkukban.) Minél inkább veszített a terv integráló szerepéből, annál inkább előtérbe került a költségvetés. Az 1987 elején pénzügyminiszter lett Medgyessy Péter jól kifejezi a pénzügyes csapat igényeit: egyszerre ígéri a bevételi oldal világos megtisztítását az adóreformmal és a kiadási oldal tisztázatlan osztogatását, egyéni mérlegelési rendszerét. (Mint az iparért felelős pénzügyminiszter-helyettes a fő osztogatók közé tartozott, aki mindig megértően tárgyalt az iparbárókkal.) 1987 nyarán miniszterelnök-helyettesként magával visz egy monetarista, monetarista gárdát a kormányprogram és következményei kialakítására.**

* Csak példaként sorolom a neveket: Németh Miklós, Vissi Ferenc, Jeney György, Vértés András, Czirják Sándor, Kardos Péter, Werner Gábor és valahol mögöttük Kemenes Ernő, majd Kádár Béla Tervgazdasági Intézete.

** Ebből lesz a Tervgazdasági Bizottság Titkársága. A TGB megpróbálja koordinálni a gazdasági kabinet munkáját. Ebben a csapatban dolgozott Kunos Péter, Antal László, Surányi György, Kocsis Imre, Szalkai István, Riecke Werner.

A Medgyessy-gárda igyekezett megszüntetve megőrizni az 1986–87-es *Fordulat és reform* embereit és szellemét, vagyis beolvasztani azt, ami apparátusilag elfogadható, és kizárni mindazt, ami megváltoztatná a hatalmi erőviszonyokat. A *Fordulat és reformból* két elemet emeltek át a kormányzati működésbe: az adóreformot és a monetáris restriktíót. Csakhogy az előbbit telerakták kompromisszumokkal, s az utóbbinak nem teremtették meg az intézményes előfeltételeit, s nem tudták kikényszeríteni következményeit: a példászerű nagyvállalati csődöket és a kisvállalkozások élénkítését. Már rosszul indult. Kidolgoztak egy olyan kormányprogramot, amelynek hiányoztak a gazdasági és politikai biztosítékai.* Így mentek bele 1988 májusa után egy olyan A-variáns megfogalmazásába, amely nem tartalmazhatta a KGST-kapcsolatok kritikáját, amely nem vetette fel Bős–Nagyymaros és Tengiz–Jamburg kérdését, amely a tulajdonosi kérdéseket beleygőmoszolta a társasági törvénybe, és amely a gazdaság liberalizálásának politikai feltételeit kidolgozatlanul hagyta. Sőt ma már azt is tudjuk, hogy a gazdaságpolitikai vonalvezetés rokonszenves kísérlete nem volt alkalmas a szerkezet lényeges módosítására, nem merete, nem tudta végigvinni a vállalati csődöket, végül elhibázta a lakossági megtakarítás- és devizapolitikát. Ugyanők megkésve terjesztették elő 1989 elején a liberalizálás újabb tervezetét, amelyet nem támasztott és támaszt alá egy tulajdonosi és vállalkozási politika, egy összehangolt KGST-elképzelés, a nyugati adósságpolitika újragondolása, a lakossági megtakarítások hatékony befolyásolása. De 1989-ben már vesztesre áll a pénzügyes csapat, tavasszal drámai összeütközésre kerül sor a pénzügyesek és Németh Miklós kormányfő között.** És bár az összeütközés kompromisszummal zárul, az eredmény az, hogy a kormányzati egyeztetés darabjaira hullik, a gazdaságot hol négy különféle felfogás vezeti – Németh miniszterelnök, Medgyessy miniszterelnök-helyettes, Iványi KB-titkár, Nyers államminiszter –, hol egy sem.

A harmadik az *iparos* csoport. A 70-es évek recentralizációs korszakában egyre-másra születtek a műszaki-gazdasági koncepciók, kialakult egy főként műszaki szakembe-

* Jellemző tény, hogy a Grósz-kormány egyik programírója anyyira csalódott az elkészült termékben, hogy aláírta annak a 100 értelmiséginek a felhívását, akik a program buktatóira figyelmeztették a parlamenti képviselőket. Antal Lászlóról van szó.

** A pénzügyes vonal azzal vádolta Németh Miklóst, hogy hozzá nem értő kormányfői működésével néhány hónap alatt lerombolta a Grósz–Medgyessy-kormány 1988-as évének eredményeit. Bokros Lajos az 1989 áprilisi kecskeméti reformtalálkozón élesen és részletesen bírálta az új kormányfő hibáit, és lemondását javasolta. Nem gondolkodtak másként Medgyessy körében sem. Az Antal László és Surányi György által írott 1989 tavaszi „libero”-program a szerzők áprilisi bejelentése szerint nem a Németh-kormány, hanem egy új, valóban szakértő kormány, íródott. Viszont Németh néhány hét alatt eltávolodik Grósz Károlytól és népszerű hízusokkal – Nagyymaros felfüggesztése, a szovjet–magyar kapcsolatok konvertibilis alapra helyezésének lehetősége, a politikai harcokban Pozsgay és Nyers mellé állás –, valamint bársonyszékekkel kompromisszumot teremt. A feloszló TGB titkárság szinte valamennyi tagja magas állami tisztségeket nyer el.

rekéből álló technokrácia az ágazati minisztériumokban. Ez a technokrácia sem a kötött tervutasításhoz kívánt visszatérni, hanem meghatározó szerepet kívánt az iparfejlesztésben önmagának és a műszaki-technológiai szempontoknak a tervezési, a költségvetési és a hitelezési szempontok felett. 1978 után látszatra háttérbe szorult az ipari technokrácia, az összevont ágazati minisztériumok időlegesen veszítettek Ipari Minisztériumként. De Kapolyi László minisztersége alatt szinte röpködtek az ipari blokk-koncepciók, sorra születtek a nagy programok. Kétségtelen, hogy e programok rokonszenvező megértésre találtak a pártközpontban is, mert a 70-es évek rossz szerkezeti döntéseit nem modellbeli szükségszerűségként, hanem gyorsan kijavítható műszaki-gazdasági tévedésként ábrázolták. Azonnal alkalmazható recepteket is kínáltak konkrét cselekvési-intézkedési programokban. E programok szinte mindegyikét sikerült bejuttatni a párt kongresszusi határozataiba, a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság, a Gazdaságpolitikai Bizottság napirendjeibe, vagy az ÁTB, GB egyedi döntéseibe. Tény, hogy az iparos technokrácia a korábbiakhoz képest alaposabb műszaki, nemzetközi összehasonlító elemzést adott, sőt gazdaságossági számításokat és elméleteket is produkált. Újító góccokat kell létrehozni és egy olyan vállalkozó államot, amely a vállalataival szerződéses kapcsolatra lép.

Nemcsak a vízügyes szakértők működtek nagy buzgalommal Bős–Nagyymaros létrehozásáért, hanem az energetikai, a bányászati, a kohászati stb. szakértők is. Mindezek az előterjesztések műszaki-gazdasági szempontból nem voltak teljesen megalapozatlanok, sőt az információk monopóliuma miatt nem is voltak könnyen vitathatók és cáfolhatók. És miközben a másik két szakértői gárda a gazdasági mechanizmus modernizálásával volt elfoglalva, az iparos technokrácia egyfajta műszaki-gazdaságpolitikai újítással kísérletezett. A következmény: a terves és pénzügyes technokrácia hatására sorra születtek a mechanizmust módosító intézkedések a 80-as években, és az iparos technokráciák kezdeményezéseire a gazdaságpolitika változatlan döntési rendszere sorra döntögetett a nagy ágazati blokk-koncepciókról, fejlesztésekről. Az 1985-ös XIII. pártkongresszus határozatai iparos győzelmet mutattak, amely csak a dinamizálási álmok 1987-es elenyészésével ért véget. Bár háttérbe szorultak a Grósz–Medgyessy-, a Németh-kormányzat idején, de az iparos technokrácia mégis működésre kész.*

A leírásból látszik, hogy a kész szakértői csapat átvételének legalább akkora a kockázata, mintha innen-onnan választjuk a szakértőket. Az előbbi esetben a politika aligha képes az ellenőrzésre, az utóbbiban hiányozni fog a szakértői munka, vagy nem lesz összehangolva. Ha csak a szakértő csapat és a laikus politikusok között folyik párbeszéd, akkor hibázni fog mindkét fél a társadalmi érzékenységek megfigyelésében. És most

* Az iparos technokrácia mindig támogatást remélhet az ipar báróitól. És újra jönnek a dinamizálási álmok, mint 1990 nyarán Kádár Bélától.

jutottunk a lényeghez. Nem elegendő a politikus és az állami gazdaságpolitika szakértőinek összjátéka. A dolog nem működhet, ha nem alakulnak ki a szociális partnerek képviselői és szakértő gárdái, ha nincs összjáték a kormány, a munkáltatók és a munkavállalók érdekképviselői, a nemzeti intézmények – Alkotmánybíróság, Legfelső Bíróság, Legfőbb

* Dahrendorf szépen leírja, hogy a katolikus Adenauer, akinek CDU-ját korábban az antiliberalis pápai enciklikák, a Rerum Novarum és a Quadragesimo Anno befolyásolták, hogyan fogott össze a piachívó protestáns Erharddal, hogyan valósítják meg azt a szociális piacgazdaságot, amely a szociális partnerek összjátékára épül. Erhard folyamatosan együttműködött Theodor Blank szociális miniszterrel, Hans Katzer CDU Foglalkoztatási Bizottság-i elnökkel, a DGB Szakszervezet elnökével Böckerrel stb.

Ügyészség, Nemzeti Bank, Legfelső Állami Számvevőszék, Magyar Televízió, Magyar Rádió –, önkormányzati képviselők között. Ekkor szakértők ellenőriznek szakértőket. Akkor nem politikusok kénye s kedve út szakértővé, s nem válik a válságkezelés pártpolitikák foglyává. Akkor a szakértő nem kényszerül csodareceptekre, és az általa felírt gyógyszereket nem kell a társadalomnak fegyveres erővel beadni.

A magyar gazdaságban beállt a tél. A magyar társadalom fázik, jelentől és jövőtől. A szakértő még melegben ül. De lesz-e országa, ahol szakértsen? Mert csak adminisztratív szempontból, felülről nézvést van meg ez az ország. Útja pillanatnyilag a völgybe vezet, az alkudozó államkorporatizmusból nagy érdekcsoportok korporatív világába. Vezet-e innen út fölfelé, piac és demokrácia felé? Ki tudja?

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BUDAKISZA

KRITIKAI IRASOK

A TARSADALOMTUDOMANYOK

KÖREBŐL

FISCHER GYÖRGY ~ A SZOCIOLÓGIA ALKONYA
TALLÁR FERENC ~ VAJDA MIHÁLYRÓL
DOBSZAY LÁSZLÓ ~ HIBÁK KÖNYVRŐL
BEKÉS VERA ~ KELEMEN JÁNOSRÓL
KOVÁCS M. MÁRIA ~ TIMOTHY GARTONRÓL
VAJDA JÚLIA ~ A HOLOCAUST TETTESEI ÉS ÁLDOZATAI
TAKÁCS ALBERT ~ KELSEN TISZTA JOGTANÁRÓL
LEO STRAUSS ~ ÜLDÖZTETÉS ÉS AZ ÍRÁS MŰVÉSZE
SCHÜTZ ISTVÁN ~ A ROMÁN ETNOGENÉZIS
DÁVIDHÁZI PÉTER ~ A MAGYAR ANGLISZTIKÁRÓL

M E G J E L E N I K

1990. TEL

N E G Y E D É V E N T E

Prága: a Laterna Magicában

TIMOTHY GARTON ASH

A magam részéről egy bemondással járultam hozzá a bársonyos forradalomhoz. A hetedik napon, november 23-án érkeztem Prágába, amikor már lélegzetelállítóvá vált a változás üteme. Václav Havellal kedvenc alagsori kocsmájának hátsó termében találkoztam. Ezzel üdvözöltem: „Lengyelországban tíz évbe tellett, Magyarországon tíz hónapba, Kelet-Németországban tíz hétbe – Csehszlovákiában talán csak tíz napba telik majd!” Havel megragadta a kezemet, rám villantotta megnyerő mosolyát, majd odaintette a szamizdat *Videojournal* éppen a sarokban várakozó stábját. Udvariasan rákényszerítettek, hogy bemondásomat megismételjem a felvevőgép előtt, egy pohár sörrel a kezemben, majd Havel is filmre mondta válaszáat: „Mesébe illő lenne, ha így történhetne...” A forradalom, jelentette ki, túlságosan kimerítő.

A felvevőcsoport elrohant, hogy lemásolja a szalagot, és a tereken nyilvánosan is vetíthessék tévéképernyőn. Havel ezt követően számos interjújában élt ezzel a szellemességgel. S mivel ő volt az, aki élt vele, bemondásom fantasztikus pályafutást ért meg. A csehszlovák újságok újra meg újra megírták. Az ellenzék egyik szövívője az általános sztrájk előestéjén, a 14. napon fölidézte egy tévéadásban. A *Gazeta Wyborcza*, a lengyel ellenzék napilapja címdalalon közölte. Fölfigyelt rá a nyugati sajtó is, s amikor végül a tizenkilencedik napon el kellett utaznom Prágából, az emberek még mindig mondogatták: „Látod, minálunk – tíz nap!” A kerek számoknak, úgy látszik, varázserejük van.

Nemcsak a szerzői hiúság mondatja el velem ezt a történetet, hanem az is, hogy szemlélteti az év közép-európai forradalmi közül a legelragadóbbnak számos jellegzetességét: a gyorsaságot, rögtönzést, vidámságot és Václav Havel abszolút központi szerepét. Havel egy személyben volt e legjelentősebb darabja írója, rendezője, ügyelője és főszereplője. Én csak egyike voltam azoknak – egyike a milliósoknak –, akik alájátszottak néhány sort.

Másnap reggel színházi tiszteletjegyet kaptam. A Laterna Magicába szolt, amelynek föld alatti színpada, nézőtere, előcsarnokai és öltözői a legerősebb csehországi ellenzéki koalíció, a Polgári Fórum főhadiszállásává, s így gyakorlatilag a forradalom főhadiszállásává váltak. A jegy gyakorta külsőt változtatott. Először csak keskeny kis papírszlet volt, rajta vérvörös tintával „Kérjük, engedjék be és ki” szavakkal; Václav Havel fivére, Ivan írta alá,

és a szerző gumibélyegzője hitelesítette. A pecsét egy vigyorgó círmotívumot ábrázol, amelynek mellén keresztbe a „Mosolyogj!” szó olvasható. Azután zöld kártya lett a belépő, ezt nyakba kellett akasztanom, s rágépeltek a nevemet, ekképpen: „Timothy Gordon Ash”, és újra csak a mosolygó macska. Később xeroxon sokszorosított, névjellel ellátott papírszletkével cserélték fel, amelyen „Polgári Fórum épület” állt, ezúttal már két mosolygó macska (az egyik vörös, a másik fekete), továbbá egy vigyorgó zöld béka kíséretében. Most, amikor ezt a cikket írom, itt áll előttem az íróasztalomon. A béka alatt ez a felirat: „très bien”.

A jegyek mindenestre csodákat műveltek. Történész-ként két héten át abban a szerencsében részesülhettem, hogy figyelhettem, miként alakítják a történelmet a Laterna Magicában. Többnyire én voltam az egyetlen külföldi, aki végigülte azokat a lázas vitákat, amelyeket a legtöbb ember egyszerűen csak „a Fórum”-ként emlegetett. Mielőtt azonban leírnám, mit láttam, rövid olvasópróbát kell tartanunk az első felvonásból.

Az egészet a diákok kezdték. Kis diákcsoportok már legalább egy éve aktívan tevékenykedtek. Kari újságokat adtak ki. Vitaklubokat alakítottak. A hivatalos és a nemhivatalos élet mezsgyéjén dolgoztak. Sokuknak volt kapcsolata az ellenzékkel, s valamennyien olvastak szamizdat kiadványokat. Egyesek azt állítják, összeesküvést szerveztek „A szalag” néven. Dolgoztak azonban a hivatalos cseh ifjúsági szervezetben, az SSM-ben is. Az SSM révén szereztek engedélyt arra, hogy november 17-én tüntetést rendezhessenek Prágában Jan Opletal, a náci által meggyilkolt cseh diák mártírságának ötvenedik évfordulóján. A felvonulás, a hivatalos terveknek megfelelően Prága második kerületéből indult el, majd a temetőben beszédeket és megemlékezéseket tartottak.

A felvonulókhoz azonban egyre újabban csatlakoztak, a skandált jelszavak éle pedig mindinkább a kastélyban trónoló jelenlegi diktátorok ellen fordult. A tüntetők úgy határoztak – meglehet, egyesek már jó előre ezt tervezték –, hogy a Vencel térre vonulnak. Ez a tér volt a cseh történelem valamennyi korszakalkotó pillanatának helyszíne – 1918-ban, 1948-ban és 1968-ban egyaránt. A menet megindult lefelé a dombról, végighaladt a Moldva rakpartján, majd a Nemzeti Színháznál jobbra fordulva, a Národní úton beözönlött a térre. Itt útját állták a sisakos, pajzsos és gumibotos rohamrendőrök, továbbá vörös barétos kü-

Az írás *Prague: Inside the Magic Lantern* címmel a *Magic Lantern* című kötet (Random House, New York, 1990) 78–130. oldalán jelent meg.

lönleges lázadásellenes osztagok. A Národnín is, a téren is leválasztottak a menetről és bekerítették nagy csoportokat. A tüntetők azonban tovább kiáltották, hogy „Szabadságot!” és a *We Shall Overcome*-ot énekeltek cseh fordításban. Az első sorban menetelők megkísérelték, hogy virágot nyomjanak a rendőrök kezébe. Égő gyertyákat állítottak a földre, és égnek emelt karral ütemesen kiáltották: „Csak a pusztá kezünk.” A rendőrök azonban, kiváltképpen a vörösbarétosok gumibottal agyba-föbe vertek férfit, nőt és gyereket.

Ez volt az a szikra, amely lángra lobbantotta Csehszlovákiát. A péntekről szombatira virradó éjszakán néhány diák – értesülve, hogy a tüntetésnek egy halottja és sok kórházi ápolója van – elhatározta, hogy sztrájkba lép. Szombat reggel sikerült a sztrájkfelhívást eljuttatni a Károly Egyetem legtöbb diákjához, valamint számos más felsőoktatási intézményhez, s ezek nyomban csatlakoztak az egyetemi épületekben megrendezett ülősztrájkhoz. (Gondos kutatómunkára lesz szükség e döntő mozzanat pontos részleteinek a rekonstruálására.) Szombaton délután csatlakoztak hozzájuk a színészek, akik már korábban is politikai lépésekre szánták el magukat, amikor Václav Havel védelmében petíciókat írtak alá, s akiket a színházi és filmfőiskola rendkívül aktív diákjai vontak be a sztrájkmozgalomba. A Realistické Divadlo színházban találkoztak. A diákok beszámoltak a „mészárlásról” (ekkor már így nevezték). A színházak támogató nyilatkozatot fogalmaztak, és ennek nyomán nemcsak sztrájkba léptek – pontosabban: nézőte-reiket politikai vitafórumokká alakították át –, hanem, amennyire meg tudtam állapítani, ők voltak azok, akik elsőként javasolták, hogy hétfőn, november 27-én déli 12 és délután 2 óra között tartsanak általános sztrájkot. A közönség fölállva ünnepelte őket a felhívás elhangzása után.

A színházi és a filmfőiskolák diákjai vasárnap reggel – nevükhöz híven – drámai hangvételű kiáltványt hoztak nyilvánosságra. A *Ne vářj – cselekdj!* című kiáltvány bevezetőjében megállapította, hogy megeshet, Csehszlovákiában 1989-et „a gumibot évének” nyilvánítják majd. „Ez a gumibot – folytatódott – pénteken, november 17-én diákok vérét ontotta.” Ezt követően, miután „a francia forradalom kétszázadik évében főként az európai országokhoz” fordultak, a diákok felsorolták követeléseiket, kezdve a *Lidové Noviny* földalatti havilap törvényes bejegyzésén, egészen a kommunista párt vezető szerepének az alkotmányból való törléséig. A kiáltvány – ez döntő fontosságúnak bizonyult – megismételte a felhívást az általános sztrájkra. (A diákok alig néhány nap alatt valamennyi kiáltványukat szép takarosan elraktározták személyi számítógépeikben; az utcán osztogatott számos röplap számítógép nyomtatóján készült.)

A Charta '77 által vezetett, már korábban is meglévő ellenzéki csoportosulások csak vasárnap este (a 3. napon) tíz órakerültek össze egy másik prágai színházban, miután a diákok és a színészek álltak a mozgalom élére, és kinyilvánították mind a maguk sztrájkját, mind az általános sztrájkot. E gyűlést gyakorlatilag Václav Havel hívta össze, aki a „mészárlás” hírére sietett vissza Prágába Észak-Csehszlováciából, ahol vidéki házában töltötte a hétvégét. Ezen a gyűlésen nemcsak a rendkívül vegyes összetételű ellen-

zéki csoportok, így az Igazságtalanul Üldözöttek Védelmére Alakult Bizottság (VONS), a Polgári Szabadságjogok Mozgalma és az *Obroda* (Újjászületés), a kizárt kommunisták klubja vettek részt, hanem a korábban bábszerepet játszó Néppárt és a Szocialista Párt egyes tagjai is. Az utóbbit a főtítkára, egy bizonyos Jan Škoda képviselte; valaha Václav Havel iskolatársa és közeli barátja volt, ám az úgynevezett normalizálás hosszú, sötét évei során gondosan kerülte a vele való találkozást.

Ezen a vegyes összetételű késő éjszakai összejövetelen megállapodtak egy *Občanské Fórum*, vagyis Polgári Fórum létrehozásában, amely „mintegy a csehszlovák közvélemény azon részének a szóvivője lesz, amely mind kritikussabban tekint a jelenlegi csehszlovák vezetésre, és amelyet az utóbbi napokban mélységesen megrázott a békésen tüntető diákok brutális lemészárlása”. A gyűlés négy követelést fogalmazott meg: azonnal mondjanak le azok a kommunista vezetők, akik felelősek a Varsói Szerződés 1968. évi beavatkozásáért, majd ezt követően az ország életének tönkretételéért, legfőképpen Gustav Husák, az elnök és Miloš Jakeš, a párt vezetője; azonnal mondjanak le a szövetségi belügyminiszter, František Kincl, és a prágai első titkár, Miroslav Štěpán, akit felelőssé tettek a békés tüntetések erőszakos szétveréséért; állítsanak föl különbizottságot a rendőri akciók kivizsgálására; végül haladék nélkül bocsássák szabadon valamennyi letartóztatottat, akit meggyőződése miatt vetettek börtönbe. A Polgári Fórum, tette hozzá a nyilatkozat, támogatja a felhívást az általános sztrájkra. Ettől fogva a Fórum kezébe került a forradalom vezetése Csehországban (Szlovákiában másfajta szervezettel jött létre, s más nevet is választott: Nyilvánosság az Erőszak Ellen).

Ezen az egész hétvégén sok tízezernyi ember, főként fiatal hömpölygött fel-alá zászlot lengetve és jelszavakat skandálva a Vencel téren. A diákok megszállták a tér végén álló jó király lovas szobrát, talpatát rögtönzött plakátokkal, fényképekkel és gyertyákkal borították el. A népi áttörés azonban hétfőn délután következett be. A tér ugyanis ekkor már nemcsak nyüzsgött – olyan tömeg gyűlt össze, hogy talpalatnyi hely sem maradt szabadon. A beláthatatlan tömeg azt skandálta: „Szabadságot!”, „Mondjanak le!”, s ami még jellemzőbb, egy olyan mondat hangzott fel újra meg újra, amit leginkább így lehetne lefordítani: „Itt az idő”, vagy „Ez az”. Sem a fehérsisakosok, sem a vörösbarétosok nem nyomultak be a térre. Akárcsak Kelet-Németországban, a hatóságok itt is csak akkor ébredtek rá, mi történik, amikor már késő volt. (Az akkori miniszterelnök, Ladislav Adamec azonban kétségbeesetten hangsúlyozta, hogy nem fognak rendkívüli állapotot hirdetni, ezáltal érzékeltetve, hogy valójában ezt a lehetőséget is fontolóra vették.)

Kedden, az 5. napon a tüntetés – amely délután négy órakerültek, munkaidő után kezdődött – még nagyobb méreteket öltött. A Jan Škoda vezette Szocialista Párt kiadója a felvonulók rendelkezésére bocsátotta erkélyét; a ház eszményien megfélemlt a célnak, mert pontosan a tér közepén helyezkedik el. Erről az erkélyről szólt a hatalmas tömeghez Radim Polouš, a veterán katolikus ellenzéki aktivista, majd Václav Malý, egy hivatásától eltiltott dinamikus pap,

végül Havel ismételte meg a Polgári Fórum követeléseit. Másnap reggel a kommunista párt napilapja, a *Rudé Právo* első kiadása első oldalas főcímében „200 000 főnyi” tüntetésről számolt be, a második kiadás szerint azonban már csak „100 000-en jelentek meg a téren”. Valaki kollázt készített a két kiadásból, lexeroxozta és ráragasztotta kirakatokra a háború előtti elnök-felzabarádító, Tomáš Garrigue Masaryk fényképei, a stencilezett vagy számítógéppel írt röplapok és a gondosan gépelt nyilatkozatok mellé, amelyek közölték, hogy ez meg ez a bolt csatlakozik az általános sztrájkhoz; ezeket a nyilatkozatokat valamennyi alkalmazott aláírta, gyakran még pecséttel is hitelesítették.

Szerdán és csütörtökön, a 6. és a 7. napon még nagyobb tüntetések robbantak ki, eközben azonban létrejött az első tárgyalás Adamec miniszterelnök és a Fórum küldöttsége között; ez utóbbit a miniszterelnök nyomatékos kívánságára nem Václav Havel vezette. Havel elmondta nekem, hogy a miniszterelnök egyik munkatársa útján megüzente neki, hogy egyelőre még nem akarja „kijátszani az aduját”. Ugyanakkor azonban Havel közvetlen kapcsolatot tartott a miniszterelnökkel egy magát „A híd”-nak nevező önjelölt közvetítő csoport révén. „A híd”-nak két pillére volt: Michal Horáček, egy ifjúsági lap újságírója és Michael Kocáb rockénekes.

A forradalom tehát istenigazából megindult, lendülete egy pillanatra sem hagyott alá. Főhadiszállása pedig alig száz méterre volt a Vencel tér végétől, abban a bizonyos *Laterna Magica* nevű színházban.

Asúlyos fém- és üvegajtókon belépve, elhaladva az önkéntes örök második vonala mellett, egyszerre csak eljutunk egy széles lépcsősorhoz, amelyen lemelve az 1950-es évek stílusában épült, tükrök szegélyezte ívelt előcsarnokba jutunk. Emberek sietnek fel-alá fontoskodó arccal, vagy kis csoportokban padokon gubbasztanak, hamarjában összeütött melegszenvedéseket esznek és a nemzet jövőjéről vitatkoznak. Egy további lépcsősoron jutunk le magába a színházba. A díszlet – Dürrenmatt *Minotauruszához* készült – olyan, akár egy tölcser; a színpad hátterében a lyuk éppen csak akkora, hogy egy kicsiny szörnyeteg átnyomakodhasson rajta. Itt, a *Laterna Magica* különleges dráma-zene-pantomim előadásainak helyén tartják meg naponta a sajtótájékoztatókat: a szóvivők a Dürrenmatt szörnyetege számára tervezett lyukból lépnek ki. Erre az előadásra a színházba nem turistákat, hanem újságírókat engednek be.

Az előcsarnok végében egy szoba található, amelynek üvegfalára több nyelven kiírták: „Dohányzó”. Az ajtóban újabb ör. Egyeseket beenged, másokat nem. Megglobogtom varázsjegyemet. Siker. Ismerős szakállas arcok, régi barátok az illegális idejéből, billegő székeken válságülést tartanak. A magasan a falra szerelt televízió képernyőjén operettelőadás – hang nélkül. A szobában dohányfüst illata, verejték, nyirkos kabátok, a forradalom szaga. Emlékszem, pontosan ugyanilyen szag volt 1980 őszén Lengyelországban.

Azt gondolom magamban, ez az igazi főhadiszállás. De néhány óra múltán az előcsarnok másik végében fölfedezek

egy fekete ajtót. Benyitok, lemegyek a fémlépcsőn és eljutok egy keskeny, iszonyúan túlfűtött folyosóra; olyan, mintha egy óceánjáró kazánházába jutottam volna. Itt, a tízes és tizenegyes számú öltözőben dobog a forradalom valóságos szíve. Itt ül ugyanis Václav Havel „magántitkárával” és a Fórum néhány legfontosabb aktivistájával, ők dolgozzák ki a legfrissebb kommuniké, programnyilatkozat vagy tárgyalási irányvonal szövegeit.

Az öltöző ajtaja előtt inas, szakállas, terepszínű kabátos férfi áll, vékonyodó haját tarkóján hippi módra varkocsba köti. John Bok az, Havel egyik barátja, a leginkább diákokból álló személyi testőrség parancsnoka. A háború alatt John Bok apja cseh pilótaként az angol légierőben szolgált; az ő szelleme él tovább a fiában. Nem lenne okos dolog összetűzni John Bokkal. Ő és Havel másik személyi biztonsági főnöke, Stanislav Milota, volt operatőr, egyébként egy híres színész férje, az egész előadás alatt előtérben álló szereplők közrefogják Havelt, amint ide-oda siet az ideges kapkodás légkörében; John Bok félszavakat ordít hordozható rádió adó-vevőjébe, Milota meg színpadias suttogással újra meg újra – „Ssss, ssss!” – csitítja az embereket; igaz, ez valamivel hangosabb, mint a zavaró hangforrás. Minden lázas mozdulatukkal aláhúzzák a színdarabíró rendkívüli státusát.

Nehéz dolga lenne egy politológusnak, ha meg kellene határoznia a Fórum döntéshozatali struktúráját, nem is szólva e mechanizmus tekintélyi hierarchiájáról. Pedig a struktúra és a hierarchia kétségtelenül fennáll. A „négynapos csecsemő”, ahogyan Havel nevezi, első pillantásra inkább klubnak tűnik. Az egyéni tagság személyi ajánlás alapján nyerhető el. Akár fadiagramot rajzolhatnánk: az alakuló ülésből nőne ki, amelyet a találó nevű Játékosok Klubja színházban tartottak: X bemutatta Y-t, ez meg bemutatta Z-t. A jelenlevők többsége már korábban is tevékenyen részt vett az ellenzék munkájában; a legnagyobb csoportot a Charta '77 aláírói alkották. Húsz évvel ezelőtt újságírók, egyetemi tanárok, politikusok, jogászok voltak, de ma azok, akik munkaidejük letelte után idejőtek, kazánfűtők, ablaktisztítók, hivatalnokok vagy legjobb esetben betiltott írók. Megegyik, hogy ülés közben el kell sietniük, hogy ráraakjanak a kazánjukra. Akadnak, akik egyenesen a börtönből érkeznek, ahonnan a népi tiltakozás nyomására engedték ki őket. Politikai tekintetben a színpad a trockista Petr Uhl-tól a mélységesen katolikus meggyőződésű konzervatív Václav Bendáig ível.

Itt vannak azután jelentős csoportok képviselői is. Itt vannak a Diákok – színesen öltözöttek, radikálisak, idősebb társaik udvariasan alávetik magukat véleményüknek. Végére is ők azok, akik elindították az egészet. Időnként megjelennek színészek is – igaz persze, hogy most mindnyájan szereplők vagyunk. Azután itt vannak a Munkások, főként Petr Miller képviseli őket, egy atlétatermetű, határozott technikus a prágai nagy ČKD gépkombinátból. Az értelmiségiek azonnal lehalkítják hangjukat, ha a Munkás emelkedik szólásra. Néha megjelennek a Szlovákok – tüntetően tisztelt vendégekként üdvözlük őket. Végül pedig itt vannak azok, akiket a Prognosztizálóknak neveztem el, vagyis a Csehszlovák Tudományos Akadémia Prognosztizáló Intézetének (*Prognostický Ústav*) munkatársai; ez az

intézet egyike az ország hivatalos akadémiai élete kevés számú valóban független intézeteinek.

A Prognosztizálók voltaképpen közgazdászok. Sajátos misztikus légkör övezi őket, ami abból fakad, hogy ők azok, akik tudják, vagy azt hiszik, hogy tudják, vagy legalábbis azt feltételezik róluk, hogy tudják, mit is kellene tenni a gazdasággal – ez a kérdés nyilvánvalóan nagy helyet foglal el az utcán kavargó emberek gondolataiban, s amiről az itt összegyűlt filozófusok, költők, színészek, történészek többségének nemigen van több ismerete, mint a vyočany-i villamoson zötykölődő egyszerű munkásnak. Persze a Prognosztizálók véleménye is megoszlik. Dr. Václav Klaus, egy ezüstösen ősz hajú, villogó fémkeretes szemüveges férfi, aki nemcsak okos, hanem öntelt is, Milton Friedman megoldásai mellett száll síkra. Szerényebb társa, Dr. Tomáš Ježek Friedrich von Hayek tanítványa (és fordítója).

Mindezek az irányzatok és csoportok képviseltetik magukat a Fórum teljes ülésein, amely – amikor a jelenlevők száma néhány tucatról sok százra növekszik – a dohányzó-ból átköltözik a főszínpad nézőterére. Ez a „plénium” (a Fórum, akárcsak Lengyelországban a Szolidaritás, szándékolatlanul és óhatatlanul az utolsó negyven év kommunista terminológiáját használja) azután kijelöl jó néhány „bizottságot”. Mire én megérkezem, megítélésem szerint négy bizottságot alakítottak: Szervezetit, Technikait, Információt és Fogalmi, ez utóbbit, „a politológiai aspektusokkal való foglalkozásra” – ahogyan a Fórum egyik szóvivő tolmács hölgye meglehetősen fura módon megfogalmazza. Amikor elhagyom a termet, úgy tűnik, már vagy tíz bizottság működik, mindegyiknek megvan a maga „ügyintéző kosara”, egy padlóra helyezett fehér kartondoboz. Így például most már nemcsak „Fogalmi”, hanem „Program-szövegező” és „Stratégiai” bizottság is van.

A plénium, amellett, hogy megszavazza, kik kerüljenek ezekbe a bizottságokba, néha *ad hoc* „válságstábokat” is kiválogat, valamint megbíz csoportokat és egyes személyeket, hogy beszéljenek a tévében, tárgyaljanak a kormánnyal és más effélékkel. Amikor azt mondom, „megszavazza”, ezen valójában azt értem, hogy az elnök kiválogat néhány nevet, mások meg más neveket javasolnak – esetleg önmagukat ajánlják. Szavazás nincsen. „A Fogalmi Bizottságba Ivan Klímát javaslom – mondja Václav Havel, majd hozzát teszi: – Ivan, ugye nem akarsz több regényt írni?” A kiválasztás elve rendszerint durván képviselteti: a tagok sorából nem hiányozhat a Diák, a Munkás, a Prognosztizáló stb. Időnként ez derűs perceket szerez a nyugati megfigyelőnek. „Nem kellene-e bevélasztanunk egy liberálist?” – szólal meg valaki, amikor a Fogalmi Bizottságot vitatják meg. „De hát van már két katolikusunk!” – hangzik a válasz. A katolikus tehát egyenértékű a liberállal – ami valójában konzervatívot jelent.

Mindezt figyelve, voltaképpen a politikát elsődleges, spontán, szinte azt mondanám „tiszta” formájában látom. Meglehet, minden férfi és nő politikai lény, de egyesek politikaiabbak a többinél. Lenyűgöző volt azt látnom, egyesek miként reagáltak azon

nyomban a napok folyamán a Laterna Magicába kívülről behatoló fuvallatokra. A hatalom fuvallatára. Emberek, akik mindeddig még sohasem voltak politikailag aktívak, egyszerre csak kihúzták magukat, kitüledtek a színpadra és önmagukat javasolták a képernyőre: lelki szemeim előtt szinte láttam őket egy miniszteri bársonyszékben. Mások, akik régóta tevékeny tagjai voltak a demokratikus ellenzéknek, csöndben meghúzták magukat a zsöllyékben. Az igazi hatalmi politika nem az ő világuk.

A Fórumot, akárcsak a Szolidaritást, már a kezdet kezdeté óta megosztotta a gyors, határozott, egyesült erővel végrehajtott akció politikai imperatívusza és a belső demokrácia erkölcsi imperatívusza közötti ellentét. Vajon úgy kezdjék-e meg működésüket, ahogyan elképzelésük szerint tovább kellene haladniuk, vagyis demokratikusan? Vagy pedig a még mindig totalitárius hatalommal vívott küzdelem feltételei azt követelik, hogy – Brecht-parafrazissal élve – azt mondják:

„mi, akik a demokráciáért harcolunk magunk nem lehetünk demokratikusak?”

Látszatra tehát a Fórum nemigen tűnt demokratikusnak. Ki választotta meg tagjait? Önmagukat választották meg. De már fennállásuk második napján a Bush és Gorbacsov elnökökhöz intézett levelükben azt írták, a Polgári Fórum „képesnek érzi magát, hogy az egész csehszlovák közvélemény szószólójaként lépjen fel”. Milyen joga? Hát a közfelkiáltás joga. Hiszen a nép nap mint nap kiment az utcára és azt kiáltozta: „Éljen a Fórum!”. Prágában legalábbis a nép – a *demosz* – nyilvánvalóan és egyértelműen őket támogatta. A szó emez eredeti értelmében a Fórum mélyesen, elemi erővel demokratikus volt. A *demosz* a népi tüntetések nyelvén szólalt meg és kinyilvánította, hogy a Fórum a szószólója.

Ha Havel vezető szerepét kellene jellemeznünk, ezúttal Max Weber túlon túl gyakran használt „karizmatikus” kifejezése tűnik helyénvalónak. Bámulatos volt, végső soron milyen mértékben forgott minden e körül az egyetlen ember körül. A Fórumnak szinte valamennyi jelentős határozatában és nyilatkozatában ő volt a döntőbíró, az a személy, aki valamilyen módon képesnek bizonyult egyensúlyt létrehozni a mozgalom különböző irányzatai és érdekei között. Ebben az értelemben sok döntést nem demokratikus úton hoztak meg – akárcsak a Szolidaritásban. S mégis, nehéz lenne elképzelni Havelnél kevésbé autoritatív személyiséget. (Szembeszökő a különbség Lech Wałęsa és öközötté.) A plénium tanácskozásai viszont már-már abszurdan demokratikusan folytak. Az atyáskodó Radim Palouš példás elnök volt. Mindenki elmondhatta a magáét. Fontos kérdésekben szavazással döntöttek. Megesett, hogy egy körülbelül 200 emberből álló gyülekezet szerkesztette meg sorról sorra a Fórum legfrissebb közleményét.

Mindezek tehát – a pléniumok, a bizottságok, az *ad hoc* csoportok, Havel, John Bok, a *Minotaurusz*-díszlet, a dohányzószoba, az öltözők, a kapkodó beszélgetések a folyosókon, a hőség, a füst, a nevetés és a kimerültség – alkották ezt a páratlan politikai valamit, a Laterna Magicát. A forradalom története – azokban a napokban, amelyekben magam is tanúja voltam – a Laterna Magica és három más összetett erő vagy színtér kölcsönhatása volt. Ezek hasonló

költői szabadsággal „a nép”-nek „a mindenkori hatalom”-nak és „a világ”-nak nevezhetők.

A Laterna Magicában összegyűltek számára „a nép” mindenekelőtt Prágát jelentette. Bizonyos értelemben egész Prága valamiféle Laterna Magicává vált. S nemcsak a Vencel téren kavargó hatalmas tömegekről van szó. Ezt a varázslatos fényt sugározták az egész várost elborító rögtönzött plakátok, a gyárak sztrájkbizottságai, a kórházakban, iskolákban és hivatalokban megalakított Polgári Fórum bizottságok. Ezt sugározták az esténként zsúfolásig megtelt színházak, ahol meghívott előadókkal vitákat rendeztek; a szónok hol a Fórum egy szóvivője, hol meg valamelyik betiltott író volt, aki hosszú évek óta most első ízben találkozott ismét közönséggel. Ezt sugározták az üzletek kirakatába vagy hivatalok ablakába kitett tévékészülékek előtt éjjel-nappal szorongó tömegeknek, akik izgatottan nézték a november 17-i eseményekről készített, újra meg újra vetített *Videojournal* videót. S ezt sugározták maguk az utcai járókelők is. Az óváros felé menet izgatott beszédfozlányok ütötték meg a füleket: „Szabad választásokat!” „Emberi arculat!” és (zordul) „Demagóg irányzatok!”. Reggel hat órakor hosszú sor kígyózott a Vencel téren; a sok száz ember türelmesen várakozott a fagyos ködben. A Szocialista Párt újságjára, a *Svobodné Slovo*ra (Szabad Szó) vártak. Ez a lap számolt be elsőként híven a tüntetésekről és a Fórum felhívásairól. Sorba álltak a szabad szóért.

Prágától eltekintve a hangulat helyenként egészen más volt. Így például az Ostrava körüli iparvidéken sokkal nagyobb volt a félelem, és gyakrabban fordultak elő durvaságok. Meg azután persze ott volt Szlovákia – egy más nemzet. A tágabban értelmezett közvélemény befolyásolására a döntő eszköz természetesen a televízió, kisebb mértékben a rádió volt. Akárcsak Lengyelországban és Magyarországon, a tisztességes televízió- és rádióismertetésekért vívott harc a két-három legfontosabb politikai kérdés közé tartozott. Itt a harc komikumát lehetett nyomon követni a képernyőn; például egy tüntetésről adott előadást hirtelen félbeszakítottak valamiféle bányász könnyűzenei műsorral, majd ismét visszaugrott a kép – mintha egy láthatatlan kéz vezérelte volna a kapcsolót – a tüntetésre. „Élő adást! – skandáltak a Vencel téren –, élő adást!” Mihelyt a Fórumnak sikerült bejutnia a televízióba és a rádióba, energiájának jó részét lekötötte az, hogy tagjai megvitatták, miként nyilatkozzanak a tömegkommunikációban.

A második vegyes erő a „mindenkor hatalom” volt. Az angol King James-féle bibliafordításnak ezt a kifejezést gyakran használta Rita Klimová, az egykori közgazdász professzor (politikai okoknál fogva tiltották ki az egyetemről), aki bámulatos magabiztossággal fordított angolra a Fórum sajtókonferenciáin. Első hallásra talán furcsán hangozhat, de a kommunista rendszerek (pontosabban a volt kommunista rendszerek) jellemzése során állandó problémát jelentett egy olyan megfelelő gyűjtőnév keresése, amely felöleli mindazokat az embereket és intézményeket, amelyek a tényleges hatalmat gyakorolták. Helytelen lenne például azt mondani: „a kormány”, hiszen ezekben

a rendszerekben a kormány valójában nem kormányzott – a párt, vagy a párt valamely „vegyes intézménye” kormányzott, a rendőrség, a hadsereg és a Szovjetunió. Mindezeknek az elemeknek megvolt a szerepük, s ezt szemléletesen határozza meg a „mindenkor hatalmak” bibliai fordulata.

Kezdetben a Fórum a szövetségi miniszterelnökkel tárgyalt, aki természetesen szintén politikai bizottsági tag volt. Elsősorban azért tették ezt a Fórum képviselői, mert ő volt az egyetlen vezető tisztséget betöltő hatalmasság, aki szóba állt velük. De szükségből erényt csinálva azt mondták: azért tárgyalunk hazánk kormányával, mert parlamentnek felelős, tisztességes kormányt, nem pedig egyetlen párt uralmát akarjuk. De nemcsak a szövetségi miniszterelnökkel, hanem a cseh miniszterelnökkel is tárgyaltak (Csehszlovákia bonyolult szövetségi rendszernek megfelelően ugyanis Csehországnak is, Szlovákiának is megvan a saját kormánya). Csak ezt követően kezdtek meg a tárgyalásokat a tulajdonképpeni pártvezetőkkel.

Mindezek mögött ott sejlett Gorbacsov Szovjetuniójának jóindulatú jelenléte: a prágai szovjet nagykövetségen tüntető udvariassággal fogadták a Fórum küldöttségét; Gorbacsov személyesen adott „menetparancsot” Urbánek pártvezérnek és Adamec miniszterelnöknek a máltai konferencia után a Varsói Szerződés vezetőinek megtartott moszkvai eligazításon; s végül a Szovjetunió megtagadta az 1968. évi megszállást. Másoknak kell majd megítélniük, mennyiben (és hogyan) siettetete Gorbacsov tudatosan a csehszlovákiai változásokat, s hogy ezt mennyiben befolyásolta a kelet–nyugati kapcsolatokat illető személyes „menetrendje”, kiváltképpen a máltai csúcstalálkozót követő időben. Ahogyan 1980-ban a lehető legrosszabb hely, ahonnan meg lehetett ítélni a szovjet támadási szándékot, a Szolidaritás varsói főhadiszállása volt (a tévé- és rádióriporterek voltaképpen sohasem értették ezt meg teljes egészében), 1989-ben a legrosszabb hely, ahonnan meg lehetett ítélni az invázióval ellentétes szovjet szándékot, a Fórum prágai főhadiszállása volt. De természetesen egy tágabb történelmi keretbe helyezve, a szovjet magatartás alapvető jelentőségű volt.

Ezen a ponton a „mindenkor hatalmak” átfedik egymást a harmadik erővel vagy szintérrrel, amit úgy nevezünk, hogy „a világ”. Az 1988. évi nemzeti évfordulón Prágában az első tiltakozók ezt skandálták a rohamrendőrök arcába: „A világ lát titeket.” Pedig 1988 őszén olyan volt a helyzet, hogy nagyon is kétségesnek tűnt, vajon valóban látja-e őket a világ. Mindent egybevetve, a világ úgy vélekedett, hogy az élet másutt folyik. Ezúttal azonban semmi kétség sem lehetett, hogy a világ látja őket. Én is láttam őket a tévékamerák keresőjében, meg azt a sok ezer külföldi tudósítót is, aki beesett a Laterna Magicába a napi előadásra. Már önmagukban is látványosság számba mentek: minotauruszokként viselkedő tévéstábok és fényképészek, egymást túlharsogó újságírók, akik követelőzve tudakolták, miért nem igazodik a forradalom az ő lapzártájukhoz.

Mégis, mindig akadt néhány jó kérdés, s az újságírók két hasznos funkciót is betöltöttek. Először: nagyobb összpontosításra készítették. Ha a Fórum mondjuk délután öt órakor tartott plenáris ülést, az a tudat, hogy

a Fórum szövevények hét óra harminckor a legfogasabb kérdésekre kell majd válaszolniuk, sokkalta élesebb vitákra ösztökélte a résztvevőket, jóllehet még ilyen esetekben is előfordult, hogy a Fórum politikáját sorsdöntő kérdésekben – a Varsói Szerződés vagy például a szocializmus jövője – „röptében” alakították ki, nyugati újságírók által feltejt kérdésekre adott rögtönzött válaszok formájában. Másodsor: „a világ szeme” védelmet nyújtott. Kiváltképpen a máltai csúcsot közvetlenül követő időben a csehszlovák hatóságoknak nem lehetett már kételyük afelől, hogy bizonyos dolgokat immár nem tehetnek meg, vagy ha megteszik, akkor iszonyú árat kell fizetniük érte, mert mind a Nyugat, mind a *Szovjetunió* rosszállását kiváltaná, ha például gyerekeket vernének össze. A döntő tömegkommunikációs eszköz belföldön is, külföldön is a televízió volt. Európában a huszadik század végén minden forradalom teleforradalom.

Nyolcadik nap (november 24. péntek). Reggel plenáris ülés a dohányzóban. Bizottsági tagok kijelölése. A délutánra hirdettetett tüntetés napirendje. Valaki közli, hogy a javasolt jelszavak a következők: „Tárgyilagosság, igazság, termelékenység, szabadság.” Nem meglepő, hogy négy közül kettő valamiképpen az igazságra vonatkozik. A „termelékenység” azonban érdekes. Számos kinti beszélgetés alapján úgy látom, a „lengyel példát” itt messzemenően negatívan ítélik meg. Ha a politikai fölszabadulás ára a gazdasági nyomorúság, sokan talán nem lennének hajlandók megfizetni ezt az árat. A Fórum tehát nagy súlyt helyez a gazdasági szavahihetőségre. Tüntetések csak a munkanap letelével. Az ebédidőre meghirdetett hétfői általános sztrájk csak rendkívüli kivétel.

Kora délután megjelenik Dubček. Olyan, mintha egyenesen egy 1968-as fehér-fekete fényképből lépett volna ki. Arca természetesen idősebb, barázdáltabb, de ugyanazt a szürke felöltőt és sálát viseli, mint akkor, ugyanaz a halvány, megható mosoly, fején ugyanaz a funkcionárius kalap. Havel testőreinek védelmében – gyerünk, John Bok – bukkank fel a *Laterna Magica* gyomrából, Dubček és Havel váll váll mellett, átsietünk a fedett árkádok vásárlóutcán és a kanyargó hátsó sikátorokon, amíg el nem érünk a Szocialista Párt és a *Svobodné Slovo* szerkesztőségének erkélyére – a szabad szó erkélyére. Az árkádok alatt szorongó embereknek táva marad a szájuk. Nem hisznek a szemüknek. Dubček! Mintha Winston Churchill szellemét látnák végiglépkedni a Burlington Arcade-on.

Amikor a zimankós estben televíziós fényszóróktól megvilágítva kilép az erkélyre, a tömeg olyan kiáltásban tör ki, amihez hasonlót soha életemben nem hallottam. „DUBČEK! DUBČEK!” visszhangzik a hosszú, keskeny tér házainak magas faláról. Sokan bánkódnak, amiért ambivalens szerepet játszott a szovjet inváziót követően, s amiért nem vetette be nevének vonzerejét a demokratikus ellenzék támogatására. Nem sokat változott az idő múlásával. Beszédében még mindig fellelhetők a pártfrazéológia bikkfanyelvének fordulatai, a *langue de bois*. (Egy ízben például „szélsőséges konfrontációs tendenciák”-at említ.) Továbbra is hisz az emberarcú szocializmusban – vagyis

a megreformált kommunizmusban. A mozgalom igazi vezetője, legalábbis Prágában nem Dubček, hanem Havel. Pillanatnyilag azonban ez mit sem számít. Most csakis az számít, hogy a legendás hős valóban itt áll a Vencel téren, beszédet intéz a hatalmas tömeghez, míg a központi bizottság válságülését – informátoraink szerint – egy távoli külvárosba hívták össze. „Dubčeket a Hradzsínba!” – harsogja a tömeg, vagyis Dubčeket követelik az elnöki székbe. Az idős férfi nyilván azt hiszi, egy perc múlva fölébred, és kiderül, hogy csak álmodott. Annak az embernek a számára, aki kitúrta a helyéről és az örökébe lépett, s most ott ül a várban, vagyis Gustáv Husák számára mindez a valósággá vált lidércnyomás.

Dubček után Havel következik. „Dubček – Havel!” skandálja a tömeg, '68 és '89 nevét. Ezt követően Václav Malý, az eltöltött pap fölolvassa annak az embernek az üzenetét, akít e mozgalom „harmadik nagy jelkép”-ének nevez – a kilencvenéves František Tomášek bíboros levelét. „A katolikus egyház teljes egészében a nép oldalán áll ebben a küzdelemben – hangzik az üzenet. – Köszönetet mondok mindazoknak, akik valamennyiünk javáért harcolnak, és fenntartás nélkül bízom a Polgári Fórumban, amely a nemzet szószólójává vált.” „Éljen Tomášek!” – harsan a kiáltás, de észreveszem, hogy amikor Malý később énekelni kezdi a régi-régi cseh Vencel-himnusz, a tömeg nagy része vagy nem ismeri a szöveget, vagy nem hajlandó elénekelni. Meglepő a kontraszt Lengyelországgal.

A tüntetés végén, miután meghallgattak még további szónokokat, köztük egy futballistát, egy színházigazgatót, Michael Kocáb rockénekest és „Híd”-tagot, az elengedhetetlen Diákot és Munkást, a téren összegyűlt emberek valami egészen szokatlan spontán gesztusra ragadtatják magukat. Mindenki előhúzza zsebéből a kulcsomóját, rázni kezdi, és a 300 000 kulcskarika olyan hangot ad, mintha milliónyi kínai csengettyű szólalna meg.

Este hét óra harminc. A Sajtóértekeztet. Havel és Dubček együtt jelennek meg a színpadon. Éppen kezdenének válaszolni a szocializmust illető eltérő nézeteiket firtató kérdésekre, amikor valaki a televízióból azzal a hírrel érkezik, hogy az egész politikai bizottság és a központi bizottság titkársága lemondott. A színház lelkes tapsviharban tör ki. Havel fölpatann, ujjával a V-t, a győzelem jelét formálja, és megöleli Dubčeket. Valaki pezsgőt nyújt nekik. Havel „A szabad Csehszlovákiára!” emeli poharát.

S ekkor, eléggé képtelen módon, újra nekifogunk annak megvitatásához, „mi a szocializmus?” Havel szerint „az elmúlt tizenöt esztendőben ez a szó elvesztette minden jelentőségét a cseh nyelv szövegvilágzatában”, a maga részéről azonban feltétlenül híve a társadalmi igazságnak és a különböző tulajdonformákra alapuló plurális gazdaságnak. Az ésszerű szociálpolitika modelljei sokkal inkább szociáldemokraták, semmint kommunisták által kormányzott országokban lehetők fel. A legrövidebb és legtalálhatóbb feleletet Václav Malý adja. Magam is az igazságosság híve vagyok, mondja, de ezt csakis a parlamenti demokrácia útján érhetjük el.

Este tíz óra. Plenáris ülés a dohányzóban. Operatív intézkedések a hét végére. Pénzre

van szükség: életre kell hívni egy pénzügyi bizottságot! Érdekes vita arról, miként csatlakozzék vagy ne csatlakozzék Dubček a Fórumhoz. a neve persze belföldön is, külföldön is varázslatos erejű. De hát, tudjátok, mégiscsak még mindig, hát... kommunista. Minden arcon a kimerültség elleni küzdelem büszkesége ül. Mindenki nagyon, nagyon fáradt. Megesett, hogy amikor Eva Kantůrková író az általános sztrájkjal kapcsolatos nyilatkozat tervezetét olvasta fel, „Polgári Fórum” helyett „Demokrata Fórum”-ot mondott. „Jaj, bocsánat, Magyarországra gondoltam.” Polgári Fórum, Demokrata Fórum, Új Fórum – Csehszlovákia, Magyarország, Kelet-Németország – az ember könnyen elvesztheti a fonalat; ilyen ez az év. Valaki azt javasolja, az általános sztrájkot a párt vezető szerepéről megtartott „nem hivatalos népszavazás”-ként határozzák meg. Másvalaki úgy vélekedik, „nem hivatalos” helyett írják azt, hogy „jelképes”. Írók egy elvont stiláris kérdésen vitatkoznak. Megegyezés az általános kimerültség alapján. Vége az ülésnek.

Éjfél után. Vissza Havel alagsori kocsmájába, amelynek falát egy viharos tengeren hánnykolódó hajó freskója díszíti. Sör és becherovka. Miről is beszél az ember egy ilyen fantasztikus győzelem utáni nap éjszakáján, amikor alig több, mint egy hét alatt sikerült eltávolítani a hablatyoló gazfickókat, akik húsz éven át tönkretették az országot? Az első lelkesedésben, a *Laterna Magica* színpadán talán elég, ha elkialtjuk magunkat „Szabad Csehszlovákiát!”. De hát folyton folyvást nem beszélhetünk úgy, mint egy tizenkilencedik századi színdarab szereplői. Így azután egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy macskákról társalunk. Igen, macskákról. Két macskáról, nevük „Yin” és „Yang”, akiket gazdájuk már egy jó hete nem látott. Szegény szerencsétlenek. A forradalom áldozatai.

Szóval, mi fog történni a forradalom után? Erről kérdezem a boldogságtól ragyogó Jiří Dienstbiert, az egykori sztár újságírót, aki a Charta '77 aláírása óta kénytelen kánifűtőként keresni a kenyerét. Most is gyorsan vág az esze. Azt mondja: „Vagy az ellenforradalom, vagy – egy nyugati típusú fogyasztói társadalom.” (Alig két héttel később kinevezik Csehszlovákia külügyminiszterévé. Akkor töröljük szépen az utóbbi megjegyzést a szövegből. Nem, természetesen ezt ő sohasem mondta, miniszter úr. Valaki más mondta. Csak képzelődtem. Egy hang a falból, az mondhatta.)

9. nap (november 25. szombat). Két Fórum-közlemény. Az egyiket a tegnap éjszakai plenáris ülés után adták ki tizenegy harminckor (az események úgy rohannak, hogy a közleményeket nem elég dátumozni, az időpontjukat is fel kell tüntetni), s ebben az általános sztrájkot a párt vezető szerepéről tartott „jelképes népszavazásként” határozzák meg. A másik, amelyet hajnali négy óra harminckor adtak ki, helytelenítését nyilvánítja néhány újonnan megválasztott politikai bizottsági (hivatalosan: elnökségi) és központi bizottsági titkársági taggal kapcsolatban. Az általános sztrájkot ebben „nem hivatalos, országos népszavazás”-ként határozzák meg, „arról, vajon továbbra is megalázhatnak-e bennünket vagy sem, és hogy hazánkat továbbra is tönkretegyék-e egy olyan politikai párt vezetői, amely állandóan magának követeli a vezető szerepet”.

Szállodámban a pincér meglátja, hogy a *Svobodné Slovo*t olvasom. „Ó, victoria!” – mondja, és rábök a gomblyukába tűzött kék-fehér-piros szalagra (sokan viselik most hajtókájukon ezt a kokárdát). Azután odahajol hozzám, és a fülembe súgja: „Vége a kommunizmusnak.” Főlegyenesedve cipőtalpát a szőnyegbe dörzsöli, mintha svábbogarat taposna el. Azután elveszi a *Svobodné Slovo*mat, anélkül, hogy felvenné reggelirendelésemet, és eltűnik a konyhában.

Szerencsés véletlen folytán ma reggel ünnepi misét tartanak a várhegyen lévő székesegyházban, Csehországi Ágnes szentté avatásának tiszteletére. A szentté avatás valójában november 12-én zajlott le Rómában, pontosan öt nappal a forradalom kitörése előtt. (Egyik katolikus barátom elmondta, hogy az ősi legenda szerint Csehországban csodák fognak történni, amikor Ágnes szentté avatják.) A fogvacogató hidegben nagy tömeg gyűlik össze a katedrálisban és környékén, valamint az érseki palota előtt. „Frantsi Tomášek! Frantsi Tomášek!” kántálja a tömeg, ami egy tiszteletre méltó, agg bíboros köszöntésének elragadóan haverkodó módja. Egy öregasszony reszketeg hangon hazafias himnuszokat énekel, az egyes strófák között csak annyi szünetet tart, amíg lehajt egy kupica vodkát.

Az egyház itt távolról sem olyan nagyhatalom, mint Lengyelországban, hiszen Csehszlovákia lakossága történelmileg megoszlik a Habsburg ellenreformációval és restaurációval összefonódott katolikusok és a protestánsok (Jan Husától egészen Masarykig) között. Mindkét egyházat kíméletlenül elnyomták a sztálinizmus éveiben, majd 1969 után is. Katolikus értelmiségieknek és eltított papoknak, mint Václav Malýnak, döntő szerepük van az ellenzék vezetésében. Maga Tomášek is egyre nagyobb bátorságra kap évei számának növekedésével. Tavaly a vallásszabadságért megfogalmazott petíciót több mint félmillióan írták alá, ami jelentős tényező abban, hogy politikailag megtört a jég. Különböző is, kinek lehetne ellenvetése e szertartás és a forradalom dicsőséges időbeli egybeesése ellen? Így azután itt is jó nagy tömeg gyűlt össze; vannak, akik vidékről, sőt egyenesen Szlovákiából jöttek. A Csehország védőszentjéért – a király lányáért, aki eljött a szegények közé, hogy együtt éljen velük – mondott mise egyben a nemzeti megújulás megünneplése is. Angyalok műve. S persze az egész misét élőben közvetíti a televízió: amennyire tudom, ilyesmi első ízben fordul itt elő.

Délután két órakor, hóban-fagyban az eddigi legnagyobb tüntetés: több mint félmillió ember a Letná futballstadion melletti parkban, alig valamivel azon hely mögött, ahol egykor Sztalin óriási szobra tornyosult. A tér tele zászlókkal, transzparenszekkel, fölfelé fordított arcokkal, amelyek élénken virítanak a fehér hó előterében – mindez olyan, mint egy L. S. Lowry-festmény. Az emberek nagy csapatokban egyszerre topognak, ugrálnak, hogy ne fázzanak. A lényeg az, hogy eljöttek a Fórum hívására. Bizonyos értelemben csakis ez számít. De persze van programja is a gyűlésnek.

Havel megismétli: a Fórum elégedetlen néhány új vezetővel, kiváltképpen azzal, hogy meghagyták hivatalában a rendkívül népszerűtlen prágai párttitkárt, Miroslav Štěpánek. „Szégyen! Szégyen!” – harsogja a tömeg. Azután Havel kijelenti, hogy a hatalmon levők közül az egyetlen,

aki eleget tett a nép kívánságainak, az a miniszterelnök, Ladislav Adamec. „Adamec! Adamec!” zúgja a tömeg, s egy pillanatra megremegek, látván, milyen könnyen hajlítható. Ez teljesen tudatos (de roppant kockázatos) taktika, amit az öltözőkben dolgoztak ki: úgy kell megerősíteni a miniszterelnök helyzetét tárgyalópartnerként, hogy megmutatják a hatóságoknak, valóban tömegtámogatásra számíthat. Az igazság az, hogy Adamec pontosan ezt kérte Haveltól néhány napja. Dubček, aki sokak meglepetésére még nem tért vissza Pozsonyba, hasonlóképpen támogatásáról biztosítja Adamecet. Hozzáfüzi – és ezt nagyon kedvesen teszi –, hogy örül Csehországi Ágnes – Anežka – szentté avatásának, és jóllehet szlovákul fog beszélni, most nem az számít hogyan, hanem hogy mit beszél az ember.

Petr Miller, a Munkás, megismétli a sztrájkfelhívást, és ismét hangsúlyozza, hogy a sztrájknak nem szabad ártania a nemzetgazdaságnak. Balladák és „Masaryk elnök kedvenc dala” következnek, majd diákok és színészek szónokolnak. „Én Jézus Krisztus nevében szólok – jelenti ki szerényen egy színész –, és fölhívlak benneteket, hogy irtsátok ki a Gonoszt!” Dörgő helyeslés. Azután a tömeg, amely egészen eredeti módon folytat párbeszédet a szónokokkal, szinte nyomban így felel a felhívásra: „A Gonosz a várban van, a Gonosz a várban van!” (Ha az ember elvegyül a tömegben, megfigyelheti, miként kezd el skandálni egyetlen személy, hogyan veszik át ezt a körötte állók, és válik az egész hamarosan félmillió ember hangjává.)

Este hét óra harminc. A napi sajtóértekeztet. Megismétlik a Fórum állásfoglalását a kompromittált vezetőkkel, az általános sztrájkjal stb. kapcsolatban. Holnap küldöttség tárgyal Adamec miniszterelnökkel. Napirenden szerepel, többek között, a független csoportok legalizálása, a politikai foglyok szabadon bocsátása, megállapodások további tárgyalásokról, és – hát persze! – a Párt vezető szerepének felszámolása. Külföldi újságírók újra meg újra olyasmikről kérdezik a szóvivőket, amikről feltehetőleg nem is tudhatnak, például arról, milyenek az erőviszonyok a Párton belül, vagy milyen a viszony a szovjet és a csehszlovák vezetőség között. Jifi Dienstbier találó választ ad ez utóbbi kérdésre. Természetesen úgy gondoljuk, a szovjet vezetőségnek kell valamiféle felelősséget éreznie az 1968. évi invázióért, mondja, de semmiképpen nem kérünk valamiféle újabb nemzetközi „segítséget”.

A televízió szemléletmást megnyílik a forradalomról beszámoló riportok előtt. A tömegekről sugárzott élőadások mellett interjút közöl Havellal is: vesszen a vezető szerep, mondja, éljen a szabad választás. Odakint az utcán a tömegek szemmel láthatóan megértik, hogy ez a legfontosabb pont: „Szabad választásokat!” – kiáltják ütemesen. Úgy, mint Lengyelországban, Magyarországon, Kelet-Németországban...

Tizedik nap. (november 26. vasárnap). Délelőtt tizenegy óra. Egy Adamec miniszterelnök által vezetett küldöttség, amely hivatalos közlés szerint a kormányt és a Nemzeti Frontot képviseli (a Front a kommunistákat és a korábbi bábpártokat egyesíti), megkezdí tárgyalásait a Havel vezette Fórum-küldöttséggel.

„Nem ismerjük egymást” – mondja a miniszterelnök, s kezét nyújt az asztal fölé. „Havel vagyok”, feleli Havel. Rövid ismerkedési ülésről van szó, de megállapodnak abban, hogy kedden ismét összeülnek. A miniszterelnök ígéretet tesz a politikai foglyok szabadon bocsátására (sokan közülük valóban meg is jelennek a nap folyamán a Laterna Magicában), továbbá arra, hogy eljön és beszédet mond a délutáni gyűlésen.

Délután két óra. Ismét a Letná-stadionban. Adamec már a Fórum vezetőinek megjelenése előtt megérkezik; topog a hidegben. „Hogy érzi magát?” – kérdi tőle valaki. „Pompásan” – válaszolja, a tömeg pedig ezt harsogja: „Dubček! Dubček!” Észreveszem, hogy titkára igyekszik elfojtani mosolyát. Havel rövid beszédet mond, a Fórumot a totalitárius rendszerből a demokráciába vezető hídként jellemzi, s kijelenti, hogy mindaddig szükség van rá, amíg meg nem tartják a szabad választást. Utána lehetőséget kap Adamec. Csakhogy elpuszkázza a lehetőségét, mert arról beszél, hogy fegyelmezetten kell dolgozni, véget kell vetni a sztrájkoknak, hogy inkább gazdasági, semmint politikai változásokra van szükség. Érezhetően épp annyira szól az aznap estére összehívott rendkívüli központi bizottsági ülés résztvevőihöz, mint a téren előtte szorongó tömeghez. S az emberek meg is érzik ezt. Pfüjölnek és füttyögnek.

A tömeg ismét tanúságot tesz rendkívüli képességéről, hogy ütemes kiáltásokkal érintkezzék a szónokokkal. „Helyet a mentőknek!” – kiáltják, meg „Asztalra a kártyákat!” Amikor fölolvassanak egy hosszú listát politikai foglyok nevével, fölhasan a „Štěpán börtönbe!” kiáltás. „Talán kezébe kellene nyomnunk egy ást” – vélekedik Vaclav Malý a szónoki emelvényről. „Ellopná!” – hangzik szinte kapásból félmillió torokból a válasz. Majd: „Itt is van!” S valóban, a tömeg első soraiból ást emelnek a magasba. „Štěpán, Štěpán” – kiáltják elnyújtva, mint egy siratóénekekben, s ismét csilingeltetik a kulcsokat, akár egy temetési szertartáson. (Másnap reggel arról értesülünk, hogy Štěpán, valamint a vezetőség több hitelét veszített tagja lemondott a központi bizottság rendkívüli ülésén.)

Délután hat óra. Fontos plenáris ülés. Havel fölveti a Fórum jövőjének „alapvető kérdését”. Ő személy szerint nem kíván sem „főnök”, sem hivatásos politikus lenni, mondja. Író akar lenni. Vaclav Malý nagyjából ugyanezt jelenti ki, azzal az eltéréssel, hogy pap akar lenni (minthogy az is). Mégis, mindenki számára nyilvánvaló, hogy Havelnak legalább a választásig a helyén kell maradnia, „a választásokon pedig – tréfálkozik Dienstbier – nem adok neked semmi esélyt.”

Valaki jön és jelenti, hogy telefonálók antidemokratikus módszerekről számolnak be. A régi ellentét politika és erkölcs, az egység követelménye és a demokrácia között. A diákok hangsúlyozzák, hogy egységre, folyamatosságra és Havel vezetésére van szükség. Mások viszont amellet kardoskodnak, hogy már most politikai pártokat kell alapítani. Néhány napon belül bejelenti megalakulását egy szociáldemokrata párt. Abban mindeki egyetért, hogy a Fórumnak nem szabad centralizált, pártszerű szervezetnek lennie. Hát akkor mi? Miként határozható meg egy polgári keresztshadjárat a nemzeti megújulásért?

A vita óhatatlanul a nagy és a kis kérdések között hullám-

zik – egyrészt mit mondjanak Adamecnek kedden, másrészt mit mondjanak a sajtónak egy óra múlva; egyrészt hogyan foglaljanak állást a szocializmus kontra liberalizmus kérdésben, másrészt kocsin közlekedjenek-e vagy buszon. A parttalan vita közepette egyszerre csak Václav Klaus, a sziporkázó közgazdász egy meghökkenő dokumentumot kezd fölolvadni. A címe: *Mi az, amit akarunk?*, alcíme pedig *A Polgári Fórum elvi programja*. Új Csehszlovákiára tesz javaslatot, amelyben a törvény uralmát független bíróságok garantálják, szabad választásokat követel minden szinten, piacgazdaságot, társadalmi igazságosságot, a környezet tiszteltetését és független tudományos és kulturális életet. Vagyis normális országot Európa szívében. Három gépelt oldal – egyetlen rövid hétvégén készítette el egy bizottság. A bizottság tagjait először a Laterna Magica színpadán láttam ülésezni, majd ismét az öltöző fullasztó melegében. Barátom, Petr Pithart ügyvéd, történész és az 1968-ról írt egyik legjobb könyv szerzője, aki a Charta '77 aláírása után csak fizikai munkát végezhetett, benézett a Laterna Magicába, hogy szerény javaslattal éljen. Perceken belül kooptálta a bizottság, amely néhány óra leforgása alatt elkészítette tervezetét egy új Csehszlovákiáról.

Miután Klaus befejezi a dokumentum felolvasását, vita következik. Václav Benda, egy konzervatív katolikus, aki a Charta egyik politikai mozgatórugója volt, kijelenti, hogy jóllehet segített a szöveg szerkesztésében, egyes részeivel nem ért egyet, nevezetesen azzal, hogy Csehszlovákia „tiszteltetésben fogja tartani nemzetközi jogi kötelezettségeit” (ami közvetve Varsói Szerződésre is vonatkozik), továbbá azzal, hogy az államnak társadalmi minimumot kell garantálnia valamennyi állampolgár számára. Kényes pillanat, mert ha a plenáris ülés elmélyed a komoly politikai vitában, akkor a súlyos nézeteltérések, amelyeket elfedett a széles, ám minimumprogram – először a Charta '77-é, most meg a Fórumé – fokozott erővel törnek majd felszínre. Szerencsére Petr Miller megmenti a helyzetet: fölpattan és kijelenti, hogy noha nincsen magasabb iskolai végzettsége, teljes egészében megérti a dokumentumot, jónak találja, s úgy véli, el kellene fogadnunk. Más szóval: ide figyeljete, ti értelmiségiek, elég volt a locsogásból! Megkönnyebbült sóhajok szerte a teremben. Gyors szavazás. Alig három tartózkodással elfogadják a dokumentumot. Köszönet érte a Munkásnak.

A programnak persze vannak homályos bekezdései; ilyen például a Varsói Szerződés kérdésével, az állam szerepével és a tulajdonjog problémájával foglalkozó rész. Ez utóbbit illetően a program „igazi versenyéről” beszél, amely „a különböző típusú tulajdonok párhuzamos fennállása és egyenlő jogai alapján jön létre, valamint gazdaságunk fokozatos világra nyitásáról” szól. Ez kompromisszumos forma, mert szem előtt tartották a revizionisták, a szociáldemokraták, sőt még a trockisták érzékenységét is (ezek mind tagjai a Fórum szívérványkoalíciójának), mert ők még mindig hisznek a szociális/szocialista tulajdon különféle formáiban. Gyakorlatilag ez a mondanivalója: győzzön a legjobb forma! A közgazdászok magánvéleménye szerint azonban kétség sem férhet hozzá, végső soron melyik forma kerül majd ki győztesen a versenyből.

Az igazán figyelemreméltó azonban nem a program

körüli nézeteltérés, hanem az, hogy milyen mérvű a gyors közmegegyezés. 1968-ban, de még 1977-ben is szinte elképzelhetetlen lett volna, hogy ennyi közös nevezőt találjanak. Ez cseh jelenség. Persze nemcsak cseh jelenség, hiszen más-más formában egész Kelet-Közép-Európában megismétlődik. Vegyünk egy többé-kevésbé reprezentatív mintát politikailag tudatos személyekből. Nyomás alatt kavarjuk e mintát két napon át. S mit kapunk? Ugyanazt az alapvetően nyugati, európai modellt: parlamenti demokráciát, a törvény uralmát, piacgazdaságot. S ha ugyanezt a kísérletet elvégeznénk Varsóban vagy Budapesten, fogadni mernék, hogy alapvetően ugyanerre az eredményre jutnánk. Ez nem valamiféle harmadik út. Nem „emberarcú szocializmus”. A „normalitás” eszméje az, ami láthatóan diadalmasan végigsöpör a világon.

De elég legyen a filozofálgatásból. A jelenlevőknek ugyanis a következő tíz percben ki kell dolgozniuk, mit közöljenek a miniszterelnökkel – és a világgal. A sajtókonferencián természetesen megkérdezik tőlük, hogyan is áll a dolog a szövetségeket illető homályos fogalmazásokkal. Dienstbier kijelenti: a fennálló helyzetből kell kiindulnunk, de távlati célunk egy tömbök nélküli Európa. Külügyminiszterhez méltó fogalmazás. Ami pedig a Szovjetuniót illeti, éppen ezen az estén a szovjet televízió műsort sugároz a Prágai Tavaszról, többek között interjút Dubčekkel. A Dubček-interjút a szamizdat *Videojournal* bocsátotta az oroszok rendelkezésére.

Tizenegyedik nap (november 7., hétfő). Az általános sztrájk jóformán meg sem kezdődött még, máris sikeresnek bizonyul. A televízió bejelentette a sikerét. Röviddel dél előtt a műsorvezető közli, arra készül, hogy csatlakozik a sztrájkolókhöz. Pontosan délben a képernyőn megjelennek az emberekkel zsúfolt városi terek képei: Prága, Pozsony, Brno, Ostrava és számos más város, a tudósítók pedig izgalomtól elfúló hangon ismertetik a „fantasztikus hangulatot”. Feliratos cím közli, hogy a sztrájkról szóló tudósítások a televíziós stábok hozzájárulása a sztrájkhoz. (Ugyanők az elmúlt húsz esztendőben propagandaszemetet sugároztak.)

Petr Miller kocsiján elvisz a gyárába, a nagy ČKD elektrotechnikai művekbe. Miller hajmeresztő sebességgel száguld sportos Ladáján. Élvezi, hogy a keresztesdészekben hangos „Polgári Fórum!” kiáltásokkal követel zöld utat. „Én csak kis pont vagyok az ellenzékben”, mondja, és kezével egy méterrel a föld fölött mutatja, milyen kicsi tényező ő. A valóságban a legjobb úton halad afelé, hogy a cseh Walęsának nevezzék. Útközben elképesztő jelenet tanúi vagyunk: legalább másfél kilométer hosszú taxisor, egyik taxi a másik után kúszik föl a hegyi úton, a hátsó üléseken a sofőrök felesége vagy barátnője. Ez a taxisofőrök sztrájkja. A gyárkapu előtt munkások türelmesen hallgatják dr. Valtr Komárek, a Prognosztikai Intézet igazgatója hosszú közgazdasági előadását. „Komárek, Komárek!” – skandálják. A gyűlés a nemzeti himnusz(ok) eléneklésével ér véget egy óra harminckor, hogy két órára mindenki visszatérhessen munkahelyére. Miller azt mondja, fizetetlen túlórában

pótollják az elveszített munkaidőt. Útban hazafelé természetesen nem találók taxit.

Délután négy óra. Győzelmi tüntetés a Vencel téren. Megkísérlük, hogy a szónoki emelvényre, pontosabban az erkélyre, egy kommunistát engedjenek. „Barátaim, elvtársak” – kezdi, de kiderül, hogy szörnű hibát követett el. „Pfu! Pfu! – harsogja a tömeg. – Nem vagyunk elvtársak!” Az emberek a szabad választásról és a Párt vezető szerepének főszoalásáról akarnak hallani. Václav Klaus, a Fórum feljövőben lévő csillaga nyilatkozatot olvas föl, s bejelenti, hogy a Polgári Fórum „alapvető céljaként társadalmunk határozott megnyitását követeli a politikai pluralizmus kifejlesztésére és a szabad választások kitűzésére”. A mozgalom nyitva áll bárki előtt, aki elutasítja a jelenlegi rendszert és elfogadja az elvi programot. Nem lesz hierarchikus szervezeti fölépítés, csak „koordináló központ”-ot hoznak létre. A koordináló központ javasolja, hogy egyelőre szüntessék be a sztrájkmozgalmat. Holnap előterjesztik követelésüket a miniszterelnöknek. Ha nem ad megfelelő választ, a kormány lemondását fogják követelni – „Mondjon le! Mondjon le!” kiáltja a tömeg –, továbbá olyan új miniszterelnök kinevezését, aki hajlandó biztosítani szabad választás kiírását. „Szabad választást! Szabad választást!”

Ezután a pocakos, kecskeszakállas dr. Komárek következik, aki nagyon lassan és megfontoltan beszél – mintha egy miniszterelnök székfoglalóját hallgatnánk. Nem szavakra, tettekre van szükség, mondja. „Ez az!” – kiáltja ütemesen a tömeg. Kompromisszumra van szükségünk egy új *de facto* helyzet és a régi *de jure* helyzet között. A köröttem álló srácok vihognak a professzori latin hallatán, de azért ők is kiáltozzák: „Komárek! Komárek!” Nagykoalíciós kormány kell, szakértők kormánya, hozzáférhető és erkölcsileg feddhetetlen emberek kormánya (olyan embereké, ezt mindnyájan megértjük, amilyen Valtr Komárek). Utána egy diáklány olvassa föl még lassabban és érthetőbben, mintha csak iskolai tollbamondást tartana, a diákok levelét, amelyben arra kéri az elnököt, hogy Adamec helyére Komáreket állítsa. „Pan Docent Komárek, Dr. Sc.”-nek, mondja, már kész programja van. A Fórum támogatja. „Mi is! – harsogja a tömeg. – Mi is!”

Így azután mindenki számára, aki ott áll a téren, nyilvánvaló, hogy a Fórum – a nép nevében szólva – miniszterelnököt javasolt. De ha elmegyünk a Laterna Magicába, hamarosan világossá válik, hogy a Fórumnak esze ágában sem volt ilyesmi. Délután hat órákor, a plenáris ülésen, melyet most a nagy színházteremben tartanak, zűrzavar és megütközés tapasztalható. Álláspontunk az volt, fejtegeti Havel, hogy lehetőséget adunk Adamecnek követeléseink teljesítésére, mielőtt még lemondását követelnénk. Ilyen értelmű nyilatkozatot olvasott föl Klaus. A diákok azonban elhamarkodták a dolgot. Miért? Telefonértesítést kaptak a Laternából, állítják a diákok. „Dezinformáció! – kiáltja valaki. – Provokáció!” Vagy ami még valószínűbb, egyszerűen zűrzavar. Mindenesetre most így áll a kérdés: mi a csudát mondjanak az Adameccal folytatandó holnapi tárgyaláson? S kik legyenek a küldöttség tagjai? Egy Diák, ez természetes. Meg egy Munkás (Miller). Ján Čarnogurský ügyvéd, vezető szlovák katolikus aktivista, aki nemrég szabadult a börtönből. Václav Malý. Talán

Komárek? „Melyik fél részéről?” – kérdi valaki. Komárek ugyanis még mindig párttag. Amikor idáig jut a vita, Havel halkan eltávozik a színpadról. Azért kell mennie, mert át kell vennie a Német Könyvszakma Békédíját. (Négy napja azért kellett hasonlóképpen lelépnie, mert az Olof Palme-díjjal tüntették ki.)

Este hét óra harminc. A sajtókonferencia. Nagy határozottsággal válaszolnak a szóvivők olyan kérdésekre, amelyeket alig néhány perce ugyanebben a teremben még önmaguknak tettek föl. Nem baj. Menet közbe kell kialakítani. Majd egyenesbe jön minden. Petr Miller szerint továbbra is léteznek a sztrájkbizottságok és fenn is tartják őket. Nemcsak a sztrájk következtében elvesztett munkaidőt fogják bepótolni, hanem két szabad szombaton is dolgozni fognak... azon a héten, amikor Csehszlovákiában szabad választást tartanak. Lesz-e Zöld Párt? „Hazánkknak arra van szüksége, hogy valamennyi pártja zöld legyen” – válaszol Dienstbier. Ezt jól mondtad, Jiří. Megint csak úgy beszéltél, mint egy külügyminiszter. Most azonban el kell sietnie – még rá kell raknia a kazánjaira.

Tizenkettedik nap (november 28., kedd). Fél kettőkor a kormány egyik minisztere, bizonyos Marián Čalfa elsőként számol be az Adamec vezette kormány/Nemzeti Front delegáció és a Havel vezette Fórum-küldöttség közötti tárgyalásokról. Az ülés „izgatott” hangulatban indult, mondja. De azután megnyugodtak a kedélyek, és végül „pozitív” szellemben zárult. A miniszterelnök megígérte, hogy szombatra (december 3-ra) egy „széles koalícióra” alapozott új kormányt, szakértői kormányt alakít. A kormány azt javasolja majd a szövetségi gyűlésnek, hogy töröljék az alkotmányból a párt vezető szerepéről, a Nemzeti Front alárendelt szerepéről és a marxizmus-leninizmusról mint az oktatás alapjáról intézkedő cikkelyeket. A miniszterelnök arra is ígéretet tett, hogy a városi tanács minden szükséges helyiséget és eszközt a Fórum rendelkezésére fog bocsátani.

A tárgyalásokon a Fórum részéről résztvevők szerint Adamec elvesztette a hidegvérét, amikor előterjesztették neki a Fórum követeléseit – a diákok és a nép által az elmúlt hét során megfogalmazottak rövid kivonatát. Kijelentette, hogy „ez ultimátum”. Rövid szünetet tartottak a tárgyaláson, ezt követően ismét csak Petr Miller volt az, aki nyílt szókimondásával megmentette a helyzetet.

Délután négy. Plenáris ülés. Vagy 200-an tartózkodnak a nézőtéren. Havel és küldöttség más tagjai a színpadon. A fő téma: a találkozó lefolyása a Fórum értelmezésében. A kormány által elfogadott három ponton kívül, miszerint december 10-ig (az ENSZ Emberi Jogok Napja) szabadon engednek minden politikai foglyot, a jelenlevők elégtétellel fogadták, hogy parlamenti bizottságot állítsanak föl a rendőrség és a biztonsági erők által november 17-én elkövetett erőszakos cselekmények kivizsgálására. A Radim Palouš által fölolvastott tervezetnek még további öt pontja van. Közülük a legdrámaibb az a bejelentés, hogy írnak Husák elnöknek, s felszólítják, december 10-ig mondjon le. A miniszterelnöknek az év végéig tisztázni kell azokat a módozatokat, amelyek révén új kormánya megteremt

a szabad választások, a gyülekezési szabadság, az egyesülési szabadság, a szólás- és sajtószabadság, az egyházak fölötti állami ellenőrzés felszámolásának stb. törvényes feltételeit. Továbbá föl kell oszlatni a Népi Milíciát, a párt magánhad-seregét, és valamennyi politikai szervezetet ki kell tiltani a munkahelyekről (ahogyan Magyarországon történt). Ha nem teljesíti e követeléseket, a Fórum követelni fogja lemondását.

A tervezet fölolvását követően Havel azt mondja: „Most pedig itt hagyjak titeket, hogy megvitassátok”, s ezzel a színpad háttérben levő minotaurusz-lyukon át elsiet. A meglehetősen zürzavaros vita során Petr Pithart élesen rávilágít arra, hogy gyakorlatilag szót sem ejtettek az új kormány összetételéről. Mi lesz például a hatalom döntő fontosságú emeltyüinek, a belügy- és a hadügyminisztériumnak a sorsa? Az emelvényről kissé ügyefogyott választ kap: hát igen, de itt nemigen mondhatunk mást, mint amit ott mondtunk. A nagy sietségben és kapkodásban valahogy megfélekedtek erről a kérdéssel. Hát istenem. Megint egyszer Petr Miller zárja le az értelmiségi vitát: fogadjuk el most, mondja, lesz rá időnk, hogy később pontosan kidolgozzuk.

Sajtókonferencia. Fölolvassák a kétszázak által szerkesztett közlemény végső változatát. Fölolvassák egy, a szovjet hatóságokhoz intézett levelet is 1968 átértékeléséről. A beszámoló szerint e levelet „örömmel” fogadták a szovjet nagykövetségen, s megígérték, hogy nyomban elküldik telexen Moszkvába. Amikor a tárgyalásokról kérdezik, Havel kijelenti, hogy azok bonyolultak, gyorsak, drámaiak voltak, és nagyon kéri, ne várják, hogy elmondja itt az összes részletet. Végső soron azt kéri, hagyjon neki békét a sajtó. Valamennyi hozzá intézett kérdésre készségesen válaszol majd egy egész napos sajtóértekezleten – a forradalom után.

Tizenharmadik nap (november 29., szerda). A televízió az új párttitkár, Karel Urbánek beszédét sugározza. Urbánek megkísérel lelket verni híveibe a pártaktíva nagy sebtében a Kultúra Palotájába összehívott rendkívüli értekezletén. Harcias hangot üt meg. Nem árusítjuk ki az országot a külföldi tőkének, mint a lengyelek! Nem engedhetünk az olyan követeléseknek, hogy oszlassuk föl a Népi Milíciát! (Szombaton mégis megteszik.) A közönség ugyanolyan ütemben skandálja, hogy „Urbánek, Urbánek!” meg „Éljen a KSC!”, ahogyan a tömegek kiáltanak ütemesen a Vencel téren.

Azután a szövetségi gyűlés. Dagadt arcú, olcsón dauerolt hajú, tanítónős hanghordozású nők, olcsó öltönyös, verejtékes homlokokról hajukat egyenesen hátrasimító férfiak. Ilyen volt a hatalom fizimiskája az elmúlt negyven esztendőben. Az ülés végén azonban valamennyien megsavazzák a miniszterelnök javaslatát, ahogyan erről az előző nap megegyeztek a Fórummal, hogy törlik az alkotmányból a párt vezető szerepét, a marxizmus–leninizmus pedig többé nem lesz az oktatás alapja. Évekig, néha egy életen át prédikálták a marxizmus–leninizmust és a vezető szerepet. De most egyetlen képviselő sem szavaz a változtatás ellen. Orwellt idézve: aki kurva, az kurva.

Délután négy óra. Plenáris ülés a nagy színházteremben. Havel egy küldöttséggel sebtében Pozsonyba utazott, hogy felszólaljon a Szlovák Nemzeti Színházban. Sorsdöntő, hogy ne engedjék, a hatóságok egymás ellen fordítsák a csehek és a szlovákokat, amint azt már oly sokszor megtették a múltban. A kormánnyal folytatott tárgyalásokról kiadott tegnapi közlemény azt hangsúlyozta, hogy itt a Polgári Fórum és szlovákiai testvérszervezete, a Nyilvánosság az Erőszak Ellen tárgyalta. A mai közlemény első pontja pedig közös határozatokat ismerteti: „A PF és a NYEE közös célja Csehszlovákia átalakítása demokratikus föderációvá, amelyben a csehek és a szlovákok más nemzetiségekkel egyetemben kölcsönös barátságban és egyetértésben fognak élni.” Persze akadályok is tornyosulnak ezen az úton. Nemcsak a demokráciáról van szó, hanem arról is, milyen mérvű önkormányzatot élvezzen a két nemzet(iség) a szövetségi állam keretében.

Mielőtt azonban bárki megnyithatná a vitát e kérdés fölött, nevétséges módon úttörőnek öltözött diákcsoport vonul a színpadra. Fehér ing, piros nyakkendő, a lányok haja farkocsba fonva. Ez az Örömtelibb Jelenért Bizottság. Azért jöttünk, mondják, hogy fölvidítsunk benneteket – és megbizonyosodjunk róla, hogy nem váltok újabb politikai bizottsággá. Azután kerek kis tükröket osztogatnak szét a plénum tagjai között.

No de térjünk vissza a komoly ügyekre. A harmadik pont úgy szól: „A PF-fel folytatott tegnapi tárgyaláson a miniszterelnök kijelentette, szeretné megvitatni velünk, kik legyenek az új kormány tagjai. A PF nem törekszik semmiféle miniszteri bársonyszék megszerzésére, de javasolja a miniszterelnöknek, hogy a honvédelmi miniszter polgári személy legyen, aki nem kompromittálta magát és a Csehszlovák Kommunista Párt tagja, míg a belügyminiszter olyan személy legyen, aki nem kompromittálta magát, civil és nem párttag. E javaslatot a mai délelőtti folyamán juttattuk el a miniszterelnökhöz.” Valójában úgy történt, hogy a Havel által fogalmazott javaslat az ő öltözőjéből érkezett a válságstáb öltözőjébe, ahol is alig néhány perc alatt elfogadták. Egy röpke lépcsőházi gondolat: ó, most jut eszembe, többé már nem a maguké a belügyminisztérium!

Ki vállalja a szóvivő szerepét a sajtókonferencián? Senki sem vállalkozik. Valósággal lasszóval kell fogni embereket, akik hajlandók állni a sajtó rohamát.

Úgy beszéljünk-e erről, mint forradalomról? Érdeklődik valaki. Nyelvészeti értelemben ugyanis a „forradalom” szónak egyértelműen erőszakos csengése van. Egy „békés forradalom” önellentmondásnak hangzik. Meglehetősen elvont kérdés, gondolhatnánk. Valójában azonban nagyon sok most végbemenő esemény középpontjában éppen szavak állnak: új, egyszerű, igaz szavakat kell találni a régi hazug frázisok helyett, amelyekkel oly sokáig tömték az embereket. A szerkesztőbizottságok megpróbálnak gondoskodni róla, hogy a Fórum nyilatkozatai kezdettől fogva gördülékeny nyelven íródjanak. Sajnos, ez nem mindig sikerül. A kommunikék ismételt rövidítéseikkel („a PF és a NYEE”) rövid idő múltán már úgy hangzanak, akár egy régi bikkfanyelven íródott dokumentum.

Este hét óra harminc. Sajtóértekezlet. Václav Klaus

somolyogva számol be egy sajtóinterjúról Miloš Jakešsel, a leváltott pártvezérrel, amelyben kifejtette, hogy a Fórum jól van megszervezve. „Sajnálattal kell közölnöm – jegyzi meg Klaus –, hogy még ezt illetően sem érthetünk egyet vele.” Az 1969 után elbocsátott egyetemi tanárok kérdése. Már is készül azoknak a listája, akiknek vissza kell adni a katedrájukat, közli egy diákvezető. De hogyan találnak majd helyet nekik? „Biztosíthatlak benneteket, hogy elég sok nálunk a nagyon is alkalmatlan professzor...”

Tizennegyedik nap (november 30., csütörtök). Délután négy óra. Plenáris ülés. A Fórum „koordináló központjának” belső szervezete. Ivan Havel, aki szakmáját tekintve kibernetikus, roppant áttekinthető és logikus tervvel állt elő, amelyet most a színpadra vitt táblára tűztek ki. A színház egyszeriben előadótérre tűnik: a forradalom szemináriummal alakult át.

E szemináriumon többek között azt a kérdést is megvitatják, miként változtassák meg a szövetségi gyűlés vagy a parlament összetételét. Ismét ellentétbe kerül a demokrácia erkölcsi imperatívusza a gyors, hatékony cselekvés politikai imperatívuszával. Van egy törvényes rendelkezés, miszerint a parlamenti képviselők „visszahívhatók”, vagyis elmozdíthatók, ha ezt maga a parlament megszavazza, s helyükbe új, kijelölt – nem szabadon választott – képviselők hívhatók be. Ennek a módszernek a segítségével „tisztították meg” a parlamentet a szovjet megszállás után. Jičinský professzor, alkotmányjogász, akit éppen e módszer segítségével távolítottak el annak idején a parlamentből, azt mondja, hadd essenek a kommunisták a saját csapdájukba. Mások azt mondják: de hát ez antidemokratikus, legalább a megüresedett választókerületekben tartsanak szabad választásokat (egyébként ez történt Magyarországon). Csakhogy ez sokkalta időigényesebb, és éppen az idő az, aminek híján vannak. Most egy reprezentatívabb nemzetgyűlésre lenne szükség. Vagyis lehetséges-e antidemokratikus módon lerövidíteni a demokráciához vezető utat?

Időközben a Fórum egyik küldöttsége megtartja első kétoldalú tárgyalását a párt vezetőivel. A Párt delegációját Vasil Mohorita vezeti, aki a hivatalos ifjúsági mozgalom vezetőjeként engedélyezte azt a diáktüntétést, amely azután mozgásba hozta az eseményeket, majd engedélyezett egy nyilatkozatot, amely elítélte a tüntetők elleni erőszakot. Ő lenne a sokat keresett párton belüli tárgyalópartner?

A tévéhíradó után hosszú interjút sugároznak Zdeněk Mlynářszal, az 1968-as Dubček-féle vezetőség egyik kimagasló tagjával. Az új pártvezető, Karel Urbánek hívta meg Prágába bécsi száműzetéséből; Mlynář éjfélutján lépte át a határt, s nyomban összeült Urbánekkel tanácskozársra. A Párt vezetői kétségbeesésükben azokhoz fordulnak tanácsért, azokat a régi kommunistákat próbálják visszanyerni, akiket kizártak a pártból (lehetnek vagy fél milliónyian), és megrálgalmaztak a szovjet támadás után. A televízió Mlynárt „innsbrucki politológusként” mutatja be. Igen meggyőző előadást tart, hangsúlyozza Gorbacsov és a nemzetközi összefüggések jelentőségét, aminthogy ezeknek nagy jelentőségük volt már a csehszlovák történelem valamennyi korábbi fordulópontjain is (1918, 1938, 1948,

1968). Nem fejt ki azonban, melyek azok a konkrét lépések, amelyek révén le lehetne bontani a kommunista rendszert. Az interjú végén az a benyomásunk támad, hogy végső soron, akárcsak Dubček, az 1968-as elvekért, egy „emberarcú szocializmus”-nak nevezett megreformált kommunizmusért – egyszerűen egy meghaladott eszméért száll síkra.

Később aznap este Petr Oslzlý színházigazgatóval sétálok az Óváros valószínűtlenül szép utcáin a kicsiny Színház a Mellvédén felé; itt mutatták be a hatvanas évek elején Havel első színdarabjait. Valamennyi többi színházhoz hasonlóan, ma ez is egy rögtönzött happening helyszíne. Egy közgazdász tart rövid beszédet, és egy száműzött koreográfussal beszélgetnek arról, miként finanszírozzák Nyugaton a színházakat, majd egy cseh country és western zenekar műsora következik. Valamiféle „csehenglish” nyelven ezt éneklük: „I got ol’time religion...”

Tizenötödik nap (december 1., péntek). Pavel Bratinka ott ül a metróépítkezésen levő kazánfűtő viskójában, az ajtó előtt nagy halom szén, odabent egy összetákoltt ágy, ócskástól vett bútor, s azt mondja: „Mindent egybevetve, egy kétkamarás törvényhozás híve vagyok.” Hosszú évek óta tanulmányozza ezeket a kérdéseket, foglalkozik politikával, joggal és közgazdaságtannal, cikkeket ír a földalatti sajtóba, sőt néha még nyugati lapokba is. Ha vele beszél az ember, abban a ritka élményben van része, hogy olyasvalaki nézeteit hallja, aki magányában valóban mindent végiggondolt, és semmit sem vesz kézpénzre. Így azután hallatlanul magabiztos a nézeteiben, amelyeket amerikai szóhasználatú neo-konzervatívoknak minősíthetnénk. Évek óta ismerem, nagyra becsülöm lobbanékony intellektuális dühét. Mostani beszélgetésünk azonban más, mint az eddigiek. Egy ideig elüldögélünk a szutykos viskóban; Pavelen bőrrrel erősített, hatalmas fűtőnadrág, én meg arra gondolkodom, hogy néhány hónap múlva elegáns öltönyben fog ülni egy igazi parlament újonnan választott alsóházában.

Délután öt óra. Plenáris ülés. Számos embert jelöltek már a hétfői „válságstábokba”. Lenne-e még további önkéntes jelentkező? Kritikus hétfégre számítanak, hiszen vasárnap a Fórum által megszabott határidő az új kormány bejelentésére, s akkor majd reagálniuk kell Adamec miniszteri listájára. Ebből a vegyes összetételű csoportból gyakorlatilag bárki jelölhetné önmagát, hogy részt vegyen a létfontosságú döntés meghozatalában. Az igazság azonban az, hogy két hét forradalom után mindenki kimerült. Panaszkodnak a Fórum-tagok feleségei és gyermekei. S a fenébe is, végtére hétfégre van. Így azután csak lassan nő az önkéntes jelentkezők száma.

A tanácskozás fölbred, amikor berobban egy tagbaszadt paraszt, aki alig néhány perce sikeresen futtatta zátonyra a mezőgazdasági szövetkezetek hivatalos kongresszusát. Főolvas – nem is, elszaval – egy lelkesítő nyilatkozatot, amely ezekkel a szavakkal kezdődik: „Mi, állampolgárok...” és foglalkozik mindennel, kezdve a szabadságon, egészen a műtrágyáig. Azután szónokokat kér a Fórumtól, akik eljönének falura. Vidéken az emberek azt hiszik, mondja, hogy a Charta ’77 hajdani politikai foglyok csoportja.

Hét óra után visszajön Havel és Petr Pithart; ők is kimerültek a cseh (nem a szövetségi) miniszterelnökkel folyta-

tott ótórás tárgyalás után. Ott is egy új kormány összetétele volt a vita legfőbb tárgya, valamint azok a változások (például az oktatásügy terén), amelyek ezen testület hatáskörébe tartoznak. Végül megállapodtak egy közös közleményben, miután egy óra hosszat vitáztak ezen az egyetlen szón: „lemondás”. Meg kell értenetek, mondja Havel, mit jelent ezeknek az embereknek, hogy aláírjanak egy közös közleményt velünk, akiket húsz éven át veszedelmes bűnözőknek tekintettek – vagy legalábbis ennek megfelelően kezelték.

Elmúlt éjfél. Csehország királya visszaérkezik alagsori kocsmájába. „Ó, pane Havel!” – kiált fölt egy lány egy szomszédos asztalnál, s átküldi a barátját egy cigarettacsomagra firkantott autogramért. Havel, a bohémiai bohém értelmiségi, aki mélységesen szereti hazáját. Ugyanakkor művész is, aki sehol sem érzi olyan jól magát, mint egy kocsmában, előtte egy korsó sörrel, csinos és mulatságos barátok társaságában. Alacsony termetű, világos színű a haja és a bajusza, vaskos teste kis lábakon nyugszik – koránál, ötvenhárom évnél fiatalabbnak tűnik. Még nyugodtabb időkben is szétfeszíti a vibráló energia, keze úgy jár, mint a propeller, járása jellegzetes, szinte chaplini: rövid léptek, kissé görnyedt tartás, szinte atlétikus csoszogás. Farmernadrágban jár meg nyitott ingben, néha kordbársony kabátban, de öltönyt és nyakkendőt csak végső kényszerből vesz fel, például amikor átvesz egy nemzetközi díjat. A kormánnyal folytatott tárgyalások azonban nem követelik meg az öltönyt és a nyakkendőt. Barázdált, ámde kisfiús arca állandóan megnyerő mosolyra húzódik, a kis testből viszont meglepően mély hangon tör elő egy-egy fanyar megjegyzés. A látszat ellenére hallatlanul szívós. Kevesen vannak, akik akár a felét meg tudták volna tenni annak, amit ő az utolsó két hét során művelt, s utána még a saját lábán távozott, sőt a száját is volt ereje kinyitni. Mégis, itt van közöttünk, éjjel egy órakor, törzshelyén, s olyan jóízűen kacag, mintha hetente vezetne forradalmat.

Tizenhatodik nap (december 2., szombat). Szegényes udvari szoba, rozoga ágy, aknaptár a falon. Az egyik oldalon egy szamizdat – de hamarosan legális – újság szerkesztői. A másik oldalon Havel, František Janouch, a stockholmi székhelyű Charta '77 Alapítvány vezetője, Bécsből pedig Karl von Schwarzenberg herceg, a Nemzetközi Helsinki Szövetség elnöke tweedzakóban, szájában rövid szárú pipával. Az immár törvényesen engedélyezett lap megjelenését kell előkészíteni. A herceg feljegyzi a szükségleteket. Szóba kerül valamiféle pénzügyi engedély, amit még mindig megkövetelnek. Havel a táskájából gépelt névlistát húz elő, s megtalálja a pénzügyminiszter nevét. „Ismeri valaki?” tréfálkozik. Csönd. „Miféle ország ez – szólal meg Schwarzenberg –, ahol még a minisztert sem ismerik?”

Egyszerre csak mind sűrűbben jelennek meg emberek, gomblyukukban jelvényel: „Havelt elnöknek”. Megtudom, hogy ezeket Magyarországon gyártják. „Kaphatok egyet?” – kérdi félénken Havel, s amikor megkapja, zsebre vágja.

Este ünnepséget tartanak a Laterna Magica színpadán: köszönetet mondanak a színház dolgozóinak a segítségért, mert hétfőtől kezdve ismét megkezdődnek a rendes előadások. Rövid beszédek után elsötétedik a terem, a háttérfüggönyre tűzijátékok vetítenek és valamennyi jelenlevő a *We Shall Overcome*-ot énekl cseh fordításban, az egész terem ringatózik és mindenki a V-t, a győzelem jelét formázza ujjával. Azután rózsaszín pezsgőt iszunk. Amint kilépek a nézőtérről, magányos alakot látok az előcsarnokban, habozva, félig fölemeli poharát, mintha láthatatlan karok négyfelé rángatnák. Havel az. Leülünk egy pamlagra, s ő cinkosan odasúgja nekem: „Most éppen nagyon fontos tárgyalásokat folytatok...” – és abban a pillanatban egy csinos lány jelenik meg egy újabb pezsgővel. Nyomában valaki, sürgős üzenettel. Meg egy újabb csinos lány. Utánuk Schwarzenberg herceg. Nem jut hozzá, hogy beszámoljon azokról a sorsdöntő tárgyalásokról.

A tizenhetedik nap (december 3., vasárnap). Egy másik színpad, egy másik ünnepi gyűlés, ezúttal az új írószakszervezet alakuló ülése a Realistické Divadloban. Havel mond néhány szót, s már éppen iszkol is kifelé, amikor visszarángják a színpadra, és közlik vele, hogy neki kell az új szakszervezet elnökének lennie. Miután közfelkiáltással megválasztják, gyorsan a mikrofonhoz csoszog, köszönöm önöknek, mondja, igen, köszönöm, és roppant sajnálja, de most már igazán sietnie kell... s valóban el is siet, mert pillanatokon belül be fogják jelenteni Adamec új kormányának javasolt összetételét.

Hát az összetétel bizony nagyon gyatra. Igaz, hogy Adamec ünnepélyesen kijelentette, hogy „széles koalíciós” kormányt fog javasolni szakértőkből, igaz, hogy törölték az alkotmányból a párt vezető szerepét, mégis a kormány 21 tagjai közül nem kevesebb mint 16 párttag. S szinte egyetlen szakember sincsen közöttük, viszont akad néhány nagyon kompromittált személy, például a külügyminiszter, Jaromír Johanes. Ez nyilvánvalóan elfogadhatatlan.

Válságtanácskozás a dohányzóban. Mit tegyenek? Egyesek szerint a Fórumnak arra kell törekednie, amit a nép valóban kíván: igazi szakértő kormányra, élén Komárekkel. Mások azt állítják, ez elképzelhetetlen, s Komárek nem is a megfelelő ember. Jičínský professzor, az alkotmányjogász rámutat: a Fórumot az a veszély fenyegeti, hogy valamiféle alkotmányos zsákutcába lavírozza magát: ha ugyanis nem fogadják el a kormányt és azt követelik, az elnök mondjon le jövő vasárnapig, akkor a dolog azzal végződik, hogy az országban nem marad alkotmányos hatalom a régi, korrump parlament kivételével. A zűrzavaros vita azzal az általános megegyezéssel zárul, hogy a Fórumnak a kormány további átalakítását kell követelnie, és ennek alátámasztására holnap délután tüntetést rendeznek a Vencel téren, s kilátásba helyezik az általános sztrájkot hétfőhöz egy hétre. Az immár központi figurává előlépett Petr Pithartot bízzák meg azzal, hogy ismertesse a Fórum reagálását aznap este a televízióban; mellette még egy diák, egy színész és Petr Miller jelenik meg a képernyőn, ez utóbbi a munkáserő érzékeltetésére. Lesietnek a füledt, forró öltözőkbe, hogy megfogalmazzák a nyilatkozatokat a mesterszövegezővel, Havellal. Most nincsen sem rózsaszín pezsgő, sem nevetgélés. Túlságosan is komoly dolgokról van szó.

Később, az est folyamán azonban van egy pillanat, amely ha nem is nevetésre, csöndes könnyezésre alkalmas. Hangversenyt rendeznek „minden becsületesen gondolkodó ember számára”, hangversenyt a forradalom megünneplésére. Amikor Marta Kubišová jelenik meg a színpadon, a közönség olyan tapsviharba tör ki, amit rendszerint valamilyen ragyogó előadás utánra tartogat. Most azonban nem Kubišová énekét tapsolják meg. A hallgatásáért ünneplik. Marta Kubišová ugyanis, a hatvanas évek egyik legnépszerűbb énekesnője és '68 népi hősnője hazájában 1970 óta nem jelenhetett meg közönség előtt. Amikor végül elül a taps, egy lány virágcsokrot nyújt át neki – „egy-egy szál virágot minden elveszített évről”. Marta Kubišová, ez a törekeny, karcsú, alig középkorú asszony annyira meghatódik, hogy még beszélni sem igen tud, hát még énekelni. „Köszönöm, köszönöm” – suttogja a mikrofonba. Azután egy barátja kíséretében énekelni kezd: „Változnak az idők...” Az öröm percei ezek, de az öröm mélyén ott a keserű szomorúság. A közönség nagy része számára ugyanis a Kubišová által énekelt dalok régmúlt történelmet idéznek – a hatvanas évek dallamait.

Tizenyolcadik nap (december 4., hétfő). Délután három óra negyvenöt, Vencel tér. Dacára a dermesztő hidegnek, hatalmas, sikeres tüntetés lesz. Hát persze, hogy sikeres lesz. Ezt mindenki tudja. Az emberek lassan, nyugodtan érkeznek a térre, mintha már évek óta ezt gyakorolták volna. Néhány perccel négy előtt megkezdődik a bemelegítés ezzel az ismerős skandálással: „Itt az idő!”, „Mondjatok le!”, s ehhez a kulcsokat zörgetik. „Éljenek a diákok!” – kiáltják (van-e a világnak más városa, ahol ezt hallanánk?), meg „Éljenek a színészek?” Most a hivatalos – pontosabban a hivatalos nem hivatalos – szónokok következnek, lassan olvassák föl a meglehetősen bonyolult nyilatkozatokat, amelyekben újra meg újra felmerül a „PF és NYEE”. Az emberek ettől függetlenül a Fórumot éltetik. A december 11-re hirdetett általános sztrájkot hangosan megéljenzik. Radim Palouš pompás színpadias alakítást nyújtva fölolvassa azt a javaslatot, hogy vissza kell hívni a Szövetségi Gyűlés kompromittált tagjait, nevezetesen, mondja – szünet –, azután, akár egy ostorcsapás „Jakeš!” Füttyögés, pfújolás. S így folytatja a lista fölolvását, sorra kerül valamennyi zagyváló gazember: Fojtík, Indra, Bilak. „Úgy legyen!” – helyesel a tömeg, majd a tér egyik sarkából fölhasran: „Csináljátok úgy, mint a németek!” (Ezen a kelet-németeket értik; ma reggel érkezett ugyanis a hír, hogy Erich Honeckert és társait kizárták a pártból és házi őrizetbe vették.) Csakhogy a Fórum vezetői éppen úgy nem akarják csinálni, „mint a németek”. Úgy akarják csinálni, mint a csehek, vagyis szelíd-óvatosan, türelmesen, gyűlölet és bosszú nélkül.

Végül felcsendül a Fórum nyilatkozatát fölolvadó Václav Malý harangtisza szava: követelik a szabad választást legkésőbb 1990. június végéig, azzal az új javaslattal, hogy a Fórum javasol vagy jóváhagy majd jelölteket; valódi koalíciós kormány megalakítását jövő vasárnapig, máskülönben a Fórum saját jelöltjét fogja javasolni; a Fórum és

Szlovákiában a NYEE önmagukat a törvény uralmára alapozott demokratikus állammá váló átalakulás kezeseinek nyilvánítják. „Éljen a Fórum!” Azután egy utolsó, színes mozzanatként, amely már-már a giccsel határos, Karel Gott, a köpcös popcsillag (a háziasszonyok dédelgett kedvence) és a száműzött Karel Kryl együtt lépnek ki az erkélyre, hogy vezetésükkel a tömeg elénekelje a nemzeti himnusz(oka)t: a lassú, szívfacsaró első strófát csehül, a vidám, táncritmusú másodikat szlovákul.

Visszaindulok az úton a szállodámba, ahol a televízió a sikeres máltai csúcstról számol be, Gorbacsov ezt követő moszkvai találkozásáról a Varsói Szerződés vezetőivel, majd külön-külön folytatott tanácskozásáról Urbánékkal és Adameccal. Tudósítás kommunista vezetők begyűjtéséről Kelet-Németországban. Később egy gyors hír: a Varsói Szerződés öt tagállama, amely 1968-ban megtámadta és megszállta Csehszlovákiát, Csehszlovákia belügyeibe törént beavatkozásként hivatalosan megtagadta és megbélyegezte a lerohanást.

Vagyis minden kisiskolás láthatja, merről fújdogálnak a külpolitikai szelek. Nem vitás, most a feszült és keserves tárgyalás hete következik. Nemigen képzelhető el azonban, mi mást tehetnének a hatóságok, mint további engedelmeket. A népi lázadás kalapácsa és a teljességgel átalakult külpolitikai helyzet üllője közé szorultak. A nemzetközi változásokat a máltai csúcstól és a Varsói Szerződés nyilatkozata jelképezi és érzékelteti. „Jaltától Máltáig” – a világ számára; Husáktól Havelig – Prága számára.

Késő éjszakai séta a ködbe borult óvároson keresztül. Húszéves mély álmom után fölébredt Közép-Európa Csapke-rózsikája. A kirakatokra ragasztott rögtönzött plakátok külön fejezetet érdemelnek. „Egységben az erő” – hirdetik. „Emberek, nyissátok ki a szemeket!” s végül „Európa szíve szabadságért kiált.”

Amikor idáig fejlődtek az események, a Fórumnak ott kellett hagynia a Laterna Magicát, nekem pedig sajnos el kellett utaznom Prágából. A rákövetkező hét feltehetően ugyanannyira jelentős volt, mint az előző kettő, de a belső drámák krónikásának szerepét már másnak kell vállalnia. Kedden további eredménytelen tárgyalások folytak Adameccal. Szerdán lemondással fenyegetőzött, csütörtökön pedig meg is tette. Korábbi helyettesét, a szlovák Marián Čalfát kérte fel Husák elnök az új kormány megalakítására. A Fórum kijelentette, elképzelhető, hogy megegyezésre jutnak vele, majd néhány „javaslatot” tett az új kormány összetételére. (Egy hete még azt mondta a Fórum, hogy „a PF nem támaszt igényt egyetlen miniszteri bársonyszékre sem”, csak hogy a forradalmi politikában egy hét roppant hosszú idő.)

„Kerekasztal-tárgyalások” következtek valamennyi hivatalos párt (közülük a legfontosabb tényezők természetesen a Vasil Mohorita vezette kommunisták voltak) és a Havel által vezetett Fórum-küldöttség, valamint a Nyilvánosság az Erőszak Ellen delegációja között, amelynek élén Ján Čarnogurský állott. Akárcsak Lengyelországban, a „kerekasztalnak” valójában két oldala volt. Lengyelországban a kerekasztal két hónapig, Csehszlovákiában

mindössze két napig tartott. Pontosán a Fórum által szabott határidő leteltével, december 10-én, szombaton, az ENSZ Emberi Jogok Napján Gustáv Husák föleskette az új kormányt, majd leköszönt.

Václav Havel ujjongó tömeg előtt olvasta föl a Vencel téren az új kormány névsorát. A megállapodás eredményeként megszületett kormánylista gyakorlatilag a Fórum valamennyi „javaslatát” elfogadta. Ján Čarnogurský, aki alig két hete még fogságban várt előreláthatólag súlyos ítéletére (lelkiismereti okoknál fogva tiltakozott, ezért tartóztatták le), most egyszeriben Csehszlovákia két ügynevezett „első miniszterelnök-helyettesének” egyike lett, s részben ő lett felelős a biztonsági szolgálatért is, amely oly régóta zaklatta és üldözte őt. Mivel a két fél nem tudott megállapodni a belügyminiszter személyében, kompromisszum alapján úgy döntöttek, kezdetben Marián Čalfa miniszterelnökkel közösen kettőjükre hárul majd a poszt felelőssége, míg a másik „első miniszterelnök-helyettes”, régi barátunk, a nagy prognosztizáló, Pan Docent Valtr Komárek, *Dr. Sc.* Komárek lesz teljes egészében felelős a gazdaságpolitikáért, s mellé intézetének két másik tagját osztják be: Vladimír Dlouhý (aki, akárcsak Komárek, párttag), s előreláthatólag Václav Klauz, a sziporkázóan szellemes friedmanistát, pénzügyminiszterként. (Schwarzenberg herceg tehát megnyugodhat: igenis *ismerik* a minisztert.)

S mint egy tündérmesében, a kazánfűtő Jiří Dienstbierből külügyminiszter lett. Szinte ugyanennyire csodálatosnak tűnt az, hogy Miroslav Kusý, egy ismert szlovák filozófus, a Charta '77 aláírója, akit oly sok társához hasonlóan kizártak a pártból, a Szövetségi Sajtó- és Információs Iroda élére került. Petr Müller, a Munkás, a munka- és szociális ügyek minisztere lett. A korábbi bábszerepet betöltő, de újabban független Szocialista Párt és a Néppárt két-két tárcát kapott. Jóllehet a miniszterelnök továbbra is kommunista volt, az összesen huszonegy miniszter közül csupán nyolcan voltak párttagok, s ezek közül ketten – Komárek meg Dlouhý – sokkal inkább a Fórumot, semmint a pártot képviselték.

Hihetetlenül gyorsan kivívott, példátlan siker volt ez. A másnapra meghirdetett általános sztrájkot természetesen lefűjták, ehelyett megszólaltak a gyári szirénák és megkondultak a templomok harangjai. Klaus és Čarnogurský már a rákövetkező héten olyan pénzügyi és jogi változásokat jelentettek be, amelyek segítségével az ország megindulhat a piacgazdaság és a törvény uralma felé vezető úton, azon az úton, amelyet látszólag a semmiből varázsoltak elő alig két hete a *Laterna Magica* gőzös öltözőiben és folyosóin. Szombaton Jiří Dienstbier átvágta a vasfüggöny szögesdrótját a csehszlovák-osztrák határon: az óriási drótvágót ketten fogták kollégájával, Alois Mock osztrák külügyminiszterrel. A diákok ismét tüntettek, ugyanazt az útvonalat járták be, mint az első napon, pontosan egy hónapja: végigvonultak a rakparton, jobbra fordultak a Nemzeti Színháznál, majd fel a Národní úton egészen a Vencel térig. Ezúttal nem gumibotot suhogtató rendőrök, fehérsisakosok vagy pirosbarátosok fogadták őket, mert ezúttal a rendőrök a szó valódi értelmében ők ellenőrizték.

Az új köztársasági elnök megválasztása – akárcsak Lengyelországban és Magyarországon – itt is nagy fontosságú

kérdés volt. A Fórum hamarosan eldöntötte, hogy Havel jelöli a szabad választásig terjedő átmeneti időszakra, s azt követelte, hogy a szövetségi nemzetgyűlés a lehető legsürgősebben válassza meg. Ezzel szemben a párt egyszeriben rádöbbedt arra, hogy szenvedélyes híve a demokráciának, s ezért a következő elnököt közvetlen úton, népszavazással kell megválasztani, aminek az előkészítése hosszabb időt venne igénybe, s amelyből – remélték a kommunisták – Havel majd vesztesen kerülne ki. (Figyelemre méltó, hogy a magyar párt is megkísérelte pontosan ugyanezt a játékot eljátszani.) Volt még egy fontos „mellékcelemek” azt illetően, milyen megfelelő pozíciót teremtsenek Dubčeknek, hiszen ő fontos történelmi jelkép, reformkommunista és nem utolsósorban szlovák. Mindkét vitát gyorsan megoldották a Fórum és a párt, valamint a Havel és Dubček közötti személyes tárgyalások során. Megegyeztek, hogy Dubček lesz a szövetségi nemzetgyűlés elnöke, Havel pedig az elnök. A pártnak mindkettőjüket le kellett nyelnie, 1968 emberét is, 1989-ét is.

A szövetségi nemzetgyűlés december 28-án megválasztotta Dubčeket, december 29-én pedig Dubček elnökletével, a prágai Vár koronázási termében megtartott ünnepi ülésen megválasztotta Václav Havelt az ekkor még mindig Csehszlovák Szocialista Köztársaságnak nevezett ország elnökévé. Ezt követően nagymisét mondott a katedrálisban az az ember, akit Václav Malý az események harmadik nagy jelképeként nevezett – František Tomášek bíboros. Este fényes fogadást rendeztek, az emberek az utcán táncra perdültek. Ismét elnök-felszabadító ült Masaryk székében.

Az 1990. júniusára kiírt szabad választás útjába természetesen megszámlálhatatlan nehézség tornyosult. Mégis úgy tűnt, ha nem következik be valamiféle hatalmas (külső vagy belső) katasztrófa, biztosra vehető, hogy Csehszlovákia most már elindult ugyanazon az úton, mint Lengyelország, Magyarország és Kelet-Németország (ez utóbbi különleges, bonyolult módon oldotta meg ezt), sőt talán Bulgária és Románia is: a kommunizmusból a demokráciához vezető úton. Megtörtént az áttérés.

A „tíz nap”-hoz végül is huszonnégy nap kellett. Az, amiről a fentiekben beszámoltam, a történetnek csupán töredéke, jóllehet egyik legfontosabb része. Sok más sorsdöntő eseményt illetően másoknak kell majd hézagpótló beszámolókat közölniük: el kell például mondani a történetet a pártkormány szemszögéből, továbbá a tárgyalások részleteit is. Még korai lenne megvonni a mérleget. De néhány előzetes megjegyzés azért megkockáztatható.

Miért történt mindez novemberben? A kérdés helyesebben így hangoznék: miért nem történt korábban? Történelmileg tekintve Csehszlovákia a háború előtt a térség messze legdemokratikusabb állama volt. Földrajzilag Prága nyugatabbra fekszik Bécsnél. Kulturálisan a közép-európai város. A *pays réel* és a szürrealisztikus, hamis *pays légal* – Husák feledésre kárhoztatott királysága – közötti szakadék egyre mélyebbé vált. A legutóbbi két évben jelentősen megnőtt azoknak a száma, akik hajlandók voltak kockáztatni is azért, hogy kimondják, amit gondolnak. Sok százezer hívó írta

alá a vallásszabadságért síkra szálló petíciót. 40 ezren írták alá a „Néhány mondat” kiáltványt. S ott voltak a diákok és a színészek. Mihelyt egyszer megkezdődött az átalakulás a szomszédos Lengyelországban és Magyarországon, óhatatlanul az az érzés támadt az emberben, hogy csak idő kérdése, és Csehszlovákiában is megindul a föld.

S így is történt. Ámde Miloš Jakeš rettegő és minden képzelőerő híján levő csapata még csak meg sem kísérelte helyzetének megmentését azzal, hogy felülről komoly reformokat kezdeményezett volna, ahogyan lengyel és magyar társaik tettek. Így azután Kelet-Németország még előbb mozdult. S ha fölteszük a kérdést: „Miért zajlott le a forradalom olyan gyorsan Csehszlovákiában?”, akkor egyszerű a válasz: „Mert a csehek voltak az utolsó a sorban.” Kelet-Németország volt az utolsó csepp a pohárban: ezt – emlékezzünk csak – nem csupán a tévé képernyőjén, hanem magában Prágában láthatták, amikor a keletnémet menekültek elárasztották a nyugatnémet nagykövetséget. Fölbredt a csehek nemzeti büszkesége. Nyilvánvalóan lehetségesek voltak a gyors változások, amelyeket Gorbacsov nemcsak engedélyezett, hanem egyenesen bátorított is. Mindenki készen állott. Kezdvé a Realistické Divadlo nézőin, akik az első szombat nyomban fölugrottak, és tombolva ünnepelték az általános sztrájkot követelő színészeket, egészen az „itt az ideje!” jelszót skandáló, Vencel téri tömegekig, az újságíróktól, akik máról holnapra becsületesen kezdtek tudósítani, a munkásokig, akik egy pillanatig sem habozva léptek sztrájkba – mindenki készen állott. Mindenki tisztában volt vele a szomszédok tapasztalata alapján, hogy a döntő lépés megtehető.

De ezen túlmenően, a szomszédok ötletekkel is szolgáltak, hogyan tehető meg a fordulat. Csehszlovákia volt a szó szerinti értelemben a haszonélvező, s ami ott történt, egy tíz éve tartó közép-európai tanulási folyamat betetőzése volt – a sort Lengyelország nyitotta meg, s a lengyelek is fizették a legsúlyosabb árat. Diákok ülősztrájkja? Természetesen, úgy, mint Lengyelországban. Erőszakmentesség? Ez az összes közép-európai ellenzék első parancsolata. Új életre kelő bábpartok? Akárcsak Kelet-Németországban. „Kerekasztal” az átmenet megtárgyalására? Úgy, mint Lengyelországban és Magyarországon. És így tovább. Politikailag Csehszlovákia élvezte azt, amit a gazdaságtörténészek „az elmaradottság előnye”-nek neveznek. Tanulhatnak a többiek példájából – és hibáiból.

Mindezt figyelembe véve is, Prágában mindenki úgy vélte, óhatatlanul érvényesül itt még egy nemzetek fölötti ügy is. A hegeli *Weltgeist*, vélekedtek egyesek. Csehországi Ágnes, mondták mások. „Az egész világ a diktatúrától a demokrácia felé halad” – fejtegette újságinterjúban egy harmadik nézet képviselője. Az, hogy miként határozzuk meg a nemzetek fölöttiség megtestesítőjét, egyéni választás kérdése. A magam részéről megmaradok az angyaloknál.

Ha valóban angyalok keze volt a játékban, ördögök sem hiányozhattak. Gyakran megfigyelhettem, hogyan furakodtak be a Laterna Magica pincegyomrába

a becsvágy, a hiúság, a góg ördögei, a romlás aprócska csírái. Mindent egybevetve azonban a csehországi Fórum központi gyülekezete nagyon jó benyomást keltő testület volt. Annyira demokratikus volt, amennyire az adott körülmények között, az ésszerűség határai között csak lehetett. Feltűnően derűs volt. Szinte zseniálisan rögtönzött. A politikai orientációban, hitben és magatartásformában fennálló mélységes ellentéteket általában alárendelték a közös ügynek. Ésszerű egyensúlyt hoztak létre a politikai és az erkölcsi imperatívuszok között. S mindenekelőtt, férfiak és nők, akiket húsz esztendőn át megfosztottak a politikai artikuláció legelemibb lehetőségeitől is, most összeülhettek és néhány nap után már kijelenthették: „Ezt és ezt akarjuk, ilyen legyen az új Csehszlovákia arculata.” S ez az arcukat kiállja a vizsgálat próbáját.

Mindazonáltal nagyon szerencsések is voltak. Még a lengyel, a magyar és a keletnémet ellenzéki mozgalmakhoz viszonyítva is, az, ami itt folyt, amatőrök politizálása volt. A második héten több olyan pillanat volt, amikor úgy éreztem, utat tévesztettek a rövid és hosszú távú erkölcsi, jelképes és politikai követelések labirintusában. Az, hogy az új kormány összetételéről folytatott vita során megfélekedtek a hatalom döntő eszközeiről, a hadügy- és a belügyminisztériumról, a hüvös, kritikus megfigyelő szemében gondatlanságnak tűnhet. Azt, hogy másnap egy kutyafuttában összeütött levélben pótlólag beveszik ezt a követelést, a hüvös, kritikus megfigyelő nem annyira politizálásnak, mint színháznak vélheti. A népi érzelmek azonban úgy alakultak, a külső szelek oly kedvezően fújtak, hogy végül is minden rendbe jött.

„Szerencsétlen az az ország, amelynek hősökre van szüksége” – kiált fel Brecht Galileije. Szerencsétlen az ország, amelynek forradalmakra van szüksége. Az a húsz év, sok tekintetben az a negyven év valóban elveszett. Életeket törtek derékba. Jövőrethetetlen károkat okoztak. De ha egy országnak mégis forradalomra van már szüksége, elképzelni sem igen lehetne jobb forradalmat, mint amilyen Csehszlovákiában zajlott le: gyors, szinte teljesen erőszakmentes, vidám és tréfalkozó. Nevető forradalom. Nem kísérte, mint Lengyelországban és Magyarországon, egyre mélyülő gazdasági válság. Sőt mi több, mivel a változás oly gyorsan ment végbe – mivel egyetlen hónap leforgása alatt Komárek, Dlouhý és Klaus már miniszterek voltak és megtették a szükséges lépéseket – Csehszlovákiának reális esélye nyílt arra, hogy a diktatúrától a demokráciára, a tervezgazdaságról a piacgazdaságra való nagy áttérést viszonylag kevesebb gazdasági kínódással oldja meg, mint a szomszédai. Persze hangsúlyoznom kell a „viszonylag” szót.

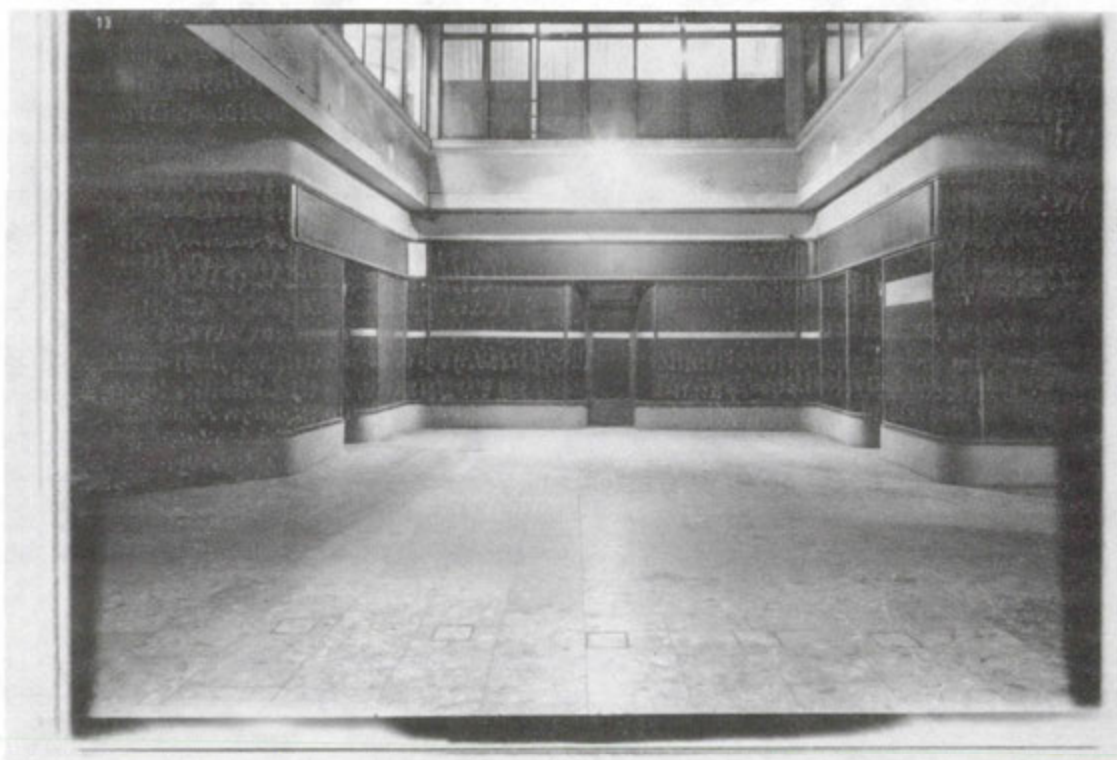
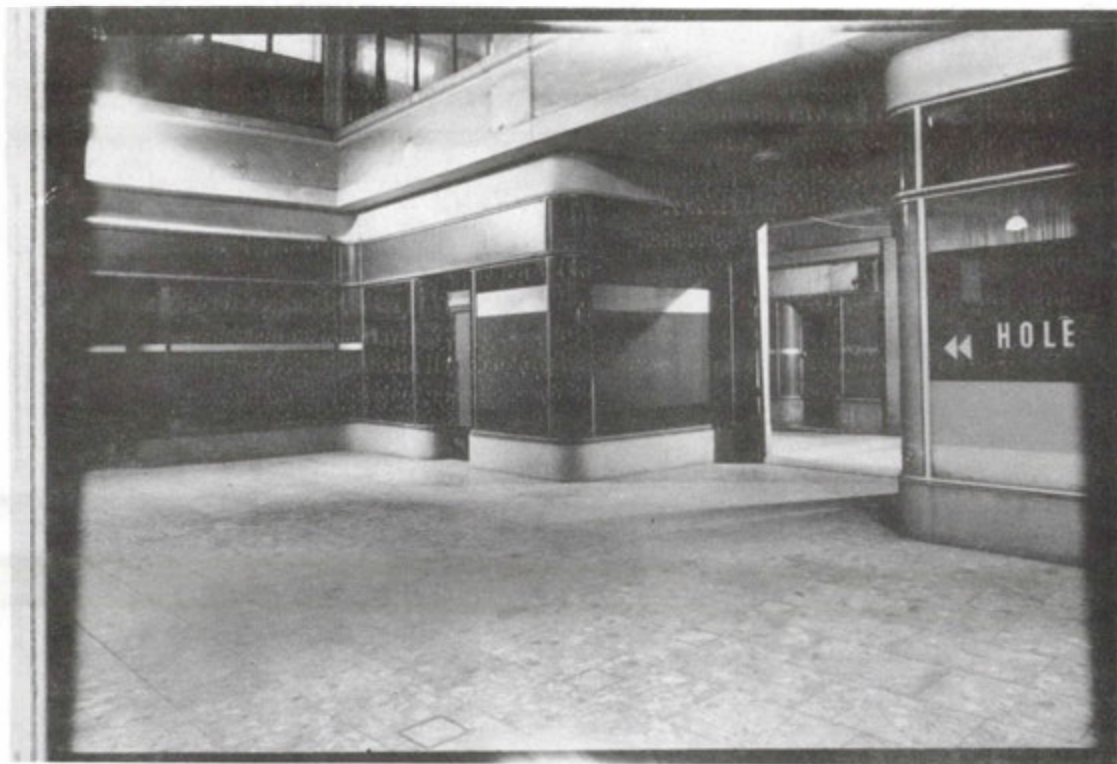
Karácsonykor tehát a búcsúként magammal vitt képek boldogságot sugároztak. A kollektív boldogságét, amelyet a Vencel téren láttam, de még inkább az egyéni boldogságét. Pavelra gondoltam, amint kazánfűtői kunyhójában ismerteti a kétkamarás törvényhozást. Petrerre gondoltam, aki most megírhatja az immár legálisan kiadott *Csehszlovákia történetének* új,

legutóbbi fejezetét. Ritára gondoltam, aki új hivatására készül – hazája washingtoni nagykövete lesz. Jiříre gondoltam, aki most a Csehszlovák (Szocialista?) Köztársaság külpolitikáját formálja. S Václavra – vagyis Vencelre – gondoltam, amint karácsonyi pohárköszöntőjét mondja.

Érzelgős lennék? Nagyon is. De mindmáig van még elég

ördög is. Legalább néhány napig azonban őszintén örvendezhettünk. Megolvadt a jég. Hús esztendő múltán ismét ketyegni kezdtek Prága órái. Valamennyi úgynevezett kelet-európai ország legnyugatabbika most ismét folytathatja igaz történelmét.

FORDITOTTA FÉLIX PÁL

PERFEKT

menedzsernaptár

Time - Manager, Filofax, Profinfo stb. kompatibilis lapméret
400 lapos alapkészlet (15 hónapos időterv naplóval)

Folyamatos laputánpótlás

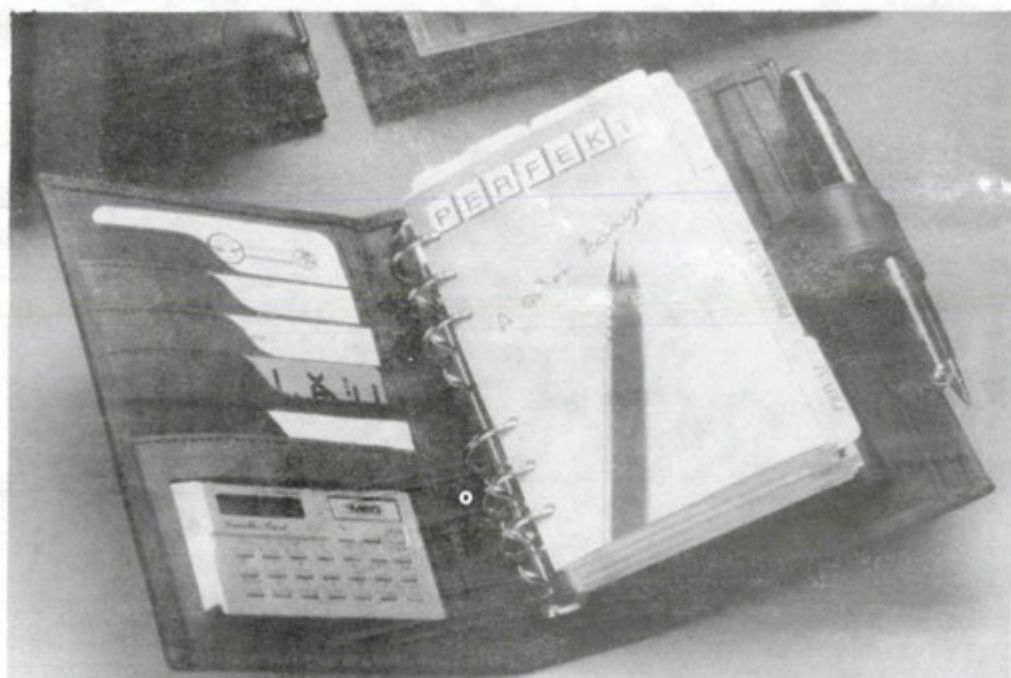
Bőr (Senior), Műbőr (Junior) gyűrűsmappa

Kiegészítő tartozékok nagy választéka. A 2000 című folyóirat
olvasóinak, amennyiben ezt a lapot visszaküldik vagy az alábbi
címeiken bemutatják, áraink:

Alapkészlet : 790.- Ft

Junior változat : 1490.- Ft

Senior változat : 2990.- Ft

Megrendelhető :

AURA Bt.

Budapest, Keleti K. u. 9.

Megvásárolható :

Gárdos Divatkellék

Budapest, Múzeum krt. 41.

További információk : Papp Erzsébet 116 - 3607

Félix wáhlaszt

NICK ELSDORF

Meddig tőrjünk még a régi rendszer garázdálkodását? Mikor takarítjuk már el a pártállami diktatúra szennyét? Le a párttagkönyv uralmával! Szűnjék meg az állami monopóliumok hatalma, legyen szabad a verseny, mondjunk nemet a tervgazdaságra! Vajon meddig akadályozhatják még a kommunistabérencék a haladást?!

Telavivenyija

No nem, nem a nagybudapesti szociális kulákszövetség nyilvános rendőrségi följelentőjéből idézek. A rendszerváltás a Lajtán túl az ún. Proporz-System, vagyis a vörösök (szocialisták) és a feketék (néppártiak) között arányosan elosztogatott stallumok végét jelentené, a pártállam lebontása e két nagypárt közös országlását szakítaná meg, mind ezt pedig a kékek mondják a Duna mentén, csak egy kicsit följebb. Becsületes osztrák nevükön a szabadságpártiak, akik jóval inkább nemzeti-populisták mint liberálisok, a szociális gondolat meg végképp távol álljon tőlük, mégis boldog táviratban üdvözölték az Árpád-házi paktumpárt tavaszi ezüstérmét. Vezérük, Jörg Haider kivételesen nem kérte számon a fiúkon az atyák vétkét (a kedves mamák megint megússzák?), pedig a természetből szívesen védi a fajokat ő is. Retúrjegy az idegeneknek! Elég a kriminálturistákból! Ki a kártevőkkel a kormányból! Görögdinnye (belül vörös) zöldék! Szocialista disznó! – soroljam tovább ő és fegyverhordozói cizellált megfogalmazásait az októberi parlamenti választások előtt? Szabad pártnak illő minden szabódás nélkül elhatárolódnai tőlük... Persze nem csak azért, mert Simon Wiesenthal tavaly kinyomozta, miként tette rá a kezét Haider családjára egy, a háború alatt „elhagyott” nagyobbacska zsidó földbirtokra (vö. Juss Süss). Tudvalevő, az agg Eichmann-vadász érzékeny lélek: lehet, azt is zokon vette, hogy a kék jómadár nem is olyan rég Ausztria utolsó koncentrációs táborának nevezte a bécsi televíziót. Az öreg valahogy az sem nyugtatta meg, hogy Haider bátran föl akarta szabadítani. Furcsa dolog ez a tévé, Moszkvában például a Telavivenyija nevet kapta a Pamjatytól. Már várom a Diétai Magyar Mázsa újabb finom nyelvi leleményét valamely derűs vasárnap hajnalon...

„Die Unbestechlichen” – a megvesztegethetetlenek – ragyog rám a hatvannégy fogú Haider két hasonlóan yuppie-küllemű alvezérével együtt a lepedőnyi plakátról. Mellettük óriás víziló ásít „Nem elég a pófát nagyra nyitni!” aláírással a Néppárt ellenposzterén. Ezzel nagyjából vége is volt az

anyázásnak szeptember utóján az osztrák választási harcban, melyet a pannon megfigyelő inkább kávéházi évődésnek látott. Hiszen itt a nálunk használatos kampánykellékeket kedélyesebben egyszersmind rendeltetesszerűbben használják alantás célokra. A hordóba fagyállósított bort töltögetnek (innen a „bordóit a zsidóknak!” vidám pohárköszöntő az osztrák népnyelvben), a fegyvereket nem gyűjtögetik, hanem alkotmányellenesen exportálják, az újságírókat pedig ahelyett, hogy állandóan szapulnák, inkább dédelgetik. Mindössze Haider bojkottálta a liberális sajtót a választási kampány idején, ám ő sem tudta megakadályozni, hogy a pártvezérek tévé-párbaikat az a szabadelvű zsurnaliszta vezesse, aki pár éve annyira nem tudott örülni Waldheim győzelmének, hogy gyanítható náci múltjáról kezdte faggatni a kamerák előtt a snájdig elnököt. Az újságírókat akkor feljelentették. Néppártilag. De nyomban fel is mentették. Szabadsajtóilag.

Dédelgetni azért leginkább saját magukat szeretik Osztrákiában az állami férfúk. Ezért a „ki a hitelesebb politikus?” par excellence külpolitikai természetű kérdése hallatán – ily szegényes a labancok nyelve – a császárvárosban mindjárt arra kezdene az átlagpolgár gyanakodni, hogy már megint ki jutott a szokásos megvesztegetési összegnél nagyobb ingyenkölcsonhöz valamelyik pártszínezetű banktól. Ha nem a „kredit” szó szerepelne a kérdésben, hanem az, mely a magyarban egyszerre jellemzi a könyvvizsgálót és törvényes feleségét, ez ismét csak félreértést okozna. Egyébként is, nem a német az egyetlen világnyelv, melyen jobb körökben a „hiteles” melléknév – akárcsak a „becsületes”, az „igazságos”, neadjisten az „állapotos” – nem fokozható.

Kicsit korruptak vagyunk...

A morál mindazonáltal itt az Alpok táján is prédikálva vagyon. Hamis tanúzás, szociális pénzek elsikkasztása, adócsalás – csúnya dolgok: a szocialista párt fél vezérkarát – a volt kancellártól a parlamenti elnökön át egészen a belügyminiszterig – kónya kedve szerint hányt kardélre Justitia az elmúlt két évben rendszerváltás nélkül is. (Nem tudom, maradna-e hely még a fegyintezetekben, ha Bécsben is női illemhelyeken csiszolgatnák szellemi arculatukat Otto Bauer késői örökösei.) Vranitzky mellől mindenesetre egymás után hullottak el a pártboncok, ahogy itt a nómenklaturát nevezik, nem csoda hát, hogy egymaga árválkodott a szocik választási hirdetésén, zöldellő mező közepén férfi-

asan reklámozva „a gondolkodás és cselekvés minőségét”. Várván, hogy a minők reá szavazanak. Serege erkölcsi romokban, legközelebbi pártbarátainak (ez itt az „elvtárs” szalonképes színönimája, egyúttal – na végre – felsőfok: barát, halálos ellenség, pártbarát), nos, nekik bírói végzésük van vagy lesz mindjárt arról, hogy nem tartották be a tízparancsolatot. A „keresztényietlen” jelzővel e mélyen katolikus országban mégis csupán egyszer találkoztam a választások előtt, amikor postaládánkba bedobták az egyik futottak-még pártocská, a kereszténydemokraták kezdetleges röplapját. Főnökük csak épp annyira veselkedett neki a jámborság hirdetésében, mint egy átlagos magyar néptáncos, de már ezzel is messze kirí a tékozlók és elbitangoltak széles politikusi seregéből az Alpok táján. Bizonyára jócskán el vannak ezek itt labancosodva...

Joschi Riegler (felesége csak Szepinek szólítja), a feketék szomorú szemű élharcosa például, akinek hivatalból kereszt-által-képviseltnak kellene lennie, templomjárás helyett inkább azzal volt elfoglalva a kampány során, hogy bebizonyítsa: ő kérem egy derék buta vidéki ember. Túl jólélt ahhoz, hogy vérbeli politikus legyen – állította magáról hitvesi helyesléssel – s mindjárt bizonyította is azzal, hogy lépten-nyomon osztogatni kezdte a Wahlzuckerket, azaz a szocialista bűnbandával szembeni Nagy Történelmi Igazságszolgáltatás helyett inkább Nagy Azonnali Pénzt ígért a választóknak. Pontosabban fűt-fát, ha komolyan vesszük az „öko-szociális piacgazdaság” halványzöld néppárti programját. Valójában nem volt más közlendője, mint hogy pártja szeretne továbbra is kormányon maradni, ezért óriási svunggal az eljövendő fellendülésről papolt. A szegény hívek ezt nemigen tudták mire vélni, hisz ilyen kitűnően, mint a szocialista vétkes elmúlt négy éve során még nem lendültek föl soha.

A zöldek, a negyedik nagypárt ezzel szemben épp e fellendülést óhajtottá megállítani, taktikusan sajnálkozván, hogy Szaddám Huszeinnek még nem sikerült 10 schilling alól 20 fölél tornáznia a benzin árát, és még mindig nem érte el az osztrák minimálbér a tízezer schillinget (már megint szorozgatsz, nyájas olvasó?). SZDeszes cselleleleinte csoportosan követték el a választási harcot, nem állítottak csúcstelöltet, majd az utolsó pillanatban sikerült a legszakállasabb, legkevésbé simulékony és egy másodperc alatt tájékozódás nélkül a legtöbb idegen szó kimondására képes csapatgajukat tolni a reflektorfénybe. Miután a grün retorikát a kormányzó pártok bőséggel eltulajdonították (a szocialista Bécs határában büszke tábla hirdeti, hogy ebben a városban a söt nem az utcára, hanem a stanglira hintik), a természet osztrák szerelmeseinek nemigen maradt más, mint hogy fennhangon számlálgassák versenytársaik adócsalásait. Többek közt a megvesztegethetetlenül kékekét is. Abban azért egyetértettek velük, hogy a két nagypárt sugalmazta filozófiára: „kicsit korruptak vagyunk, de nagy béke van”, így feleljenek: „nagyon korruptak vagytok, ha kicsit is békén hagynak benneteket”.

A fifikát mégse az igazság éber óreinél, hanem inkább a kancellár, akarom mondani, Bundesvranzl szellemi test-óreinél keressük. Vranitzky – talpig angol szövegben – az egész kampány alatt morc volt, fensőséges és tartózkodó, hja, öbelé is az a bizonyos frank sáman szuggerálta erővel

a nyugalmat. A pártelnök méltóságjeljes megjelenésével üzenté: én vagyok az úr(iember) a házban, a többiek – főként a főkek – pernahajderekek. Ha nagyon megszorították, kelleltenül ejtett néhány szót valami megújodásról is, de ezen lényegében azt értette, hogy a szocdem apparatcsikok ezentúl csak tizennyolc helyről (szakszervezet, munkáskamara, párt, parlament stb.) húzhatnak egyszerre fizetést. (Vajon a Kárpát-medencében miért halad ilyen vontatottan a szindikalizálódás?)

Mit tett hát Vranitzky a siker érdekében? 1. Mondott vagy öt be-édet Kreisky – emlékszel, nyájas olvasó, a híres osztrák asszimilátor – temetése napján, jelezvén, hogy itt az új Vaterfigur. (A premiért a jelen lévő Arafat, az örök lázadó krokodilkönnyekkel nyugtázta.) 2. Unottan kísélt Waldheim elé a repülótérre, amikor az – fittyet hányva Keletre, Nyugatra – szépen hazamenekítette az osztrák túsokat Irakból. 3. A cseheknek pénzt ajánlott, ha bezárják határmenti atomerömuveiket (ej, bizony, nem gödrök ásására kellett volna Husák úrral szövetkeznünk!). 4. A vándorló kedvű lengyeleket pár héttel a választások előtt vízumkényszerrel sújtotta; két fiatal párttitkára pedig elorozta a xenofóbiában élenjáró szabadságpártiaktól a „hajó megtelt” jelszót. Az egyiket Capnak, a másikat Marizzinek hívják. A burgenlandi szocialista helytartó, Sipötz Károly még nem nyilvánított véleményt.

Talán azért, mert jócskán megszaporodhattak a tennivalói, amióta tartományát katonai gyakorlótérre változtatta a néppárti hadügyminiszter, aki szocialista belügyminiszterkollégája tehetetlenségét óhajtotta szintén még a választások előtt demonstrálni, mondván: a vörösök nem tudnak igazán törököt fogni a zöld határon. Azóta kocsimmal már könnyűszerrel megtizedelhettem volna az osztrák véderőt, melynek állig felfegyverzett tagjai a burgenlandi falvak utcáin dülöngélnék éjszaka, gyanítom, a borospincék tájékán kutatva az embercsempészeket. Pedig nagy szükség lenne rájuk, ha minden határórtársuk olyan marcona, mint az a nemtudomhányéves kapitány, aki a szülőfalum határállomásán elemtolakodó magyar wartburgost így oktatta algebrára: „Nézzé, ma már háromszor beengedtem magát Ausztriába négy útlevéllé, holott minden alkalommal öten ültek a kocsiban. Tudja mit, próbálkozzék holnap.”

Elkurucosodva

Hát igen, ez a választási kampány az idegenek körül forgott, mármint a külföldi idegenek körül, akik kezdenek – kezdünk – túl sokan lenni Transz(vagy Cisz?)lajtániában. Itt általános a jólét, az állami ipar ismét virágzik, akinek föld kellett, már – mit ad isten – volt neki, az oroszok rég kimentek, hittant hetente kétszer oktatnak az iskolákban, zsidók és bányászok (úgy értem, akik sztrájkolhatnak) csak mutatóban akadnak – így persze könnyű elnézően mosolyogni a kommunistákon. (Különösen, amióta „Mégis mozog” feliratú diadalmas választási plakátjuk megjelent, mely Galilei szülőföldjén még talán elment volna, Freud városában azonban dévaj képzettségtársításokat keltett.) Azokról a rendíthetetlen kommunistákról beszélek, akikkel a bécsi nyárspolgárok lám, végre egyet tudnak érteni.

Gott behűte a koszos balkáni hőzöngőktől! – mondják ez utóbbiak illedelmesen azt, amit az ausztroszotalinisták ebbe a káromkodásba tömörítettek: a szocialista világrendszer átmeneti megrendülése az állammonopolista kapitalizmus általános válsága közepette súlyosan veszélyezteti a világ-béke ügyét. Gyanakvásuk tárgya közös: az újdonsült fene szabadság napkeleten. Az egyik fél biztos állását és leánya tisztességét félti tőle, no meg pénztárcáját a villamoson, a másik hitét és párt-állását.

Amikor a vízumkényszer bejelentésének napján még negyven ezer lengyel sebesen bevándorol Ausztriába; amikor már több az importrab az osztrák börtönökben, mint a hazai; amikor a strichelók (ez a traiskircheni tábor előtt bérelhető – napszámban malterkeverő – utcafiúkat jelenti) mélyre nyomják a hosszú évek alatt kialakított ipari béreket; amikor csupán párszáz kilométerre Hegyeshalomtól toporog türelmetlenül többmillió szovjet menekülőni vágó, akkor nincs az a politikus a közel-nyugati demokráciában, aki ellen tudna állni a kísértésnek, hogy voksokat csiholjon az új népvándorlásból. Vagy úgy, mint a zöldek és a kommunisták, akik fejüket internacionalista hévvel a homokba dugják, vagy mint a kékkek, akik sovénül magasba emelik, vagy pedig úgy, mint a feketék és a vörösök, akik igyekeznek legalább nem elveszteni. Mentve, ami menthető, ha már egykoron Osztrákia került Nyugat-Európa peremére. (Szegények nem tudják, pedig ez kormánybiztos értesülés, hogy van egy ősi családi fészek lent Buda várában, ahol az egymás által üldözöttek is ezrével menedékre lelnek, amióta csak világ a világháború.)

Az idegenek forgalmán tanakodva egy pillanatra el is lehet feledkezni Ausztria Félix uraság '89-ben kezdődő súlyos identitászavarairól, melyek már-már divány után kiáltak. Mit tegyen egy Grenzlandból hirtelen Herzlanddá változott, azaz a Nyugat kellemesen elviselhető-kihasználható széléről valami kellemetlennek a kellős közepébe csöppent kicsinyke ország, mely eddig semleges békében éldegélt, szorgosan prosperált, hidakat építtetett és közben örökre elhittette magával, hogy mindaz, amit tesz, egyszeri és utánozhatatlan. Mintája nem keleti, ám nem is nyugati, nem szocialista, de szociális, mégse német. Most viszont jól beletenyeltek ebbe az idillbe. Hídfő helyett – így érzi az osztrák köz – átjáróház, menekülttábor, tethely lett az ország. A szomszédok nemcsak föl- de ki is szabadultak, ha meg véletlenül otthon maradnak, nem ajtót, hanem bicskát nyitogatnak egymásra. A tetejében a német mostohatestvérek is egymásra találtak a napokban. Kivel szemben érdemes még semlegesnek maradni? Miért jut gyorsabban a porosz Európába? Lehet ezen az új keleti kapitalizmuson egyáltalán keresni? Kell még valakinek ez az Ausztria?

Nos, önámításhoz, tudat alá söpréshez az egyenes beszédű magyar nem nyújt segédkezet. Kimondja kereken, hogy mihez tartás végett. A Kádár-éra gemütlich magyar kisebb- és osztrák nagybrendűségi érzésének egyszer s mindenkorra löttek (vö. körkörös védelem). Ki gondolta volna ezekről a nett magyarokról, hogy még mindig ily bőven csörgedezik bennük a huszárvér? – látom nap mint nap a megdöbbenést a bécsi polgárok arcán. Nahát, ezek a pusztafiak! Büszkén halogatják gátszámláik kiegyenlítését (vö. nem fizet, mint egy katonatiszt); ide-oda riszálják

magukat a világkiállítás ügyében; ott tolakodnak a brüsszeli úton; öntelten leszólják a semlegesség elvét; törtetnek a NATO felé, amikor épp nem pentagonálisak; nem csak a kelet-németeket taszalgják át a közös határon – bizony, bizony, rohamosan elkurucosodtak az utóbbi időben. Meg ez a trianonozás újfent: csak nem Sopront akarják végre visszaadni? Lehet, hogy szép fővárosunkból is már csak a döntéseit szeretik? Ez a Herr Breschnew valójában értette őket, csak nyelvük finomságaival nem volt egészen tisztában: „korlátozott szuverenitást” akart bizonyára mondani.

Korábban mindig finlandizálásról és ausztrianizálásról társalogtak. Most meg a fejünk fölött átnyúlva sürgősen deutschlandizálni szeretnék magukat. A végén még a nagynémet gondolat jeles barátja, Jörg Haider nyomán ők is „ideológiai torzszülöttnek” fogják nevezni az osztrák nemzetet. Nemsokára lebolsevikoznak majd bennünket is, mert Bécsben még vannak „marxista” utcanévek, áll a szovjet emlékmű és mert Vranitzky – választási győzelmét megkoronázandó – hívei körében elzengte a Munka Dalát. Mi lennénk a karvalytöke valamely pesti gróf-finác szerint? Egyáltalán, mi az, hogy gróf? Nálunk ugyan dühöng a címkorság, a nemesi rangok használatát azonban tiltja a törvény. Egyébként is, túl sok a lila beszéd odaát Magyarulandon: ezek lennének azok a híresen pragmatikus szomszédaink?

Egy fullánkos nyelvű bécsi ismerősöm a minap eljátszott a gondolattal, vajon nem kellene innen a Nyugat kapujából – amíg nem késő – keresztshadjáratot indítani a pogány ugorok megzabolozására. Persze csak úgy a jelképek világában. Mit szólnának például Pesten ahhoz a kifejezéshez, hogy „Alpok-Duna Nagyhaza”? Vagy ahhoz, hogy „egyetem osztrákság”? Netán ahhoz, hogy „Rákóczi és Kosuth ellen vezetett igazságos háborúk”? Megkérdezhetnénk mondjuk, hogy hány száz hosszú esztendővel voltunk is mi ősebb keresztények annál a bizonyos „ezerév”-nél. Esetleg felidézhetnénk néhány szép legendát a szittya indulatokkal szembeni német-római ellenállás hőstörténetéből; finom jofeziánus töprengéseket arról, hogyan is nem sikerült civilizálni a magyar rendeket; végül rajonghatnánk Jellasicsért, Haynauért és a Bach huszárakért, – horribile dictu – szobrot emelhetnénk az aradi kivégzőosztagnak vagy a döblingi ápolóknak is.

Történelmi materializmus

Október elején – kihasználva a két választás Magyarországon közti apró hatásszünetet – gyorsan voksoltak Osztrákban is. Hagyománytiszteletből magas, nyolcvan százalék fölötti volt a részvétel, igaz, néhány tartományban – na még ilyet! – kötelező a szavazás. Az Alpok népe listát használ, bár módja van arra is, hogy a cédulán szereplő jelöltek valamelyikét kitüntesse szeretetével. Ha őt megnevezi, feljebb hozza a listán, egyben pártjára is szavaz. Nosza, rejsük el az omladozó erkölcsű (de még mindig hatszáz ezer (!) bejegyzett tagot számláló) osztrák szociáldemokráciát Vranitzky széles vállalai mögé! – esett le valakinek húsz Groschen a vörösök kampánybrigádjában. S lón. Vranzl pedig komor méltósággal szállította a nevére címzett szavazatok százezreit, míg el nem érték a kétmilliót.

A Néppárt csúfosan levitézlett (a potom nyolcszáz ezer tag még a dupláját sem hozta saját voksainak), a Szabadságpárt diadalmasan nyomul, a zöldek mérgesen megtorpantak.

A feketék alól a modernizáció szép lassan kilopta a szavazótáborát: a parasztot, a Beamtert és a bigott katolikust; a kékék viszont – mintha csak fiatal demokraták volnának – sikerrel célozták meg a terebélyesedő ifjú vállalkozói-értelmiségi középrétegeket, no meg mindenkit, aki azt hiszi, népi és urbánus is, és kiábrándult a nagykoalícióból. Miközben mifelénk a hűtlenül kezelt szociáldemokrata örökségért folyik a csatározás, Ausztriában a liberális vákuum betöltésén fáradoznak a pártok: nem csoda, ők egy „átmenettel” előrébb tartanak. Vajon megkötetik-e ismét a szociálliberális – kereszténydemokrata házasság Bécsben? Még meg sem kezdődtek az eljegyzési tárgyalások a házasságkötő felek – ahogy itt mondják: Ferenc és József – között, amikor már azt is megírta az újság, ki lesz az új takarítónő a kancellári hivatalban. Igen meg lennék lepve, ha lázas tekintetű frakcióvezetőktől utólag kellene értesülnöm: végeztünk, kész, paktum.

Kampány, választás, koalíció... – úgy tűnhet, a Monar-

chia népe egyfolytában és magasztosan a jövőjéről határoz. Hallom, Pesten többeket meglepett, hogy véreink nagyobb nyomásra sem törekedtek gyermekeiket hirtelen hittanodába íratni, sőt. Meg kell mondjam, innen Bécsből borzongva a gyaurok friss vétkei, felfigyeltem néhány intő előjelre. 1988 novemberében – még orromban a keverékbenzin édes illata – a Mariahilfert rohamozva emlékezett a magyar a Téli Palota ostromára. Hónapokkal ezelőtt a szlovák réteken pontifikáló Wojtyla csak Mosonmagyaróvárig reménykedhetett abban, hogy a Kárpát-medencéből Pozsony felé tartó seregek zöme hozzá készül. Eközben a bécsi boltosok már szorgalmasan töltögették föl polcaikat. Meséljem, mi történt pár hete, október huszonharmadikán? Körülbelül az, ami három napra rá következett volna Sopronban és Győrött, ha honunk nem alakul át egy szempillantás alatt mindenre kiterjedő „taxi free shop”-pá. A szerencsétlen osztrákok beérték volna a nyugat-dunántúli közértekkel is, ahol a sajt- és kolbászhegyek tövében már évtizedek óta elfogódottan ünneplik október huszonhatodikán, hogy jó érzés semlegesnek lenni.
Bécs, 1990 november

Pont

ALTERNATÍV
KÖNYVESBOLT
ÉS
KÁVÉZÓ

1051 Budapest, Mérleg u. 6.

Tel.: 117-2853

Mándy Stefánia

KÉRDEZŐ

*halavány
gyertyafény
valahány
árnyék
kanóca*

*a fényes lények
sustorgó éjjelén
poklok is bújnak
gyilkos
galóca*

*sármányok violák
milyen lesz odaát
a földi nemlét
tüskefa rezedák
ahol majd
kezet ad
sok táncos
emlék*

*megismerszik-e majd
mi volt ami hajt
mi minek ára
hallik-e ott még
az a hang
ami hívott
s lesz-e ha ismer
fül aki hall
kéz ami írott*

MEGJELENT

Garai László:

Kis pénz — kis foci?

Egy gazdaságpszichológia megalapozása
című könyve

Igaz-e, hogy úgy dolgozunk, ahogyan megfizetnek bennünket, amint erre Puskás Öcsi szállóigévé lett mondása figyelmeztet? S jogos-e Tom Sawyer várakozása, hogy pajtásai majd fizetni fognak, amiért átengedi nekik annak élvezetét, amivel éppen foglalkozik? Meglehet, csakhogy Tom Sawyer éppen kerítést meszel, ami eredetileg munka lenne, Puskás Öcsi meg futballozik, ami eredetileg szórakozás.

Garai László könyve azokról a PSZICHOLÓGIAI viszonyokról szól, amelyek az ilyen és ehhez hasonló GAZDASÁGI összefüggéseket akár a visszájukra is fordíthatják. Például az embert nemcsak arra vehetik rá, hogy szórakozásért pénzt fogadjon el, hanem arra is, hogy a maga által végzett munkáért még ő fizessen is. Azután pedig elérhetik, hogy a kerítésmeszelést, amiért úgy fizettünk, mintha szórakozás lenne, szórakozásnak is érezzük — a focit pedig, amiért fizetést kapunk, mint a munkáért, munkának.

ÁRA: 130,— FT

Kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság

Jézus születése

ALEKSZEJ REMIZOV

Azon az éjszakán, mikor Jézus született, Mária és József Betlehembe igyekeztek. Az úton pedig az történt vala, hogy

Mária egyszerre sírni és nevetni kezdett. Megállította József a lovacskát, és gondolta magában: „Csak nincs valami baja Máriának – vagy talán a farkasoktól ijedt meg?”

(– sok a farkas arrafelé! –)

Mária pedig így szólt:

„Két embert látok, apó; az első nevet és én vele örülök, mert nagy lesz az ő öröme; de a másik sír és én vele bánkodom, mert nagy lesz az ő szomorúsága.“

Nem értette az öreg József Mária beszédét, de megjegyezte, mert szavai az új élet kezdetét jövendölték a földön:

a nagy örömét
és keserű bánatát –
a keresztét.

ASzüzanya és József Betlehembe tartottak. Általános összeírás volt akkoriban: kinek-kinek a saját városába kellett mennie, s Mária és József is az összeírásra igyekeztek.

Hideg, havas tél volt – egész hegyeket hordott össze hóból a szél. A lovacska alig-alig poroszkált a hóbuckák között.

József nem is szánta volna el magát a hosszú útra, de félt ellenszegülni a parancsolatnak:

mert szigorú parancs adaték a királytól, hogy az összeírásakor mindenkinek saját városában kell lennie.

József hajdanán ácsmunkával kereste a kenyerét, de mostanság már a szekerce sem engedelmeskedett neki; úgy gondolta az öreg ács, hogy estére a városba érnek, csakhát elvétette az utat.

Így aztán a mezőn esteledett rájuk.

Holdfényes, csillagos éjszaka volt. Erősen fagyott. Mária fázott, s nem kelt fel a szánról. József pedig a lovacska után baktatott, s kesztyűjével nógatta a Szürkét.

Egyszer csak érezte Mária, hogy eljött a szülés ideje.

(– mit tehetne? –)

(– ugyan hová mehetne éjjel a mezőn? –)

Nem messze az úttól, az erdő szélénél egy pajtát pillantottak meg. József kikötötte a lovacskát, bementek.

A pajtában egy lovat és egy ökröt találtak. Az állatokon kívül senki nem volt odabenn.

(– a pásztorok a karámban vigyázták a nyáját! –)

Az idő azonban egyre közelgett – szükség volt a segítségre. Elküldte hát Mária Józsefet: hozna neki bábaasszonyt.

(– ugyan hol találna a mezőn bábát? –)

Útnak indult József – de maga sem tudta, merre is menjen.

-- és mikor Jézus megszületett, egyszerre nappali fényesség lón a kunyhóban.

Mária karjába vette fiacskáját, magasra emelte, majd a szalmára, a jászolba – bölcsőbe! – fektette. A ló és az ökör, amint a kisdedet megpillantották, fölébe hajoltak, fújtatni kezdtek: testük melegével melengették a gyermeket. A csecsemő pajkos mosollyal, csendesesen megsimogatta az állatokat.

Azok pedig – a ló és az ökör – egyre csak fújattak, melengették a gyermeket testük melegével.

És a kisded megáldotta őket –

megáldotta a ló és az ökör küzdelmes, nehéz életét --

Ment József botladozva a mezőn, mert a szeme már nagyon rossz volt és a lába sem engedelmeskedett neki. Kiáltozni kezdett.

(– ugyan ki hallaná szavát a pusztá közepén? –)

Csak a csillagok. A fényes ég –

csak a csillagok énekelnek a föld felett.

– és látja József, hogy a hóbuckákon át fut vele szemben egy öregasszony.

Mégsem kiáltozott hiába!

Az öregasszony alig liheg a nagy igyekezettől.

Betlehemből jött, Solomóniának hívják; éppen lefektetten aludni örökké izgó-mozgó kisunokáját, Petykát, sőt maga is alváshoz készülődött – a nap mindig hosszú, a munka elfárasztja! –, a szemét is lehunyta már, amikor hallotta, hogy hívják:

-- „Indulj, Solomónida – szólta a hang –, indulj a mezőre: szükség van a segítségedre”

„Erre nagyon megijedtem – mondja Solomónida – fölugrottam és futni kezdtem.”

Megörült József – és elindultak mind a ketten, vissza a kunyhóhoz.

(– futnak az öregek! –)

A kunyhóban pedig olyan világosság vala, mint fényes nappal.

Látja a két öreg a kisdedet, de a közelébe menni nem mernek.

Alekszej Remizov (Moszkva, 1877–1957, Párizs) írása a *Volja Rosszii* című folyóiratban jelent meg, 1918-ban.

Az pedig a kezével integet nekik a bölcsőből.

És megáldotta az öreg Solomonidát és az öreg ácsot, Józsefet –

(– hiszen befogadta Máriát! –)
megáldotta az ő nehéz, küzdelmes életüket.

A pásztorok a karámban őrizték a nyáját a farkasoktól.

(– sok a farkas arrafelé! –)

Féltek az éjszakában, hát félelmetes történeteket meséltek egymásnak –

(– hogy ne féljenek annyira! –)

Ám egyszer csak elindultak a juhok a jég felé. Csak hogy nem inni akartak: ahogy megálltak a lék körül, égnek emelt fejjel – úgy is maradtak.

(– még sohasem fordult elő ilyesmi! vajon mi történhetett? –)

(– Talán a farkasoktól rémültek meg ennyire? –)

Elindultak a pásztorok, hogy végére járjanak a dolognak. Amint az égre néztek – az égből egy angyal szól vala hozzájuk:

„Miért álltok, pásztorok: a Megváltó Krisztus megszületett! Menjete sietséggel a pajtához: ott fekszik a jászolban Jézus.”

És angyalok sokasága jelenék meg körülöttük – olyan sok, mint égen a csillag.

Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek
és a földön békesség!

Az angyalok a hírhezó angyallal együtt énekeltek, és röpködtek, akár a csillagok –

– körtáncot járt az ég is –

A juhok pedig csak álltak a léknél – és felemelt fejjel az eget bámulták.

A pásztorok egy-egy bárányt vevének magukhoz és sietséggel indulának a pajtához.

(– a kutyák a nyomukban haladtak! –)

A pajtában pedig olyan világosság vala, mint fényes nappal.

A pásztorok, ahogy a gyermeket észrevették, leeresztették a bárányokat és földig hajoltak – –

A kised fölpillantott, megsimogatta a bárányokat, majd a pásztorokra nézett és megáldotta őket –

megáldotta nehéz és küzdelmes életüket.

És visszatértek a pásztorok az ő nyájukhoz.

És a kutyák nyomukban haladtak.

A pásztorok, az angyalok seregével együtt az angyalokhoz hasonlóan énekeltek – és az angyalok, akár a csillagok, csak szálltak, röpködtek a magasban:

Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek
és a földön békesség!

Szemben farkasok jöttek –

de nem bántották a juhokat – az angyal vigyázta a nyáját!

A farkasok is a pajtához igyekeztek, de utat engedtek a pásztoroknak.

(– alighanem még az állatok is megéreztek valamit! –)

Valahol, tűzön, füstön, erdön, folyón, a lomha mocsáron is túl, a Jeges-tengernél, ahol a szél egekig tornyolja

a kék jéghegyek orrait, a napkeleti bölcsék mindig fagyos és sötét országában hirtelen megszólaltak a varázscsörgők az éjszakában.

A három lapp varázsló – három mágus – egy csillagot pillantott meg az égen. Felismerték a csillagot, hiszen egész életükben ezt várták, erről beszéltek. És ajándékaikkal, szolgák és szarvasok nélkül, elindultak a szárnyas csillag nyomában, és a csillag Jeruzsálembé vezette őket.

Sok ember gyűlt össze a népszámlálásra Betlehembe. Ennél többen csak a királyi városban, Jeruzsálemben lehettek. A város kapui egész éjjel nyitva álltak. És az utcán olyan nagy volt a zaj, akár valami vásárban.

Karácsony reggelén két vándor tűnt fel a Betlehemből Jeruzsálembé vezető úton.

Nem közönséges vándorok –
egy ló és egy ökör.

Senki sem hajtotta őket – mentek maguktól, egyenesen a Jeruzsálem felé vezető úton. És a városba érve tovább folytatták útjukat. Fújattak, ahogyan éjjel is, amikor a kisedet melengették a nyirkos kunyhóban.

Valami mezítlábás csavargó követ dobott feléjük, de a kő tollpiheként siklott le róluk:

észre sem vették, még csak meg sem remegtek.

Mentek az utcán – a ló és az ökör – fújattva.

A szemük, akár az embereké – fényes. És ha beszélni tudnának, elmondanák, hogy Jézus születéséről hoztak hírt!

Elmondanák, hogy az éjjel Krisztus született:

„Látták Őt, és Ő megáldotta életüket.”

A megszállottak, félkegyelműek, zarándokok és eszelősök földig hajoltak a ló és az ökör előtt.

A két állat – miután körbejárta a várost – valahol a városkapu környékén eltűnt a szem elől.

Tovább folytatták útjukat – (így mennek ma is!) – és folytatják egészen addig, míg el nem jön a világ vége. És akkor, az utolsó órában majd – megszólalnak! – meghallgattatnak:

ők, a megáldott életűek – –

a ló és az ökör.

Még ugyanezen az estén megérkezett a négy betlehemi pásztor is Jeruzsálembé.

Rótták az ünnepi utcákat, de semmit sem láttak, hallottak abból, ami körülöttük történt. Meg-megálltak a városka terein és a nagy vigasság közepén különös dalt énekeltek:

Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek
és a földön békesség!

A megszállottak, félkegyelműek, zarándokok és eszelősök – az eget kémelve, akárcsak a juhok – körülvették a pásztorokat és örült kiáltozással, üvöltéssel és kacajjal ők is a különös dalt énekeltek:

Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek
és a földön békesség!

És a zsbongó tér körtáncot jár –

– csöndes és csillagos volt az ég!

Éjjel a pásztorok valahol a városkapu környékén eltűntek a szem elől.

Tovább folytatták útjukat, az ökröt és a lovat követve, – (így mennek ma is!) – és folytatják egészen addig, míg el nem jön a világ vége. És akkor, az utolsó órában – (majd meghallgatják őket!) – majd meghallgattatnak –
a megáldott betlehemi pásztorok.

Eltűntek a ló és az ökör, el a betlehemi pásztorok. Véget ért az éjszaka.

Virradatkor egy öregasszonyra lettek figyelmesek a jeruzsálembeliek.

Az asszony föl-alá járkált a város utcáin, és nem lehetett tudni, kire és mit mutogat:

mintha gyermeket ringatott, dajkált volna –
majd hirtelen térdre rogyott, elsírta magát; de nem bánatában – az örömtől sírt.

Solomonida – Petyka nagyanyja – Krisztus születéséről mesélt, és miközben beszélt, úgy képzelte, hogy a karjában tartja a szent gyermeket és ringatja, becézgeti meggyötört két kezével, melyek a hosszú élet során annyi gyermeket segítettek a világra.

A megszállottak, félkegyelműek, zarándokok és eszelősök úgy követték az öregasszonyt, akár a gyermekek a láncos medvét. És amikor sírva térdre rogyott, azok sírva ismételték különös szavait –

és a sötét utca körtáncot járt –
csillagok fénylettek az égen.

– – –

Az öregasszony körbejárta a várost, majd valahol a városkapun túl eltűnt a szem elől.

Tovább folytatta útját – (így megy ma is!) – és folytatja – mesélni, sírni fog az örömtől – egészen addig, míg el nem jön a világ vége. És akkor, az utolsó órában – (meg fogják érteni!) – mindenki megérti majd –
a megáldott életű öreg bábát, Solomonidát.

És messze, valahol a Jeges-tengernél, hol a szél az egekig tornyozza a kék jéghegyek orkait; mocsarakon, folyókon, erdőkön, tűzön és füstön át három lapp varázsló folytatta útját a szárnyas csillag nyomában.

Éjjel és nappal csak a csillagot figyelték, úttalan-utakon csak a csillagot követték; királyi öltözékük elrongyolódott, szálnalmas rongyként lógott le vállukról ruhájuk. Csak koronájuk fénylett, akár a csillag.

Harmadnapra Jeruzsálembe vezette őket a csillag, majd magasra kúszott a királyi város egén és eltűnt a szem elől.

És felzúgott Jeruzsálem városa, mikor a háromkirályok az utcákat járva kérdegetni kezdték – hiszen látták az Ő csillagát! –, hogy hol született Krisztus.

– Hol született Krisztus, a Megváltó? – állították meg a járókeleket – Hol született Judea királya?

– Nincs nekünk más királyunk Heródesen kívül – hangzott a válasz, nem ismerünk mi más királyt, csak Heródest és az ő fiát.

De sem Arkhealos, Heródes fia, sem pedig maga

Heródes nem kellett a királyoknak. Ők Krisztus királyt akarták, aki legyőzi az összes királyokat, és a legelső minden földi királyok között; Krisztust, a világ megváltóját.

Akár a háromkirályok a szárnyas csillagot – olyan állhatatosan követték a királyokat a megszállottak, félkegyelműek, zarándokok és eszelősök. És mikor a mágusok Krisztus felől érdeklődtek, ezek szinte kővé meredtek a várakozás izgalmában.

De válasz nem volt.

Utcáról-utcára, házról-házra, szájról-szájra járt a hír a lapp varázsló királyokról, az útjukat kísérő szárnyas csillagról és Krisztus születéséről – a királyról, aki legelső minden földi királyok között! –; bejárta a hír az utcákat, tereket, és estére eljutott a palota járhatatlan falain túlra is.

Heródes király pedig igen megharagudék.

Megparancsolta vala, hogy hozzák elébe a napkeleti bölcseket. Felvezték a bölcseket a palotába a király színe elé.

Eléjük megy Heródes. És a varázslók kérdezni kezdek, ahogy egész nap kérdezték a szembejövőket, Krisztus királyról.

– Hol született a király?

– – –

– A király – én vagyok!

Heródes alacsony volt és ösztövé. Rövid, és vállához mérten vastag nyakán apró fej himbálódzott; pislogott, ijedten hunyorgatta a szemét, de meglepően hangosan és basszus hangon beszélt.

Váratlan kijelentése bárkit könnyen zavarba hozhatott volna.

De a napkeleti bölcseket nem olyan könnyű meghökenteni!

A lapp varázslóknak hatalmuk van a szeleken, ha akarják, vihart támasztanak, tengeri szigeteket mozdítanak el helyükről, nyilakat röpöptenek, az élöket sóbálvánnyá változtatják –

titkos dolgokba, gondolatokba is behatolnak, és tudják, mi történik a szárazföldön, tengereken, messzi országokban, idegen népeknél.

A napkeleti bölcsek nem ismerik a félelmet!

– Hol született Krisztus királyunk? – kérdezték újra Heródest.

Heródes kupát tartott a kezében, és magasra emelte a napkeleti bölcsek dicsőségére.

A palota fölött megjelent egy csillag, és az ablakon keresztül fénnel árasztotta el a bölcsek koronáját.

És csillagok égtek a napkeleti bölcsek tekintetében is.

– Hol született Krisztus? – kérdezték harmadjára is – aki legyőzi az összes királyokat és a legelső lesz minden földi királyok között!

És a kupa kihullott Heródes kezéből.

– Menjete! – szólt, egész testében remegve –, menjete! tudjatok hírt a kisdéről és térjete vissza Jeruzsálembe: elsőnek megyek tisztességet tenni neki.

Miután megigérték, hogy visszatérnek Jeruzsálembe, és hírt hoznak a kisdéről, a bölcsek útnak indultak. És a csillag elvezette őket Heródes király városából Betlehembe.

Elöl ment a szárnyas csillag

– nyomában pedig a varázslók.

Az emberek hosszan, egészen a városkapuig elkísérték őket, s a király talpnyalói, fűlesei nem érhetek nyomukba.

A csillag fenn körözött a magasban, s a varázslók követték röptét odalenn a földön. Ha a csillag útja erdőbe vezetett, a varázslók is az erdőben folytatták útjukat.

És így mentek – erdőn, mezőn, úttalan utakon a csillag után.

Hideg, derült éjszaka volt. Erősen fagyott. Talpuk alatt csikorgott a hó.

A csillag, a folyót elhagyva megállapodott az erdő szélénél, egy deszkapalánknál, majd csendesen leereszkedett egy pajta fölé.

Nagy fényesség volt odabenn – akárha a nap sütött volna.

– –

És a bölcsek, megpillantván a kisdedet, ajándékot adának:

aranyat
tömjént
mirrhát

és leborulván tisztességet tesznek vala neki.

A gyermek sokáig nézte – „arany!” „tömjén!” „mirrha!” –, majd elfogadván az ajándékokat, megáldotta a pásztorokat –

megáldotta a Krisztus csillagát váró napkeleti bölcsek nehéz, küzdelmes életét.

Csillagok fénye gyúlt az apróska pajtában.

Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek és a földön békesség!

Az angyalok karából kivált egy angyal, és megintette a pásztorokat, hogy ne menjenek vissza Jeruzsálembe.

– Ne menjetek vissza Heródeshez! Más úton térjetez haza: gonoszság lakik a király szívében – el akarja pusztítani a gyermeket.

(– – – Mária a kezében tartja fiacskáját: itt az ideje útra kelni. József a szánnál szorgoskodik és a Szűrkével beszélget valamit. Aztán felülteti a Szűzanyát és a Kis Jézust majd meglegyinti a lovacska kesztyűjével.

Futásnak ered a ló a cigányok földjén át –

(– így mutatta Józsefnek az angyal! –) Egyiptomba.

A csillag alacsonyán jár előttük – világítja az utat.

Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek és a földön békesség!

Énekelnek az angyalok a hírhozó angyal körül, és röpködnek ide-oda, akár a csillagok.

– és körtáncot jár az égbolt –

A varázslók pedig forgószélként haladnak tova tűzön, füstön, erdőn, folyón, mocsáron át; el Jeruzsálem városa, Heródes király mellett, el egészen a Jeges-tengerig, a lappok földjéig, a mágusok hófödte birodalmába, ahol mindig sötétség honol.

És megérkezvén pusztá, kietlen országukba, varázsdobjukra Krisztus csillagát rajzolják, és a kék hegyek ormán tovahajóznak a Jeges-tengeren az örökkévalóságba – – –)

Heródes, miután útjukra

bocsátotta a mágusokat, elrejtőzött az ablaknál és az utat kémlelte –

a Betlehembe vezető úton, akár a csillagok, fénylettek az esti szürkületben a háromkirályok koronái.

„A mágusok, ha megtalálják a kisdedet, visszatérnek Jeruzsálembe

és hírt hoznak felőle Heródesnek – és ő, a király, elsőnek

megy tisztességet tenni neki!”

Heródes előre szegett fejével, minden porcikájában reszkette, éles basszusán felkacagott:

„Elsőnek megy tisztességet tenni neki! – Meg sem virrad, és Krisztus király, minden földi királyok között a legelső, nem lesz az élők sorában!”

– A király – én vagyok!

Heródes egész este az ablak mögül vigyázta a mágusokat.

Elérkezett az éjszaka is, de azok csak nem jöttek. Hírül hozták a királynak, hogy Betlehemben nyomuk veszett.

– Nyomuk veszett?

(– nem, nem veszett nyomuk: túljártak az eszén! –)

– Túljártak az eszén?

(– nem, gúnyt űztek belőle! –)

– Gúnyt űztek belőle?

(– egy percig sem késekedhet tovább! –)

„Krisztus él! és minden királyok között ő lesz a legelső. És legyőzi Heródest is! Ővé lesz minden hatalom – az övé!”

Heródes elméje megvilágosodott: toporzékkolt, ordított, sirt –

szégyenében

és tehetetlenségében.

És megparancsolta: katonái induljanak nyomban Betlehembe és öljenek le minden két évnél fiatalabb csecsemőt.

Dobpergés, harsonaszó verte fel a jeruzsálemi éjszaka csendjét.

A tereken hatalmas tömegek tolongtak. Az utcákon rémülten futkostak az emberek, és valaki felkiáltott: „Vigyázzatok, géppuskájuk is van!”

Zeneszóval, dalolva vonult be a büntető különítmény Betlehembe.

Csillagos éjszaka volt. Erősen fagyott. Csikorgott a hó a csizmák talpa alatt.

Éjfélkor, Betlehem falai alá érve, a katonák zeneszóval, nótázva vonultak be a városba.

És elkezdődött a leszámolás.

A gyermekek semmiről sem tudtak. A gyerekek nem ismernek királyokat. Sem Heródesről, sem a fiáról nem tudnak. És számukra ismeretlenek az esküvések, a jóslatok – nekik mindegy, Heródes csapta-e be a mágusokat vagy fordítva. Ők a saját nyelvükön beszélnek és ártatlan szemmel néznek a világra. Mosolyognak – ahogyan csak a gyermek mosolyoghat. Játsszanak, nevetnek, sírnak.

És nem volt, nincs és nem is lesz a világon borzalmasabb éjszaka, mint karácsony szent napjának ünnepén ez a betlehemi – az új élet, az új szövetség kezdetének első napja! –)

A katonák berontottak a házakba, egyenesen anyjuk karjából tépték ki az apróságokat, és ott helyben tekerték ki a nyakukat, akár valami csirkéét; másokat a bölcsőből hajigáltak ki, majd csizmával taposták halálra az álmos csöppségeket.

A gyermekek felébredtek a rettenetes kiabálásra, és mit sem sejtve maguk tették kés alá a nyakukat, hogy nyomban végezzenek velük.

A gyermekek, az egészből mit sem értve, a fényes szabályák markolata felé kapdostak (– játék! –), hogy ott helyben végezzenek velük.

Kitaszgálták őket, akár a kismacszkákat az utcára, és lovakkal tipratták halálra; felakasztották, éles szuronyokkal agyonszurkálták, darabokra tépték, a lékbe hajigálták, leforrázták, tűzbe dobálták őket.

A forró vértől olvadni kezdtek a hókupacok. És vöröskéreg borította a földet.

A bevérzett csillagok fénye kihunyott.

(– és senki sem tudta már, hogyan is szólt a parancs: hány éveseket, milyen gyermekeket kell az utolsó szálig kipusztítani! –)

Az összeírás alkalmával valaki elhíresztelte a betlehemi nyomortanyákon, a földalatti odúkban meghúzódó szegények között, hogy éjjel kijönnek a helyi szakszervezeti bizottságból

„összeírni a gyermekeket a karácsonyfa-ünnepélyre!”

A nagyobbacska gyermekek egész éjjel nem alhattak: vártak. És amikor megérkeztek a katonák, az apróságok a nyakukba csimpaszkodva kérlelték őket: „írják fel őket is.”

Petyka, Solomonida unokája egész este virrasztott, később azonban elnyomta az álom a nagymama üres ágyán. Egyszer csak – álmában – valami zajt hall odakint, s ahogy felébred, azt gondolja: „Engem hívnak!” – és már szalad is.

– Engem se feledjenek! – kiáltja szinte sírva: sohasem volt még karácsonyfa-ünnepélyen.

A katona elkapja.

– Dehogy felejtünk – mondja, és a puskatussal...

Petyka még csak meg sem nyikkan: orra bukik és szájából dőlni kezd a vér.

Sem a dobpergés, sem a trombitaszó nem tudták túlharsogni az anyák kétségbeesett jajveszékését, kiáltásait, a panaszos keserű sóhajokat, a sírást.

(– még a kőszív is megrendül a gyermeki sírástól! –)

Virradatig folytatódott az öldöklés Betlehemben és környékén!

(– Tizennégyezer kisdedet gyilkoltak le ezen a véres éjszakán, karácsony szent napján – az új élet, az új szövetség első napján! –)

Virradatkor a katonák kivonultak Betlehemből és elindultak Jeruzsálem felé, összevérezve az utat, amelyen előttük a ló, az ökör, a pásztorok, Solomonida és a napkeleti bölcsek jártak.

Harsogott a zene.

És nyomában kiáltozás, jajveszékés – és messzire elhallott a keserves sírás.

– még a kőszív is megrendül az anyák sírásától! –)

A lovacska horkantott. József lemászott a szánról és hallgatózni kezdett: úgy tűnt neki, maga a föld kiált!

És eszébe jutottak a Szűzanya szavai:

„Két embert látok, apó; az első nevet és én vele örülök, mert nagy lesz az ő öröme; de sír a másik, és én vele bánkódom, mert nagy lesz az ő szomorúsága.”

És megértette József, hogy a Szűzanya szavai az új élet kezdetét jövendölték a földön:

a nagy örömét
keserű bánatát
a keresztét.

FORDÍTOTTA HAJDÚ CSABA

JOGÁSZOKNAK, JOGHALLGATÓKNAK, KÖNYVGYŰJTŐKNEK!

NEMES MAGYARORSZÁG SZOKÁSOS JOGÁNAK
HÁRMASKÖNYVE

melyet

WERBÓCZY ISTVÁN MESTER

a királyi felség személyes jelenlétének helytartója
dolgozott ki a leggondosabban

Magyarország jogrendszerének első összefoglalásaként született Werbőczy István *Hármaskönyve*, mely évszázadokig meghatározta a magyar jogrend szellemét. Mivel a *Tripartitumot* a magyar uralkodók nem szentesítették, így azt Werbőczy a saját költségén nyomtatta ki 1517-ben. Ezt az eredeti szöveget vette alapul Csiky Kálmán, amikor 1894-ben a művet lefordította, s a fordítást a latin szöveggel együtt megjelentette.

A **TÉKA Könyvkiadó Tudománytár** című sorozatában felvállalta a könyv reprint kiadását, hogy azt a magyar jogászok, joghallgatók és a késői kor historikus és érdeklődő nemzedékei ismét forgathassák.

TRIPARTITUM OPUS

JURIS CONSUETUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIAE
per magistrum

STEPHANUM DE WERBEWCZ

personalis praesentiae regiae majestatis locumtenentem
accuratissime editum

Ára: normál kötésben 400, díszkötésben 800 Ft.

Vaszil Sztusz

MILY SZÖRNYŰ FELKÍNÁLKOZNI A JÓNAK

*Mily szörnyű felkínálkozni a jónak...
Mily szörnyű megvallani, hogy az ember
nem halt meg bennünk még. Mily szörnyű vární,
míg elrejtözve meghal a
sötétben, hogy csöndben kiszállítsák a lelkek
cintermébe, s oly boldogságra leljen ott,
mely már nem írja földi sebnek.
A rossz mily csábos! Hogy csábít a bűn, hogy
csak menj, amerre látsz, a szél nyomában,
s úgy fuss el a saját orcád elől,
mint ördögi kísértettől. A sánta nap
sötétbe tér, barlangokat bebóklász,
és meginog. Mert kár a fáradságért:
a szamojédok (őnevek) ülnek a tűznél,
boldogan ásitozva. A tűzön
meg sül a hús. A kondérban a víz
rotyog. Szürcsölik a levest,
s filozofikus rezignációval
tűnődnek, kiből kéne pecsenyét
sütni, hogy jusson reggeli- s ebédre.
Elsántikál a nap, mivel a barlangmélyi zord,
agyaras alkony nem száll le, amíg
a legutolsó őnevő is meg nem
zabálja önmagát, s be nem krepál
filozofikus arckifejezéssel. Úgymond,
kurta a lét, a hús meg – elfogyott.*

E KÍN – SZESZE AGÓNIAKNAK

*E kín – szesze agóniáknak,
csikorduló keserűség.
Nyomjakok átkokat, s a bánat
szavait írjátok le még.
Rég elfeledtük, hogy mi: élni,
mi a világ és benne te.
Csak sánta elmével lehet
saját testedbe visszatérni.
De még soká őrjögj, akár a
sátán, csak őrjögj még, amíg
meg nem halsz, ősz fejed havában
meghallva önmön lépteid.*

FORDÍTOTTA BAKA ISTVAN

Vaszil Sztusz (1938–1985) ukrán költő 1972-es letartóztatásáig az Ukrán Tudományos Akadémia Irodalmi Intézetének munkatársa volt. 1979-ben szabadult, de mint ellenzékit 1980-ban újra letartóztatták és 15 évre ítélték – Andrej Szaharov hiába emelt szót az érdekében. A lágerben halt meg, tisztázatlan körülmények között. 1989-ben ítéletét megsemmisítették, és a költőt Kijevben újra eltemették.

Érzelmes iratok

KUKORELLY ENDRE

I

Nem akartam behorpadni. A Deutsches Museum előtt leültem. Ki van állítva egy Dornier Do-31-es gép. Süt rá a nap. Ez a gép, állítólag, a leírás meg a rajzok szerint helyből fel tudott szállni. 1967-ben tervezték. Ott csillog a napon. 23 éves, ki van állítva, Senkrechtstartender utasszállító, az első ilyesmi. Az embereket érdekli a technika, a gépet állandóan körülállják, főleg férfiak és kisfiúk. Ha nem is állandóan. A legtöbbször van ott valaki. Nem megyek be a múzeumba. Már voltam bent egyszer, és éppen huszonhárom évvel ezelőtt valamikor. 1967-ben. Kiállítom magam egy kicsit a napon.

II

Melyik légitársaság? Kaja aztán volt elég, mi? És hordták befelé az italokat, ment a nagy osztogatás, hogy viszki, vagy mit isztok, kólát vagy napóleont? Állandóan napoztatok? Tényleg, ezek egymást fényképezik? Ide beállnak, a pálma mellé? És pörköltet ettél? Legalább szardíniát ettél, nem? Ott rohadnak a homokban. Aztán beülnek a kocsijukba, és repesztenek, mi? Közben pedig kilóg a valaguk. Bele az óceánba.

Nem válaszoltam, volt valami a számban. Nem tudtam felelni, mert belement a számba valami. Ahogy tátottam kifelé, hogy válaszoljak, amikor eszembe jutott a válasz. Már rögtön az első kitérésnél. Az egyik kérdésre tudtam volna válaszolni. Valamit mondani. De azonnal belement az az instrumentum a számba. Már rögtön az első kitérésnél. És azt próbáltam kiszedni. Mi lehet? Mintha mocorgott volna. Vagy hogy nyeljem le, de azt még nem döntöttem el. Mozgott. Gyorsan el kellett volna dönteni. Mert kezdett felolvadni az a nem tudom, hogy micsoda, a számban.

III

Egy apró, sárga kislány olvasgat mellettem. Az ujjával kíséri a szöveget. Ráteszi a mutatóujját a könyv lapjára, és fölülről lefelé húzogatja. Az utolsó ujjpercét egészen behajlítja. Olyan kicsik a körmei, mint a borsószem. Nem érzek semmilyen szagot. Fáj a torkom, az orrom be van dugulva. Amikor ilyen melegem van. Egy japán nő. Kíváncsi lettem volna, hogy milyen illatos. Kivitt a huzat egy nőt. Kiszippantották a kupéból. Egy órán keresztül tolatás. Megállt, előre és vissza. Ez egy vonat a Keleti pályaudvaron. Mindenféle szemetet szétszórnak. Két doboz megrohadt banán. A kis sárga nő fésülgeti a haját az ujjaival. Fölcsavarja, és le. Két mandró ül az ablaknál, be nem áll a pofájuk. Szenvedés a banántól. Német tájszólás, közben a japánt nézegetik. Jaj, de szaladtam. Valaki ezt kiabálta a folyosón. A japán folyton szipog, nagyokat szippant az orrával. Nézem az órát, hogy mikor szippant, milyen a sűrűség. Harmincöt másodperc sűrűségben. Ami addig gyülekezik benne, azt kiszippantja. Tele van a vonat olaszokkal. Mindenki állatira föl lett dobva valamitől. Számomra ismeretlentől. Próbálok elérni, hogy kiduguljon az orrom. Mindenkit unok. A tolatást unom. Miért vannak feldobva. Mi a francnak tolatnak. Miért kell egy óráig állni Hegyeshalomnál. Miért kell futni. Miért nem bírja kifűjni az orrát. Minek van tolatás. Banán. Csavargatás.

IV

A nők naplót írnak, és nem a férfiakat fenyegetik, az intelligensebb és érzékenyebb lányok legalább. Minden nő intelligens vagy érzékeny, vagy jó a lába, ha engedi. Hagyja, nem tesz semmit ellene.

Fölhúzta a térdéig a nadrágját, szép fehér lábak, ül a fűben, valamit ír egy füzetbe, aztán abbahagyja, mert napozik.

A nők naplót írnak. Ha valami *fordulat* van, eltűzelik. Néha elégetik a naplójukat, valami fordulat jön az életükben, vagy olvastak valamit, beleolvastak egy *író* naplójába, vagy véletlenül, vagy csak úgy. *Író*, így neveznek férfiakat. Ha elégették, mérgesen néznek maguk elé, a tűzbe vagy a hamura, a kályha ajtajára, és ilyenkor van bennük egy kis fenyegetés, ahogy néznek, abban, ahogy a fájdalmuk gyarapodik, és nincs vége a gyarapodásnak.

V

Nem gyűjtök jegyeket. Van, amit elrakok, de nem gyűjtöm. Ha elhasználok egy jegyet, kidobom. Valaki elrakja, hogy legyen egy kis emlék a későbbiekben. Most arra gondoltam, hogy kell-e az emlék. Egy papírdarabka, lyukakkal. Egy vonatjegy, Egerbe. Ez egy átszálló. Belépő a Labdaházba. Operajegy, zsöllye, 1964. Rá van írva, hogy mit adtak aznap este. Ráírtam a hátuljára.

VI (Ragozás)

Én nekem van egy millióm. Felét dollárba' tartom.

Te rvek a dollárral. Miközben tervezgetek: – Te vagy az, Marikám? – Ezt hallom.

Ezt mondtam ki. Amit hallok, azt kimondom.

Őrködöl a szüzességen. Külön őrtüzek. Külön őrjárat a szüzesség körül. De még várjál. Előbb még várjál, Marikám.

Mi ndenekelőtt szopogassad egy kicsit. Ezt mondtam neki. És azt, hogy *ennyire*.

Ti los a csók. Így beszélgettünk Marikámmal.

Ő kért meg rá, hogy szophatja. Hogy: szophatom? Nem én voltam, aki kérte. Ő kérte, és nem én.

VII (Gyakorlat)

Az egész zacskó kiborult. Kiszakadt alul. És szétgurult a paradicsom a kövön. Tizennégymilliószor. Fölszedgettem, és belepakoltam egy zacskóba. Egy másik ásító. Az egy ásító test. A tottyadtabbakat (ott hagytam) (hagytam alámerülni) (kihagytam a pakolásból) (ki lett vágva a mesterség) (kiküldtem az ablakon) (béküljél ki, édes) (bezaroks) (a kredenc alá rugdostam be) (nem voltak tottyadtak) (miért nem) (azok megállnak a levegőben) (a lefolyóba kellett lenyomkodni) (bepasszíroztam a talajba) (nincs talaj) (nincs tottyadt szilva, va) (gyis paradicsom) (kedves paradicsom) (a kövezetbe belepasszíroztam) (elhagytam a Paradicsomot) (a szar kurva életbe, kétszáz) (és egy pukedli) (két kilót is elkérnek egy kilóért) (én állandóan ettem) (állandóan csak ettem) (sós intézet) (szétkentem egyet a falon, egy bordót) (én reszkettem a félelemtől) (az ajtóhoz kellett baszni valamelyiket) (nyílt ki az ajtó, amikor az egyik paradicsomot odavágtam, és valakit fejbe löttem vele) (egy valaki) (ki lehet) (ki volt az) (melyik vagy) (nem tudom, mert nem látszol ki a levesből) (nem látszom ki, bírónő) (én tudom, hogy ki volt) (ő tudja, hogy ki is) (egy rövid ideig) (január eleje) (december közepén) (ellenkezés)

VIII

Felszálltunk egy repülőgépre. Be volt kapcsolva a biztonsági öv. Jó érzés biztonságosan. Hoztak sört is, nagyon kedvesek voltak. Egy stewardess feladatai közé tartozik, hogy megvizsgálja, az utasok bekapcsolták-e a biztonsági öveket. Ittam a sörömet. Königsberger Pils. Valaki mesélte, hogy Kant sohasem mozdult ki szülővárosából. Egyszer állítólag elhatározta, hogy mégis, megnézi Rómát, és neki is indult, de aztán rövidesen visszafordult, eszébe juthatott valami más.

Sajnos eredetileg azt akartam írni, tulajdonképpen viccből, hogy Kant sose mozdult ki Kalinyingrádból.

Sőt, az egész innen jutott az eszembe.

Gépelés közben megváltoztattam. Nem olyan jó vicc. Vagyis, hát éppen a határon van, már majdnem elég jó, csak nem nagyon.

Közepes vicc, azért csempésztem vissza.

Scitovsky Tibor: Örömtelen gazdaság

(Bevezetés az emberi elégedettség és a fogyasztói elégedetlenség elméletébe.)

A szerző a Stanford Egyetem világhírű magyar származású professzora. Tudományos színvonalon, de mégis olvasmányosan dolgozza fel a fogyasztói társadalom igényeit.

A pszichológia és a közgazdaságtan ragyogó ötvöztetésével elemzi emberi vágyainkat, cselekedeteink mozgatórugóit, vásárlási ösztöneinket-szokásainkat és természetes vagy irreális elégedetlenségeinket.

A szerző az angol eredeti kiadást kiegészítette egy 1988-ban tartott előadásának anyagával, amelyben beszámol az egyetemi hallgatók lázadásainak kulturális életre gyakorolt utóhatásáról.

A kötet már kapható, ára: 180 Ft.

Ránki György: A második világháború gazdaságtörténete

A munka elsősorban a négy nagyhatalom — Amerika, a Szovjetunió, Anglia, Németország, — hadigazdálkodásának elemzésére szorítkozik, de természetesen Japán gazdaságát sem hanyagolja el. A többi európai ország gazdaságát abból a szempontból vizsgálja, hogyan szolgálták a német hadigazdaságot. Ezek tárgyalása mellett külön fejezetet szentelt a szerző Magyarországnak.

A kötet ez év IV. negyedévében jelenik meg, ára: 180 Ft.

Munka - Technika - Társadalom

(Válogatás a nyolcvanas évek nyugatnémet szociológiai írásaiból.)

Válogatta: Gyekiczky Tamás

A kötet írásai hozzásegítenek a fejlett tőkés társadalmak — de mindenekelőtt az európai ipari társadalmak — megismeréséhez. Közelebb visznek az európai kultúra tradícióin nyugvó modern tőkés társadalmak értékeinek, fogalmi rendszereinek megismeréséhez.

A kötet már kapható. Ára: 78 Ft.

Egriné Rónai Márta – Pettendi Zsuzsa: Alapítványok létesítése és működése

(Az alapítványokra vonatkozó jogszabályok és magyarázatuk)

1987. szeptember elsején lépett hatályba az a jogszabály, amely ismét lehetővé tette Magyarországon alapítvány létrehozását. A könyv — figyelemmel az eddigi tapasztalatokra — segítséget nyújt mindazoknak, akik a jövőben pénzt áldoznak közérdekű célok megvalósítására. A kézikönyv a hatályos joganyagot kívül okiratmintákat is közöl. Mindemelllett a kötet nemcsak az alapítvány létrehozásánál, hanem az alapítvány működése során is használható, hiszen a gazdálkodásra, az adózásra stb. vonatkozó rendelkezéseket is ismerteti. (A Pallas Közlöny- és Kiadványszerkesztő Igazgatósággal közös kiadvány)

Ára: 220,— Ft

A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ LEVÉLCÍME:: 1374 BUDAPEST, PF. 578

KÖZGAZDASÁGI

ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

Greguss Sándor

78-DIK KÖLTEMÉNY

*Nevem Vaszilics Tódor – hogy hangzik ezzel a névvel
diszkvalifikálni a költészetet
és a szavak ellenére beszélni és rádöbenteni másokat,
hogy már meglévő szavak ellenére is
léteznek szavak, igen, feltétlenül léteznek – és
egyáltalán hogy hangzik az, hogy „a Vaszilics
azt mondta” – ez így szentencia? – és különben is,
mi az, hogy „feltétlenül”? A szellem – mindenütt
jelenvaló, mert sehol, semmilyen meghatározott helyen
nem tapad meg és ha egyre vagy másra
vonatkozik is, nem tapad meg rajta fontolgatva
s így elveszítve eredeti mozgékonyágát.
Jelképe az üres kör, beszédes annak,
aki benne áll. Hát ez a válasz a kérdésre –
milyen gyönyörű is a pillanat
a gyönyörű ég alatt, mikor a gyönyörű
kézírással lejegyzendő költemény*

EGY RÉSZEG AGY MÁSÁLLAPOTÁBAN MÉG CSAK

*mérhetetlen eleganciája valami halálnak.
De te ki vagy. És mivégre. Isten, amikor megműveli
a sejteket, javíthatatlan pazarló. Lenn a völgyben
reszket a sötét. Úgy lebeg ez a mondat,
vagyis „ellebeg”, mintha egy rosszul szerkesztett,
valójában semmire se jó idegennyelv-könyvből
metszették volna ki – már ez a szó is: „idegen-
nyelv” hamis – ; megveszek ezekért a szó-
helyszínekért, hogy nemcsak az az értelmük,
amit képviselnek, hanem olyan ATLANTISZI, olyan
sejtelmes, olyan kuriozitás. De sehol sincs senki,
aki kimondaná az első nem emberi hasonlatot.
Hiszen amíg átadni nem próbálja, fel sem
fedezheti, Uram! Ezek is csak egy régi vers
ittragadt sorai, melyeket az alkalmazkodás
kényszere diktál: újra és újra megmártózni a
végtelenben. Nem érti. Maga például nem érti.
Mondom a mellettem állónak, mi az, hogy teremteni.
Semmi válasz. Megfesthetném, lefényképezhetném,
megölhetném, homlokom mögé rejthetném.
Nem érti. Szavaim elkeverednek a hangzavarban.*

*mikor a vers a tét. Bele van passzírozva az agyába
a nevem: SZERETLEK VASZILICS. Lehetséges-e
olyan költészet, ami sem a fülnek, sem a szemnek
nem szól? Mikor ezt a nőt minimum négykézláb
alkotom. Miért nem lázad? Miért nem menekül? És
hova: nem...? Ez az egész MENEKÜLÉSügy
papírért, tollért, valami „irodaloméért”
kiált, hogy mást ne mondjak. Például
így:*

Menekülni cefettül
Mit gondolsz, mikor a legcefettebb
Ezért még nem löknélek vissza a felvonóba, de
Gondold meg, átvértél, megtépáztad a mazurkám
Azt hazudtad nem hazudsz, akkor se ha igen
Szavaidban hoztad a kannibál-igézetet
Baltalevest, apád-anyád étlapot
Most megnyomom rajtad a „katapult” gombot
Ez egy ilyen felvonó: liftlift
Na agyó

Vagy némi logikai játékosságot belecsempészve:

Menekülni cefettül
Menekülni lóháton
De egy lóháton csak egy méter hús

Vagy komolykodva, metafizikusan:

Menekülni
Nem bírom én ezt, ahogy itt a vér petyeg
Már vérezni sem tudnak rendesen
Bosszantó
Csak tudnám, hogy miért csinálom
Mint az állat, reggel hattól este hatig
Ezt nem lehet megfizetni, ezt a sok menekülőt
Csak robotolok itt ezzel a bazinagy késsel
Mindenki erre menekül

Vagy valamiféle szemantikai ráközelítéssel:

Vetközz le
Feküdj hanyatt az ágyon
Tedd szét a lábad és
Menekülj

A SZAKADÁS LÁTSZÓLAGOS: A HALÁL CSUPÁN

*valamihez képest köv. be – az emberek
a többiekhez, a világegyetem többi
részéhez képest halnak meg. Ami
szükségképpen jelen van a halálban: egy
haldokló sosincs egyedül. Mindig tárgyak
veszik körül, amelyek v. akik
mintegy igazolván azt, egyáltalán lehet-
ségessé, megtörténtté teszik a halált. Sajnos
elkövettem azt a hibát, hogy egyszer meg-
símogattam, bár nem kellett volna – mesélte
Eisenberg kisasszony – s azóta*

egyszerűen nem tudom levakarni magamról. Ha bemegeyek a házba, szabályosan ki kell löknöm, hogy be tudjam csukni az ajtót. Sajnálom szegényt. Lelkiismeretfurdalásom van tőle.

„EGY KÖLTÉSZETRŐL SZÓLÓ ÉRTEKEZÉSBEN OLVASHATÓ,

hogy a halál gondolatától megszállott mai költők német hagyományból merítik ihletüket.” E megállapítás a dilettáns és pöffeszkedő kultúrbohócok újabb szép szóvirága. Csakhogy a félelem ösvényei nem virágok között kanyarognak – nem mintha nem volna elegendő trágya, amiből köztudottan elemi szépség fakad – de ez az ember, akit itt kitaláltunk és időnként eltemetünk majd, soha a legcsekélyebb ösztönzést vagy támogatást nem kapta sem a német, sem másfajta hagyományból. Hacsak nem számítjuk, hogy egész életében valami ősi bunkó fenyegetése alatt dolgozott.

A petrográdi retrográd géppuskát már nem fog rád – írta veretes csasztusában, költészetének sokadik negatív csúcsán, egyértelműen valami póri és kisztílúnek mondható ún. túlélési reflexet projektálva saját jobblétének érdekében. És mi értünk a szóból, sőt – hm – Hölgyeim és Uraim, meg kell hogy mondjam, a sorok között is egyre gyakorlottabban olvasunk. De vigyáznunk kell, mert amit a tudatlanok mákonyának mondanak (ah, Művészet!) az esetünkben valójában nem más, mint a hatalom folytatólagosan elkövetett és gátlástalan dicsérete. Lélekfordítás. Pfüj. Jogosítványomat az efféle meghatározásokra bizonyítja ama tény, hogy hát azért magam is „fordító” vagyok, nem nélkülözve tehát némi cinizmust, grasszizmust és látványos pre-empátiát. „Halj meg”, ez rejtezik minden mű bendőjében, – ideírhatnánk azt is, hogy hogyan, de fölösleges. Isten ügyis mindannyiunknál jelesebb írástudó. Tudván, hogy csak ő sétálhat a Koponyák Hegyén lelkiismeretfurdalás nélkül

EGYEDÜL. HA TUDJUK MIT JELENT EZ A SZÓ ÖNMAGÁBAN.

Na még egyszer egy biztatóan mosolygó
démont az éjszakából,
A jéggé dermedt metafizikák helyett hörögve élvező
hús-vér metamedikákat,
A szerelmet, ami tudvalevőleg „Ó, hogy baszhatni meg
az erdőt vagy a tüzet,
a folyót” – egy nővel –
erről szól valójában,
De nem is szólhat másról, mert a férfi

csak így igaz,
Csak még egyszer a megbicsakló nyakat,
Ahogy sikoltása feldúsítja az erőteret
koponyám körül.

Valamilyen reggelt

FŐLÖTTÜNK MINDIG ÖSSZECSAP AZ ÉG. EZ MÉG MÁSKOR IS

hasznunkra lesz, mondtam. Lehet, hogy csak egy értéktelen kacatot találsz, de belenézni „annyira” azért nem mersz. Azzal nyugtatgatod magad, hogy van idő, van még, és sietve elrohansz „valami dolgod” után. Szóval menekülsz. Szinte „kikényszerülsz” a fénybe. Lichtzwang, mondja Paul Celan, a rilkei „dingen” tán legavatottabb megfogalmazója – és abban is van valami törvényszerű, hogyha egy Aszagao (Hajnalpír) nevű japán fickó levelet ír Alexander Lightforce londoni üzletembernek, akkor ez a levél egy Lichtman A. Neander Thales nevezetű figura zsebébe vándorol egy Misima Jukióval kapcsolatos könyvben, legújabbkori bizonyíték gyanánt az irodalom teremtő képességére. Minta (teritéken egy kéziratföredék): „Te lobbanj rajtam el...” Mert az a kényszerképzetem, hogy a fény... ahol már lélegzet sincs, az milyen.

A TUDAT SZÁMÁRA A LEGLÉNYEGESEBB,

hogy végtelen. Testében bárki magára lehet „hagyatva”, de tudata az a terület, ahol e magányos test „használásával” szövetséget köthet a csak ott megérinthezővel, ahol felmérheti a pillanatnyi viszonyt, viszonyát a tárgyakkal, tevékenysége tárgyaival – és az idővel, amit ekkor már új időszámítással figyel. Embertől emberig, az Embertől a csillagokig hordozza világában eszményi önmagát, így ünnepel, így néz és lát, így létezik – és sírjában eltemetve majd csak azt „tudjuk” belőle, ami már régen fölösleges ahhoz, hogy létezése következő alakját öltse fel. Ez a mindenkor kiismerhető igény, a végtelenség igénye, amelynek alapján a tudás igénye élő örökségként van jelen mindannyiunk lelkében és ezért és ennek érdekében

FŐLÖSLEGES LEMONDANUNK AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGRÓL.

Példa:

Lev Davidovics Malinkij
kis szakállát lengeti,
kezét-lábát lengeti,
borzas haját lengeti,
lengeti a szél.

Tóled, Vörös Zászló
ugrott meg a gyászló,
de kronstadti tengerész
semmitől se fél.

A médiák eszköztárának morfológikus elemeit vizsgálva szembetűnő rokonságra találunk a hamis ráolvasások, a bulvárszurnaliszta kiadványok, a kuruzslás, az akciófilmek képi hatáselemei, a kormányfői beszédek mindent leköröző szintaktikai bűvészmutatványai, valamint a neoprimitív európai népek (a lexikonban haza címszó alatt) irodalmában megnyilvánuló vélt vagy valós tudatosság között. A nép pedig befogad, mert a nép jó Befogadó. Nomen (no, man), a Homo Hedonicus, aki élvezetnek tekinti a világot, benne a filozófiát és a költészetet is. Önértékelés ebben az állapotban nem létezik, mégha olykor fel is támad néhányunkban némi suiciditásra sarkalló kétely. Polinéziában azt mondják: Ártani kell a rossz énekeseknek, elvágva torkukat, hogy ne idézhessenek elő csödületet.

Szógálati közlemények

SAJÓ LÁSZLÓ

NMZS-nak

máma nem gyütt vonat nem tom mi van

máma se gyütt vonat

mán elég régen nemgyütt vonat kimentem és tisztelektem a hajnalinak a délinek mega zestínek és az éccakai eszpresznek anak is kel hijába nem ál meg

leiom egy napomatt kimegyek a hajnaliho megetetem a zálatokat eszek valamit bemegyek a faluba a bótba veszek ami kel a kocsmába nem megyek mer megin mekkérdik micsinállok hogy nem jár a vonat köszönök aki gyön denem szeretek beszélgetni hazamegyek van micsinálni a ház körül ot van a vetteményes mega rózsák mongyuk télen nem akko délelőt is nézek tévétt az ismétlésekett vagy ijenkó szogtam ezeket írni csinálom az ebédett asztán tisztelgek a délinek ebédelek lefekszek felkelek ránézek a zálatokra lefoglalom magam de néha vanúgyhogy nem tok micsinálni ülök a rózsák előtt várom hogy este legyen és gyűjjön a vonat kinyitom a tévétt lefekszek ágyból nézem elalszok az ekszpreszhe felkelek nem kel vekker mindég felébredek elzárom a tévét mán nincs adás a pizsamára veszem az egyenruhát tisztelgek az ekpresznek próbálok emberi alakokat kivieni de a legtöbb alak sötét és gyorsan is megy azér ekszpresz csaka szerelvény közepe fele van sok világos bisztos azaz édkezőkocsi visszamegyek és alszok a hajnalijig

mikó elment a hajnali lemék egésza váltón túl megnézem mimaratt az ekszpressz után a dobozos sört gyűjtöm mán alig férela szekrény tettején felveszem az újságdarabokat akko is ha szaros attó még ellehet olvasni a szöveget nemértem csak a betüket nem tok semijen nyelven csak magyarú a magyarokat nem gyűjtöm visszadobom a szineseket szeretem amibe vannak mesztelen nők deijen rittkán van

mielőtt lefekszek mégegyszer kimegyek amikó kiöntöm a lavort ijenkó szogtam huggyozni is de nem mék hátra a budiba megálok a két sin köszt nézema csilagokat könnyű szökik a szemembe a huggyozástól

asztat feltétlen leakarom írni hogy a váróba mindég befűttök mán amikó hideg van éccaka is hátha gyön valaki aki még nem tuggya hogy itten mán nem jár vonat

az rendbe van hogy tisztelni kel az eszpresznek habár engemett nemis látnak se az ekszpreszből se senki az is rendbevan hogy lekel engenni a sorompót habár úgyse gyön ere senki ijenkó de mégis elgondolkodok ezekről mi lene ha eccer nem csinálnám meg de mindég megcsinálom mer ha eccer nem csinálom meg akkó máskó se még a délinek se pedig akó télleg vanis értelme

az ótósok kijabáltak hogy nyisam fel a sorompót de én nyugott vótam megkeletet várni nekijük amig elment a vonat asztán mán ők se nyuktalankottak megvárták széppen egy szó nélkül mán leszerették a sorompót én azonban leresztem ne hogy baj legyen eccer elfelejtetem de szerencsére nem gyött ótó azóta álmodok a borzalmas garambolról

gondolkozok hogy véglegesen kikötözök a vasuti kocsiba ojan jól érzem it magam ki se kel meni a lavort az ablakon öntöm ki ésa peronról huggyozok pedig álomáson áló vonaton nem szabad ezen mindég jókat nevetek magamba

amikő elfogyot a pénzem reglamátam aztat monták mennyek dógozni dehát nekem itten van dógom a krumpi mán efogyot hova mennyek dógozni a falu mesze van a vonatokho visza kel gyünni valami öreg-aszonho kéne amit ő nem tud csinálni a kertbe meg a házon délután jóis lenne még viszaérek a zestihe lekfejeb nem alszok délbe

elolvastam amit edig irtam ezután nem irok semit nemmintha nem történne velem semi de minek leírni ugyse olvasa senki csak én ha olvasni akarok ot vana falinaptár

mégis irok mer jólesik ojan mintha beszélgetnék valakivel a múltkor ugy belemeütem hogy aztat vettem észre ahogy felnésztem hogy ben ál a vonat nem let baj belöle töbször ez nem fordúl elő amikő irok mindég eszembe van a következő vonat igy hát sose felejte el kimeni sorompót lengenni tisztelekni asztán fojtatom az írást most mán csak eztet csinálom fogadom a vonaokat és írom megamit muszály persze a vonat a lekfontosab irni is azér irok hogy ne feletkezsek el a vonatokról

ma járt it valaki hajnalba találtam a kájha mellett alutt amikő fekött és elögyött montam hogya hajnalit mán lekéste lekközeleb délbe lesz vonat kérdészte délbe mikő tizenkettőhusznegyor kérdésztem hová utazik montta ósztráliába montam oda nem ere jár vonat ha járna se álna meg it hacsak nemaz eszpsz az nem tom hova megy de ugyse ál meg akkó megyek gyalog elindút a sinek közöt montam vigyázon gyöhet vonat hol van még tizenkettőhuszoneggy de teher bámikő gyöhet hát nem láttya hogy ez hótvgány mán benöte a gaz nésztem után hátha visszafordúl és megmongya miaz hogy hótvgány de nem fordút visza

rágyöttem miaz hogy hótvgány leváktam a gaszt legugótam a sin közé szartam megjelötem a sirt rendbe tartom most esztet csinálom

A Z E X L I B R I S K F T

2000 HANGLEMEZ- BOLTJA

vesz és elad

JAZZ, KLASSZIKUS, NÉPZENEI ÉS PRÓZAI
HANGLEMEZEKET,
CD-KET, ILLETVE
78-AS GRAMOFONLEMEZEKET.

BUDAPEST, VI. NAGYMEZŐ UTCA 52.

TELEFON: 112-1028.

NYITVATARTÁS

HÉTFŐTŐL CSÜTÖRTÖKIG 12-18.

PÉNTEKEN 12-16.30.

FILMVILÁG

Filmművészeti folyóirat

A DECEMBERI SZÁM TARTALMÁBÓL

Hirsch Tibor: Kedvenc ellenségünk —
USA versus Szovjetunió

Luis Bunuel, François Truffaut, Wim
Wenders és Bikácsy Gergely írásai
Fritz Langról

A vetítővászon ő maga volt —
Fellini Moraviáról

Lengyel László a Magyar rekviemről

A Filmvilág szerkesztősége pályázatot hirdet film tárgyú írásokra (kritika, esszé, rövidebb tanulmány, publicisztika, stb.). Elsősorban fiatal szerzők pályázatát várjuk. Az írások terjedelme nem haladhatja meg a 10 gépelt oldalt. Beküldési határidő 1991. március 1. A pályázatokat a szerkesztőség címére (1022 Budapest, Bimbó út 55.), „Pályázat” jellegével kérjük. Az első díj 10000 Ft, a második 5000 Ft, a harmadik 3000 Ft. A legjobb írások szerzőit a továbbiakban rendszeresen foglalkoztatni kívánja a Filmvilág szerkesztősége.

Barabás Márton:

Avantgard és akadémizmus

Magyar — angol nyelven.

Dovin.

96 oldal, fűzve 650 Ft

A cím arra a kettősségre utal, amely a hetvenes években végzett festőgeneráció egy részét jellemezte: számukra mindvégig eleven maradt az akadémiai festészet pozitív oldala, a nyugati festészet példaként való felfogása.

Barabás Márton, a híres festőművész-család legfiatalabb tagja e nemzedékhez tartozik. 1978-tól állandó résztvevője hazai és külföldi kortárs kiállításoknak, művei igen keresettek itthon és külföldön egyaránt. Most e kötet mutatja be ezt a sajátos világot, amelyben a tárgyak életre kelnek és az élőlények tárgyakká változnak. A 120, nagyrészt színes illusztráció, Szabados György, Hegyi Loránd, Petrőczy Éva, Pomogáts Béla, Margócsy István írásai, Dobai Péter és Sanguinetti verse, egy önéletrajzi jellegű írás hozzák közel az olvasóhoz a fiatal festőnemzedék e kiemelkedő alakját.

A „végzetes eszme”

nagynevű ellenfele:

Friedrich A. von Hayek

J. HORVÁTH TAMÁS

E

lőttem fekszik a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1979. május 5-i számának egy lapja. A 80 éves F. A. von Hayekot méltató cikk¹ fölött a tudós képe. Íróasztalánál ül, attól kissé elfordulva, mintha a fényképszt vizsgálná: vajon érti-e a dolgát.

Magas homlok, hatalmas orr, erős áll, fürkésző, némi bizalmatlanságot is eláruló tekintet: „a világon élő ostobák milliárdjaitól hogyan várhatnám el, hogy megértik, amit több mint fél évszázad munkájával közreadtam. A világ keleti feléből kizárták műveimet, a »művelt nyugat« pedig úgy át meg át van itatva, úgy meg van fertőzve »a végzetes eszmétől«, hogy »a szocializmus hibái« a tudatáig sem hatoltak.”

Azok a gondolatok, amelyeket itt nagyfokú írói szabadsággal F. A. von Hayeknek tulajdonítok, a Nobel-díjas tudós 1988-ban megjelent *The Fatal Concept – The Errors of Socialism* c. művének a címére írt „variációk”.

Egy Magyarországról a napokban hozzám érkezett levél annak az aggodalomnak ad hangot, hogy a vulgármarxizmus után immár egyfajta „vulgárliberalizmus” kap lábra a hazában. Szép volna, ha a 2000 májusi számában megjelent Wilhelm Röpke-tanulmány és a jelen írás is – amennyire lehetséges – a szabadelvű nézetek vulgarizálása ellen hatna.

Mivel számos változata található meg a világban, a szabadelvűséget talán még nehezebb meghatározni, mint a szocializmust. Egy lehetséges kísérlet: a felvilágosodás korában keletkezett, erősen emberközpontú eszmeáramlat, amelynek az egyén szabadsága és földi boldogulása van a középpontjában. Hisz abban, hogy ez az egyéni boldogulás létrehozza a közösség boldogulását is. Ehhez szükséges az emberi ész, a ráció érvényre juttatása. A politikai hatalom nem isteni eredetű, hanem az ember „társadalmi szerződés” révén ruházta az erre a célra kiválasztottakra. Elvben közömbös a vallásokkal szemben, valójában azok irracionális, észellenes mivolta miatt jobbra vallásellenes. Mivel nem egységes irányzat, megférnek benne szabadkőművesek és keresztények.

„Konstruktivista racionalizmus” vagy hagyománytisztelő hatalomkorlátozás?

A liberális utópia filozófusának nevezi Wilhelm Seuss F. A. von Hayekot a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* fent

idézett számában. Úgy tűnik, ez a jellemzés teljességgel elhibázott. A szabadelvűség nem utópia és utópiák filozófusának lenni értelmetlen. A hatalmi képletekben gondolkodó ember természetszerűleg bezárja a fülét von Hayek szava előtt, hiszen ez utóbbi legfőbb gondja éppen a hatalom korlátozása, mégpedig általános érvényű törvények segítségével. Ezt a gondot a történelmi tapasztalat indokolja: alig pár esztendővel azután, hogy a francia forradalom a királyi abszolútizmust megdöntötte, a „felszabadítókból” elnyomók lettek. S ez így folytatódott napjainkig. Mi ennek az oka, hol a hiba? Vallásfelekezeteken kívül állván, von Hayek nem az ősbűnben keresi a hiba okát. Rousseau elméletében sem hisz, abban, hogy az ember születésétől fogva jó, csak a társadalom rontja meg. Miben hisz hát? – *A maga korlátait elismerő emberi értelem korlátozó erejében*. Hisz még a spontán fejlődés és a tradíció erejében. Ezekben több jót lát a társadalom fejlődése szempontjából, mint az olyanféle elméletekben, amelyek azt tartják: az igazságos és boldog emberi társadalom az emberi értelem erejével kitervelhető, megszerkeszthető és kivitelezhető. Ez utóbbi társadalombölcseleti felfogást nevezi von Hayek konstruktivista racionalizmusnak, amelynek a magyar irodalomban József Attila *A város peremén* c. verse ad költői megfogalmazást:

*A költő – ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke)
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.*

(Egyébként ennek a konstruktivista racionalizmusnak érdekes kultúrtörténeti megnyilvánulása az olasz reneszánsz és a francia – Le Nôtre nevével fémjelzett – nyírott bokru geometriai alakokat létrehozó kertépítés.)

Nem von Hayek volt az egyetlen, aki rájött arra, hogy ez a fajta racionalizmus a táptalaja mind a polgári radikális baloldalnak, mind pedig a Marxon alapuló kommunizmus ideológiájának.

Ha mármost a konstruktivista racionalizmus nem állta ki a történelem próbáját, hol keresendő az igazi liberalizmus?

A tömör választ erre a kérdésre F. A. von Hayek a Mont Pélerin Society² 1966 évi tokiói ülésén fejtette ki:

A liberalizmus azon válfaja, amelyről itt a továbbiakban szó lesz, nem elméleti konstrukció eredménye. Abból az igényből származott, hogy azokat a jótékony hatásokat kiszélesítsék és általánosítsák, amelyek eredetileg az államhatalom korlátozásából keletkeztek. Ezeket a korlátozásokat az uralkodók iránti pusztán bizalmatlanságból vezették be. Csak amikor megfigyelték, hogy az a kétségtelenül nagyobb személyi szabadság, amelyet az angol polgár a 18. században élvezett, addig soha nem látott anyagi virágzást hozott, kísérelték meg a liberalizmus rendszeres elméletét kidolgozni. Ezeket a kísérleteket azonban Angliában nem folytatták elég mélyrehatóan, így az európai szárazföldi értelmezések az angol hagyomány lényegét erősen megváltoztatták.³

A liberalizmus tehát abból a fölfedezésből adódott, hogy a társadalomban önmagától, spontán módon keletkezik olyan rend, amelyben a társadalom valamennyi tagjának az ismereteit és ügyességét sokkal jobban föl lehet használni, mint egy fölülről, központilag irányított rendszerben.

Ez a politikai filozófia Angliában a 17. sz. végén, az „Old Whig”-ek idején alakult ki, és Gladstone korszakáig, a 19. sz. végéig tartott. Jellegzetes képviselői David Hume, Adam Smith, Edmund Burke, T. B. Macaulay és Lord Acton voltak. A törvény védelme alatt álló személyes szabadság eszméje először az európai szárazföldön fejlesztette ki a szabadelvű mozgalmakat, majd Amerikában vált a politikai tradíció alapjává. Az európai országokban ezeket az eszméket vezető politikai gondolkodók tették magukévá: Benjamin Constant és A. de Tocqueville Franciaországban, Immanuel Kant, Friedrich von Schiller, Wilhelm von Humboldt Németországban, James Madison, John Marshall és Daniel Webster az Egyesült Államokban.

Ezt a liberalizmust élesen meg kell különböztetni egy másik, jellegzetesen európai szárazföldi hagyománytól, melynek képviselői kezdetben ugyan megkísérelték a másikat utánozni, de a Franciaországban akkor széles körben elterjedt konstruktivisták racionalizmus szellemében. Ennek megfelelően teljesen mást csináltak belőle, úgyhogy végülis a kormányhatalom korlátozása helyett a többség korlátlan hatalmának az eszméjévé magasztosították. Ez Voltaire, Rousseau, Condorcet és a francia forradalom hagyománya, akik a modern szocializmus előfutárai lettek.

Milyen legyen a valóban liberális alkotmány?

A hatalom korlátozására akkor van valódi lehetőség – véli F. A. von Hayek – ha megvalósul a törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalom igazi szétválasztása. Úgy látja, hogy még a mai nyugati demokráciák kétkamarás rendszere sem valósította ezt meg, mivel a parlamentek kormányzati feladatot kaptak. A parlamentek „adják” és ellenőrzik a kormányt. Valójában gyakran olyan törvényeket hoznak, amelyek a parlamenti többség és a belőle alakított kormány érdekeit, nem pedig az egész közösség minden tagjának a szabadságát szolgálják. A valóságban itt a kormányzói hatalom törvénytelen gyakorlásáról van szó. Ha valaki azt állítja, a jogállam működése azáltal biztosítja van, hogy

a kormány intézkedéseit valamely többség jóváhagyja, a szavakkal játszik. Nem ez lebegett a népképviselői rendszerek egykori teoretikusainak a szeme előtt. Ők a jogállam eszményképében a törvények uralmát, azaz a törvények szerinti kormányzást akarták megvalósítani.

Az igazi törvényhozás szakterülete a hosszú távon érvényes, közmegegyezéssel és közmegegyezésen alapuló jogszabályok létrehozása. Helytelen az a jogpozitivisták nézet, amely szerint a jog az, amit a törvényhozó akarata szabályokba foglal.

De hogyan biztosítsuk a józan közmegegyezés érvényesítését a törvényhozásban?

Demokratikusan választott, pártoktól is független törvényhozó testülettel – válaszolja von Hayek – melynek hatásköre azoknak a törvényeknek az elkészítésére terjed ki, amelyeknek a kormány és a „kormányzó parlament” (a mai parlament ’alsóháza’, amelyet von Hayek meghagyta) is alá van vetve.

Von Hayek elképzelése szerint a törvényhozás házát érett, különböző hivatásokban már tapasztalatot szerzett polgároknak kell alkotniuk. Ezért tagjainak 1/15 részét a 45 évesek évjártának kellene évente választania saját soraiból. A megbízatás 15 évre szólna. A 60. életévüket betöltötték kiválnak a törvényhozásból.

Bármilyen vázlatos is ez az elképzelés, és bármennyire nem tekintheti magát szakembernek e sorok írója az alkotmányozás területén, mégis úgy érzi, a von Hayek-féle elképzelés megvalósítása

- 1) kisebb számú jogszabályt,
- 2) nagyobb személyi szabadságot és rendet,
- 3) kevesebb alkotmánybírói munkát,
- 4) az államháztartás kiadásainak a korlátozását hozná, mert elejét venné a politikai pártok választások előtti „adokozási szenvedélyének”.

Maga F. A. Hayek is tisztában volt azokkal a nehézségekkel, amelyek elképzelésének a bevezetését kísérelték. Ezt és abbéli meggyőződését, hogy a javasolt rendszer mégis jobb mint a meglévők, fejezik ki a következő mondatok:

Javaslatom első látásra teljesen utópikusnak és a gyakorlatban kivihetetlennek tűnhet. Belátható időn belül valószínűleg egyetlen, csak valamennyire kielégítő kormányzati berendezéssel rendelkező ország sem lesz hajlandó arra, hogy vele kísérletezzék. Ha azonban valamely ország javaslatomat megvalósítja – azt hiszem – az értelmes kormányzás és a jól működő gazdaság olyan előnyt biztosít a számára más demokratikusan kormányzott országokkal szemben, hogy a példa rövidesen utánzásra talál. Az elgondolás nagy lehetőséget biztosít minden olyan országnak, amelynek alkotmányát más okokból felül kell vizsgálni. Legfőképpen alternatívát ajánl arra az esetre, ha a jelenlegi kormányzati rendszer végérvényesen csődöt mondott.

A szabadság és a rend egyensúlya a törvények uralma alatt – ebben lehetne összefoglalni F. A. Hayek 1950 és 1980 közötti munkásságának lényegét, célját, értelmét. Mindegy, hogy többkötetes műveket írt-e erről (ld. *The Constitution of Liberty*, 1960. *Law, Legislation and Liberty* 1973–1979) vagy cikket, mint az, amelyből a fenti idézet is származik.⁴

Az első nagy támadás: „Út a szolgaságba”

1931-ben F. A. von Hayek elhagyta Bécsset, ahol a konjunktúrákutató intézetnek volt tudományos igazgatója. Vendégprofesszori állást kapott a londoni egyetem közgazdasági fakultásán, a mai napig híres London School of Economics-nál. Egyik ismerője lényegesnek tartja megjegyezni, hogy itt 1944-ben a ritka közgazdaságtudományi doktori fokozatot nyerte el. Ezidőtájt tette félre fontos tudományos munkáit, hogy a *Road to Serfdom* (Út a szolgaságba) c. politikai művével dolgozzék. Ez volt egyébként az a műve, amely először tette nevének szakmai körökön túl ismertté.

A könyv ihletői helyi, angliai tapasztalatok voltak. Az angol közvéleményben, sajtóban egyre-másra bukkantak föl olyan hangok, amelyek von Hayekot a német nyelvtüreltről magával hozott véleményekre, eszmékre emlékeztették, amelyek Hitler parancsuralmi rendszerét megelőzték, illetve annak létrejöttét ideológiailag előkészítették. Elhatározta, figyelmezteti az angolokat a szocialista eszmék veszedelmeire. Kimutatta, hogy a német nemzetiszocializmus, amellyel Anglia élet-halál harcát vívta – a Marx előtti, sőt marxi szocializmus gondolataiból táplálkozott. Rámutatott az Angliában – úgy látszik – egyre népszerűsödő tervgazdálkodás fonákosságaira. Óvta az angolokat a szocializmust szükségszerűen kísérő jelenségtől: az emberi szabadság korlátozásától, az önkénytől.

A mindenféle árnyalatú szocialistáknak ajánlott könyv világsiker volt. 1945-ben megjelent Svájcban a német fordítása. A parancsuralmi rendszerből ébredő Németországba számos ajándékpéldányt küldtek a szabadelvű svájciak.⁵

A második támadás – a „disputa” elmarad

A 79 éves tudós 1978-ban nyilvános tudományos vitát akart rendezni Párizsban a szocializmus hibáiról. A vita nem jött létre, de fennmaradtak von Hayek jegyzetei. Ebből készült az a könyvecske, amelyet az idő közben sajnos elhunyt W. W. Bartley III professzor – von Hayek összegyűjtött műveinek kiadója – a 22 kötetre tervezett életmű első köteteként adott közre (1988).

Mit tanulhat egy társadalombölcselelvé alakult közgazdaságtan és statisztika professzor az archeológiától? Mi a jelentősége a szocializmus hibái szempontjából annak, hogy egy sokezer éves használati tárgyat vagy kultikus szobrot elkészítésének valószínű helyétől több száz vagy akár ezer kilométerre fedezzenek föl sokezer éves sírok feltárásakor? A régészek több ezer éves várost ásnak ki, és sokezer agyagtáblácsát találnak. Idegörlő munkával megfejtik az írást, hogy rájöjjenek: a város királyai főkönyvelőségének az irattárára bukkantak. Itt sokezer éves virágzó kereskedelmi város, másutt a világban szinte nyom nélkül elpusztult ősemberi hordák maradványai. – A csere őskori maradványai von Hayekot arra a meggyőződésre vezették, hogy az emberi fajt „az együttműködés kiterjesztett rendje”, a „the extended order of human cooperation” tartotta életben. Mit takar ez a mesterkélt kifejezés? A legtagabb értelemben vett piacgazdaságot. A történelmi kor előtti

cserében ill. a cseregazdaságban F. A. von Hayek nem a hasznat, hanem az információt tartja a legfontosabb elemnek. A csere révén az ősember a tudását növeli és ezzel ellenállóképességét a természet ellenséges erőivel szemben. Az elszigetelt, cserét nem folytató, csak egymás között szolidarizáló tagokból álló hordák kipusztultak.

Tudományos vagy éppenséggel „tudománytalan” föltevés? A hipotézis abszurdnak tűnhet, de a kérdés pontos megválaszolása mai kultúránk szempontjából tulajdonképpen érdektelen. Lényegesen érdekesebb az a bizonyító erő, amely az ókor kereskedő városállamai virágzásából árad. Ezek egyben információs gócpontok is voltak, akár az újkor nagyvárosai: Bizánc, Velence, London, New York, Tokió.

A másik mozzanat, amelyre von Hayek rámutat, az a cseregazdasággal együtt járó magatartásszabályok gyűjteménye, az erkölcs. Ezek hagyományozás útján szálltak egyik nemzedékről a másikra sok ezer éven keresztül, míg írásban nem rögzítették őket. Von Hayek kiemeli az ősi törvények rövid tiltó rendelkezéseit: ne ölj, ne hazudj, ne lopj. Legyen szabad tőle függetlenül itt megemlíteni azt, hogy a mózesi tízparancsolat 7 emberi kapcsolatokat szabályozó parancsából csak egyetlen, a negyedik fogalmaz pozitívan: „atyádat és anyádat tiszteljed!” a többi hat tiltó. Ez azonban a család szolidaritást írja elő, míg a többi hat jobbára a családon kívüli életviszonyokat tiltó formában szabályozza.

A végzetes eszme nagy ellenfele abban is eltér a „vulgárliberalisoktól”, hogy a hagyománynak, tradíciónak óriási jelentőséget tulajdonít a civilizált emberi társadalom kialakulása területén.

Egy további kulcsfogalom nála a spontaneitás. Valóban, az emberi kultúra nem a „konstruktivista ráció”, hanem a szabad, önkéntes, össze nem hangolt cselekvések sokaságának és az így kialakult magatartásformák áthagyományozásának, átadásának a terméke.

Néhány példa:

Hány nyelvtanuló izzad és biflázik, míg elsajátítja a latin név- ill. igeragozást.

Hány „spontán átok” hangzott már el a világban a német „der – die – das” logikátlanságai miatt!

Tessék egy magyart tanuló külföldinek azt a kb. tucatnyi esetet felsorolni, amikor magyarban a tárgyas igeragozást kell használni! Hol ebben a ráció?

És az ellenkérdés: miért nem sikerült elterjeszteni az eszperantó nyelvet? Pedig mind a nyelv mind a nyelvtani szabályai a lehető legnagyobb egyszerűsége törekseinek.

A világon föllelhető különböző jogrendszerek is spontán fejlődés eredményei.

A pénz – amelynek „titokzatos világába” *A végzetes eszme* egyik fejezete elkíséri az olvasót – ugyancsak nem előre kitervelt módon lett kagylóból aranyérmén és bankjegyek nevezett papírszeletkén át pusztán szám egy bank komputerében.

A marxista közgazdászok előszeretettel beszéltek a kapitalista piac kaotikus voltáról. Von Hayek ezt abban az értelemben elismeri, hogy a piac résztvevői nem tudhatják, mi lesz az eladott áru sorsa, hogyan kerül felhasználásra stb. Ő azonban mégis mer rendről beszélni, ha ezt a rendet nem is szabad úgy felfogni mint az íróasztalunk vagy

a könyvtárunk statikus rendjét, de még úgy sem mint az adatfeldolgozási programok által szabályozott vállalati rendet. A keletkezés és elmúlás, összekapcsolódás és szétválás biológiai rendjéhez hasonló rend ez. Róla alkotott fogalmaink nem lehetnek helyesek, ha pl. a mechanika fogalomrendszerével közeledünk hozzá. (Bár F. A. von Hayek létezéséről sem tudott, e sorok írója a hatvanas évek közepén ösztönös ellenszenvvel viseltetett „a gazdasági mechanizmus reformja” kifejezéssel szemben.)

J E G Y Z E T E K

1. Wilhelm Seuss, *Der Denker einer liberalen Utopie*.
2. Számos vezető szabadelvű társadalomtudós és politikus által 1946-ban alapított, az Egyesült Államokban bejegyzett kulturális egyesület. Nevét egy Genf környéki hegyről kapta, ahol első ülését tartotta.

Szükséges ma Magyarországon föltenni azt a kérdést: mi a végzetes a szocializmus eszméjében? Talán szabad, és össze szabad foglalni egy tudós élet választát, amely azonos egy nemzet tapasztalatával: az, hogy nagyon szép, nagyon racionálisnak tűnik és nagyon sokat ígér, és ezért minél „értelmesebb” valaki, annál könnyebben magáévá teszi. Az intellektuál ui. hajlamos arra, hogy ne vegye észre: a szabadság, a spontaneitás és a tradíció sokkal nagyobb súllyal esnek latba az emberi kultúrák keletkezésénél, mint a ráció.

3. A fent említett francia parképítéssel ellentétben az angol felfogást „Capability” Brown és társai természetbe ágyazott, azt csak módjával szabályozó „angol parkjai” tükrözik.
4. *Wohin steuert die Demokratie?* in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1977. január 8.
5. A német fordítást Eva Röpke készítette, az előszót Wilhelm Röpke írta (*Der Weg zur Knechtschaft*).

A végzetes eszme

A KERESKEDELEM ÉS A PÉNZ TITOKZATOS VILÁGA

F. A. VON HAYEK

Az értelmiség közgazdasági tudatlansága

Az áruk egymáshoz viszonyított értéke létrejöttek a határhaszon alapuló magyarázatát és a kereskedelmet rendkívül fontos megérteni ahhoz, hogy értelmileg megragadhassuk azt a gazdasági rendet, amelyen a ma élő embermilliók táplálása alapszik. Ezekre az ismeretekre minden tanult embernek szert kellene tennie. Az értelmiségiek hajlamosak arra, hogy – az ismeretek megszerzése helyett – ezeket a kérdéseket a legnagyobb megvetéssel kezeljék. A határhaszon-elmélet¹ megvilágítja azt a tényt, hogy minden egyének feladata lehet egyéni tudása és ügyessége révén saját belátása szerint a közösség szükségleteit kielégítenie. Ez a fölismerés éppúgy hiányzik a primitív értelemről, mint ahogy távol áll az uralkodó konstruktivistá szemlélettől vagy a kifejezetten szocialista nézetektől.

Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy ez a fogalom jelenti az egyén emancipációját. Az individualista szellem fejlődésének köszönhető a képesség-, a tudás- és a munkamegosztás, ami viszont a fejlett civilizáció alapja. Egyes gazdaságtörténészek, mint pl. Braudel, ma már megértik, hogy a megvetett közvetítő kereskedő alapozta meg – a haszonra törekedve – a korszerű kiterjesztett rendet,³ a modern technológiát és a jelenlegi népességet. A szabadság azt jelenti, hogy az embert egyéni ismeretei és elhatározásai vezérlik, nem pedig a csoportszellem vonzza vagy taszítja oda, ahova akarja. Ez az emberi értelem olyan fejleménye, amelyet érzelmei csak tökéletlenül követtek. Ebben az esetben is – bár egy primitív csoport tagjai szívesen elismerik bámult vezérük nagyobb tudását – társuk esetében zokon vesznek, ha ez kis erőfeszítéssel megszerzi azt, amit mások csak kemény munkával tudnak megkeresni. A magasabb rendű információ eljutkolását vagy annak egyéni haszon céljából való felhasználását a mai napig valamiképpen helytelennek vagy legalábbis barátságtalannak tekintik az emberek. Ezek a kezdetleges reakciók azután is hatottak, amikor már réges-régen a szakosodás lett az egyetlen módja a sokféle információ felhasználásának.

Ezek a reakciók ma is befolyásolják a politikai nézeteket és a politikai tevékenységet, meghiúsítják a termelés hatékony szervezését és a szocializmus hamis reményeit élesztetik. Az emberiség ellátásában a kereskedelemnek semmi sem kevésbé fontos szerep jut, mint a termelésnek. Az a gyakorlat, amely szerint az előbbit illik megvetni, az utóbbit viszont túlbecsülni, nemhogy nem segíti elő a helyes politikai álláspontot, hanem eltorzítja azt.

A kereskedelem szerepének a félreismerése kezdetben félelmet okozott, a középkorban szakszerűtlen szabályozást váltott ki. Ezt csak viszonylag későn váltotta föl a tények helyesebb fölismerése. A legújabb korban viszont ezt a helyesebb megértést ismét legyőzte a félelem, amely áltudományos alakban megjelenő technokrata gazdaságpolitikai manipulációkkal él. Elkerülhetetlen, hogy ezek sikertelenek ne bizonyuljanak, ami viszont a „kapitalizmussal” szemben táplált bizalmatlanságot növeli. De a helyzet még rosszabbnak tűnik, ha figyelmünket bizonyos további rendezőfolyamatokra irányítjuk, amelyeket még nehezebb megérteni, mint a kereskedelmet. A pénzre és a pénzügyeket rendező, kormányozó folyamatokra gondolunk.

A pénz és a pénzügyek iránti bizalmatlanság

A titokzatos iránti bizalmatlanságból származó előítélet még nagyobb lesz, hogyha a kereskedelemről függő fejlett civilizáció legelvonatibb intézményeit támadja meg. Ezek az intézmények közvetítik az egyéni cselekedetek legaltalanosabb, közvetett, távoli és felfoghatatlan hatásait, és – bár föltétlenül szükségesek a kiterjesztett rend keletkezéséhez – alkalmasak arra, hogy a kutató tekintet elől elrejtsek az említett hatások irányító mechanizmusait, ti. a pénzt és a rá alapuló pénzügyi intézményeket. Abban a pillanatban, amikor a közvetlen cserét a pénzzel közvetített csere váltja föl, vége a dolog könnyű felfoghatóságának. Olyan személyek közti folyamatok váltják föl, amelyek túlhaladják a legértelmesebb egyén felfogóképességét.

A pénz, az emberi kölcsönhatások eme sarkköve minden más dolognál kevésbé érthető. Talán ez az oka annak, hogy a szexszel egyetemben a gondolkodni nem képesek fantáziáját oly nagy mértékben foglalkoztatja. Akárcsak a szex, egyszerre elbűvöl, nyugtalanít és visszataszít. A vele foglalkozó irodalom valószínűleg terjedelmesebb, mint bármely más tárgykörnek szentelt irodalom. Aki lapozgat benne, hajlik arra, hogy rokonszenvet érezzen azzal az íróval, aki nagyon régen kijelentette: egyetlen más dolog, még a szerelem sem hajszolt annyi embert örületbe mint a pénz. „Minden baj gyökere ugyanis a pénz vágya” jelenti ki a *Biblia* (Tim. I 6, 10). De talán még általánosabb jelenség a pénz *kétarcúsága*: egyrészt a szabadság leghatalmasabb forrása, másrészt az elnyomás sötét eszköze. Ez a legáltalánosabban elfogadott csereeszköz azt a fajta nyugtalanságot váltja ki, amelyet az ember olyan folyamatokkal szemben érez, melyeket nem ért. A pénzt az ember szereti

és gyűlöli. Bizonyos hatásait szenvedéllyel kívánja, míg másokat – amelyek elválaszthatatlanok az előbbiektől – gyűlöli és megveti.

A pénz- és a hitelrendszer működése – akárcsak a nyelvek és az erkölcs – egyike a spontán módon létrejött rendszereknek, amelyek lényegét igen nehéz elméletileg megmagyarázni. Ez az oka annak, hogy a szakemberek körében változatlanok a nagyfokú ellentétek. Még igazán szakavatott tudósok is belenyugodtak abba a megállapításba, hogy a részletek szükségképpen felfoghatatlanok. Az egész bonyolultsága pedig arra kényszeríti az embert, hogy elvont alakzatokban gondolkodjék. Ezek az önmaguktól keletkezett alakzatok – ha bizonyos jelenségeket meg is világítanak – a jövő eredményeinek a megjóslását nem teszik lehetővé.

A pénz és a pénzügyek nemcsak a tudóst hozzák zavarba. A *moralista* számára is örökké gyanúsak lesznek, körülbelül ugyanazon okokból, mint a kereskedelem. A moralistának több oka van arra, hogy ezzel az általános, hatalmat megtestesítő és azt manipuláló, a legkülönbözőbb célokra felhasználható, ráadásul láthatatlan általános (csere-)eszközzel, a pénzzel szemben bizalmatlan legyen. Először is a gazdagság más jelei *láthatóak*. A pénz önmagunkra és másokra kifejtett konkrét vagy különleges hatása rejtve marad előttünk. Másodsor, ha bizonyos hatásai láthatók is, ezek egyaránt irányulhatnak jó vagy rossz célokra. Ebből származik rendkívüli sokoldalúsága, amely birtokosának ugyan nagy hasznot jelent, a moralistát viszont gyanakvásra készíti. Végezetül, a pénz ügyes használata és az abból származó nyereségek a felhalmozódó nagy pénzmennyiségekkel egyetemben – akárcsak a kereskedelem esetében – úgy tűnik, nem kerülnek fizikai erőfeszítés-

be. Fölismerhető érdem sem áll mögöttük. Sőt, pl. a „tiszta papíron kötött üzletek esetében” még anyagi dologgal sem kell kapcsolatban lenniük. Ha egykor félték az emberek a mesteremberektől és a kovácsoktól, mert átalakították az anyagot, ha félték a kereskedőktől, mert olyan megfoghatatlan dolgot alakítottak át, mint az érték, mennyivel inkább kell félniük a bankártól, aki a gazdasági intézmények legelvontabb és leganyagatlanabb területén tevékenykedik! Így érkeztünk el a felfogható és konkrét dolgok elvont fogalmakkal történő fokozatos helyettesítésének a csúcsára. Itt elvont szabályok irányítják a cselekedeteket. A pénz és intézményei – úgy tűnik – a dicséretes és érthető fizikai erőfeszítések határain túl található, olyan szférában, ahol a konkrétum megértése véget ér, és az érthetetlen absztrakciók uralkodnak.

Ily módon a téma a szakembert zavarba hozza, a moralistát sérti. Mindketten meghökkennek, megállapítva, hogy az események túlnőttek az áttekinthetőség és a szabályozhatóság határain, viszont függeni függünk tőlük. Úgy tűnik, amint a német kifejezés oly szemléletesen mondja: *ist uns über den Kopf gewachsen*, a dolog a fejünkre nőtt. Nem csoda, ha a pénzre vonatkozó kifejezések olyan súlyosak, sokszor túlzók. Talán még ma is vannak olyanok, akik – mint Cicero elbeszélése szerint (*De officiis* II, 89) az idősebbik Cato – azt tartják, a pénzkölcsönzés olyan rossz, mint a gyilkosság. Bár a római sztoikusok, akikhez Cicero és Seneca is tartozott, több megértést tanúsítottak ezekben az ügyekben, a mai nézetek a piac által kialakított kamatokról majdnem ilyen elítélőek. Pedig a kamatnak rendkívül nagy a szerepe a tőkének gyümölcöző területekre történő irányításában. Így még ma is halljuk a „pénzkapcsolat”, „piszkos ha-

Ö V A L A T T

Szemetek meg ebek

KÁLMÁN C. GYÖRGY

Elmegy az ember Amszterdamba, távol van két hétig a hordóktól, magánemberektől és besenyőktől, és mit lát? Hát bizony, állapítja meg – kezdetben biztosan egy kis honfiúi kebedagadással –, elég szemetes ez a város. Igaz, hogy reggelre szépen kisöprik – csak a földhöz odaragadt rágókat nem lehet eltüntetni –, de napközben disztinvált urak hajítanak sörkonzervdobozokat hanyagul a hátuk mögé, úriasszonyok dobnak papírtálcákat unottan a földre, bágyadt fiatalok szemetelik tele a várost minden elképzelhető hasznavehetetlen tárggyal.

Aztán elmegy az ember a könyvtárba – ezért van ott, elvégre –, és beleolvasson Jonathan Culler 1988-as könyvébe, és miről értekezik a kitünő irodalomtudós, egy egész fejezetben? A szemét elméletéről („Rubbish theory”), kiindulva a szemét, szemetelés és tisztaság társadalomantropológiai taglalásától a hulladék és annak eltüntetése mint posztmodernizmus-metaforáig. Nagyban támaszkodik egyébként egy angol szociológus, M. Thompson tíz évvel korábbi könyvére, amely az értékélelemben kiemelkedő szerepet szán a szemétnak.

Othon az ember beleolvasson a Sunday Timesnak abba a színes mellékletébe, amelyet (szemét!) csak vonaton érdemes találni, venni semmi esetre sem. És mit lát? Két szemfüles francia fotóriporter Amerikában élete kockáztatásával megdézsmálja néhány világhíresség kukáját, s a szemétből olyasféle kiállítást rendez a lap hasábjain, mint amilyent Karinthy-nál „belépődíj mellett mutogat a Deckner”. A szemételemzések vicceskedőek, de nem sokat mondanak. Dőlj hátra olvasó, sugallja az írás, és mondd: jó azt látni azért, hogy ezek is esznek, isznak, horribile dictu: vásárolnak, utánuk is marad szemét. Ők is emberek. (Bár azért gazdagabbak, ne feledd: melltartót, kazettát, sőt: aprópénzt is kukára ítélnék olykor.)

Elmélázik ezen az ember, aztán kikapcsolódásként múzeumba megy. Ott van rögtön a Stedelijk Múzeum, ahol éppen nagy kiállításuk van az eleddig betiltott orosz képzőművészeknek. Irigykedve gondol arra (aztán persze rögtön elszégyelli magát), hogy könnyű ezeknek ilyen kirobbanóan szellemes és csiklandós, ugyanakkor áhítatos és kifinomult művészetet üzniük, annyi borzalmas évtized után (és közben). Meg azt fontolgatja, hogy tíz év múlva vajon mennyi lesz ebből élvezhető és egyáltalán: érthető. Bemenne egy terembe, de mellmagasságban madzag állja az útját; látja, hogy mások is ödöng-

szon”, „kapzsi ösztön”, és a „kufár szellem” kifejezéseket, mint erről Braudel⁴ tanúskodik.

A problémákat persze nem lehet durva jelzőkkel elintézni. Akárcsak az erkölcs, a jog, a nyelv és a biológiai szervezetek, a pénzügyi intézmények is önszerveződő rendszerekként alakultak ki. Ennek megfelelően ki vannak téve a változásnak és a kiválasztódásnak. A pénzügyi intézmények vizsgálatánál azonban kiderül, hogy ezek valamennyi önmagától fejlődő rendszer közül a legkevésbé kielégítő módon fejlődhetnek. Kevesen merik azt állítani pl., hogy az elmúlt 70 évben javult a működésük. Ugyanis azt, ami régen a nemzetközi nemesfém standardon alapuló,⁵ lényegében önműködő mechanizmus volt, felváltotta szakértők vezetése alatt az, amit előre elgondolt nemzeti pénzügyi politikának nevezhetünk. Valóban, az emberiség pénzzel kapcsolatos tapasztalatai elég okot szolgáltatnak arra, hogy bizalmatlan legyen vele szemben. Csakhogy nem az általánosan föltételezett okokból. *Inkább azért, mert ezen a területen a kiválasztódási folyamatokba többször nyúltak bele, mint bárhol másutt. Az evolúciós kiválasztódást megakadályozzák az állami monopóliumok, amelyek a versennyel járó kísérletezést lehetetlenné teszik.*⁶

Állami felügyelettel a pénzrendszer igen bonyolult lett, de olyan kis lehetőség nyílt a nem állami kísérletezésre és a lehetséges alternatív eszközök közötti kiválasztódásra, hogy a mai napig sem tudjuk, milyen volna a jó pénz, vagy milyen jó lehetne a pénz.⁷ Az állam közbejött és monopóliuma nem új találmány. Már röviddel azután jelentkezett, hogy a vert pénzérmét általános fizetési eszközként beve-

zették.⁸ Bár a pénz a szabad emberek együttműködése kiterjesztett rendjének szempontjából elengedhetetlen, a kormányok már megjelenésének pillanatától kezdve olyan szegycmentlenül visszaéltek vele, hogy az említett rend önrendező folyamataiban a zavarok legfőbb forrása lett. A kormányok pénzkézelő tevékenységének története – néhány rövid szerencsés szakasztól eltekintve – a folytonos csalások és becsapások története. E tekintetben a kormányok sokkal erkölcsstelenebbek voltak mintha egymással versenyben álló magánszervezetek lettek volna. Másutt már javasoltam, ezért itt nem térek ki rá újra, hogy a szabad piacgazdaság valószínűleg jobban ki tudta volna fejleszteni képességeit, ha a pénz állami monopóliumát megszüntették volna.⁹

Bárhogyan is áll a dolog, fő témánk, a „pénzügyi megfontolásokkal” szemben mutatkozó makacs ellenkezés oka az, hogy az emberek tudatlanságból nem látják be azt a szerepet, amelyet a pénz az emberi együttműködés kiterjesztett rendje és a piaci értékek általános kalkulációja terén játszik. A pénzre föltétlenül szükség van ahhoz, hogy a kölcsönös együttműködést a megismerhetőség határára terjeszthessük, de a megmagyarázhatóság és a közvetlenül fölismerhető, bővülő lehetőségek határain túlra is.

A profit elítélése és a kereskedelem megvetése

Korunk széplelkeinek a véleménye – azoké, akiket itt, és azoké, akiket a korábbi fejezetekben említettünk – nem tér el nagy mértékben a primitív csoportok kifogásaitól; ez vitt arra, hogy követeléseiket és vágyaikat atavisztiku-

nek ott, bebíjja – és mit lát? Szemét lóg a falon, szemét a padlón, szemét egy ládában. Ilja Kabakov „Az élet kötele” című alkotása uralja a termet: a fent említett madzagon zacskók, fadarabok, söröskupakok, cigidobozok, izék, meggyásók száza, egyenletes távolságra egymástól, körbe a termen, s mindegyik mellett egy-egy géppel írott cetli. Halványuló orosz tudását összeszedi az ember, és olvasni kezdi: ez bizony – nyelvi szemét. Töltelékmondatok, semmire nem kötelező ígéretek, köszönések, kifogások. A jelrendszerek az az „értéktelen” környezete és hordaléka, amely nélkül azonban – Culler szerint – a jelrendszer működésképtelen.

Amszterdamban sok a kutya is. Többnyire békések, elhanyagoltak, öregek, magányosak. Szemét-kutyák. A fiatal, agresszívabb, gondozott és társasági kutyáknak gazdájuk van, akiket ebük gondosan pórázon tart. Óvatosan kerülgetve félreismerhetetlen nyomaikat, az ember másik múzeumba megy. Rembrandt házában a volt házigazda rézkarcainak túlnyomó többségét nézheti meg. Közöttük is az irgalmas szamaritánus témájáról készítettet. Ennek homlokterében, s majdhogynem fókuszában egy zilált, alultáplált kutya – ezt kutyák esetében csak így lehet mondani: – szarik, csaknem jelentéktelenné téve a háttérben zajló jelenetet. E kutya mellett elbújhatnak a párizsi Pommarion-beli impresszionisták elképesztő színű és

külalakú ebei, pedig azok se... na, hogy is. Van Rijn mestert talán jobban érdekelte az a bizonyos ivó, a körötte csámborgó kóbor kutya és talán – ez nem kivehető – a szétszórt szemét, mint a példabeszéd?

Visszamegy az ember a Stedelijk Múzeumba, az újabb korok levegőjét szívni, és mit lát? A kitűnő New York-i fotós (és grafikus), William Wegman időszaki kiállítását, aki Ray nevezetű vizsláját használja modellnek. Ray szőre csillog, semmiképpen nem szemét-kutya; szeméből azonban a kihasználtak, megalázottak és másodrendűsítettek boldogtalansága és szomorúsága árad. Wegman képei ellenállhatatlanul murisak (miért ne lehetne ez is esztétikai minőségkategória a fenséges és a bájos mellett?), Ray görkorsolyától bugyig és nap-szemüvegig mindenféle hacukát kap, készséggel pózol és ugrik. Wegman úgy gondolhatta: miért lenne külön egy ember-modell, mint egy kutya-modell? Közben meg elméláz az ember azon, hogy mit kell kiállnia egy ilyen szerencsétlen kutya-modellnek – de talán az ember-modellnek nem? Az ember-modell szemébe talán nem ül ki olykor a megalázottság ugyanilyen bűja?

Tanulás persze nincs. A szemét se szemét, a kutya se kutya? Vagy: ide vezet a nyugati kultúrszeny? Vagy: ide süssetek, ezek aztán tudnak? Mindenesetre: Amszterdam messze van.

saknak nevezzem. A konstruktivista előítéletekkel fertőzött értelmiségiek a piaci rendben – a kereskedelemben, a pénzben és a pénzügyi intézményekben – azt tartják a legelvetendőbbnek, hogy a termelőket, a kereskedőket és a pénzügyi szakembereket nem az általuk ismert emberek konkrét szükséglete, hanem a költségek és a profit elvont számítása érdekli. De az előbbieket elfelejtik vagy meg sem tanulták azokat a bizonyítékokat, amelyeket az imént áttekintettünk. Éppen a haszonra törekvés teszi lehetővé a források hatékonyabb kihasználását. A haszon létezése a különböző üzleti vállalkozásokból származó jövedelmek legtermelékenyebb felhasználását teszi lehetővé. Az a fennhéjázó szocialista jelszó, hogy „szükségletre, nem profitra termelni!”, amit valamilyen formában Arisztotelészől Bertrand Russellig, Albert Einsteinól a braziliai Camara érsekig hangoztatnak (Arisztotelész óta gyakran azzal a hozzátoldással, hogy ezt a profitot „mások kárára szerzik”), tudatlanságot árul el. Ezek az emberek nem látják, hogyan sokszorozódik meg a termelő kapacitás olyan egyének tevékenysége révén, akik különböző ismeretekhez jutnak, olyanokhoz, amelyek együttesen messze fölülmúlja azt az ismerethalmazt, amit bármelyikük külön-külön össze tudna gyűjteni. Ha sokféle célja van, a vállalkozónak igenis kutatnia kell az ismert felhasználáson túli területeket. Ezzel jut ui. olyan eszközökhöz, amelyekkel továbbiak gyárthatók, ezek viszont ismét másokat szolgál-

nak – és így tovább. A legtöbb termelőnek csak az árakat és a profitot kell hatékonyan szolgálnia, az emberek szükségleteit ismernie sem kell. Az ár és a haszon kutatóeszköz, akárcsak a katona, vadász, tengerész vagy a pilóta távcsöve, amely kitágítja látóhatárukat. A piaci folyamatok szolgáltatják a legtöbb embernek azt az anyagot és információ forrást, amire szüksége van ahhoz, hogy *szükségeit kielégíthesse*. Ezért kevés olyan súlyos felelőtlenség létezik, mint a költségekkel való törődés lemosolygása az értelmiségiek részéről. Az értelmiségi a legtöbbször nem tudja, hogyan érhet el bizonyos eredményeket más célok minimális feláldozásával. Ezeket az embereket elvakítja a nagy nyereségek nélkülözhetetlen *esélyén* érzett felháborodásuk. A nyereség aránytalanoknak látszanak az egyes esetekben szükség erőfeszítéshez képest, de csak a nagy nyereség teszi egyáltalán lehetővé az ilyenfajta kísérletezést.

Így nehéz elhinni, hogy bárki, aki a piac mibenlétét ismeri, el tudja ítélni a haszonra való törekvést. A haszon megvetése tudatlanság eredménye, és olyan aszketikus magatartás, amelyet – ha akarunk – csodálhatunk. Az önmegtartózkodó aszkéta boldog lehet a világ gazdagságából neki jutó kis darabkával, de ha véleményének mások használatkorlátozásával akar általános érvényt szerezni, akkor ez nem más, mint önzés, mert aszkézisét és ezzel együtt a legkülönfélébb nélkülözéseket másokra kényszeríti.

FORDÍTOTTA J. HORVÁTH TAMÁS

J E G Y Z E T E K

1. Az elmélet egyik megalapítója, Carl Menger (1840–1921) bécsi közgazdász írja *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (1871) c. munkájában: „Az érték nem szerves tartozéka, nem tulajdonsága a javaknak, de nem is önálló, önmagában létező dolog. Az érték a gazdálkodó ember ítélete, amelyet a rendelkezésre álló javak jelentőségéről alkot, azokról a javakról, amelyek élete és jóléte fenntartása szempontjából számára fontosak. Éppen ezért az érték az ember tudatán kívül nem létezik.”
2. A konstruktivista szemlélet kifejtését ld. a fordító Hayek-tanulmányának első részében.
3. „Az emberi együttműködés kiterjesztett rendjéről” ld. a fordító Hayek-tanulmányának *A második támadás – a „disputa” elmarad* c. részét.
4. Fernand Braudel: *Civilization and Capitalism* (Első kötete magyarul: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus*; Gondolat, Budapest, 1985). Hayek többször hivatkozik rá.
5. A főként aranyra közvetlenül átváltható bankjegyek pénzrendszerének első világháborúig tartó korszaka. Az egyes országok nemzeti bankjai a kölcsönös forgalomban mutatkozó különbségeket arany átadásával egyenlítették ki.
6. „Azt kell felismernünk, hogy a pénzügyi politika sokkal inkább oka, nem pedig gyógyszere a pangásnak, mert sokkal könnyebb az olcsó pénz követelése előtti behódolás révén előidézni a termelés tévútjait, amelyek aztán egy későbbi visszahatást elkerülhetetlenné tesznek, mint segíteni a gazdaságot abban, hogy megszabaduljon a meghatározott irányokban történt túlfeljlődés következményeitől. A piacgazdaság múltbeli instabilitása annak következménye,

- hogy a piaci mechanizmus legfőbb szabályozóját, a pénzt, kizártuk abból, hogy őt magát is a piaci folyamat szabályozza. Egyetlen monopolista kormányügynökség sem képes birtokolni mindazokat az információkat, amelyek alapján a pénzmennyiséget szabályozni kellene, de még ha tudná is, hogy mit kellene tennie a közérdek érvényesítésére, rendszerint akkor sem lenne abban a helyzetben, hogy e szerint cselekedjék” – írja Hayek *A pénz elnemzetietlenítése* (*Denationalisation of Money*) című munkájában (London, 1976).
7. Hayek a pénzek és pénzkibocsátás versenyére gondol, ahol a jó pénz kiszorítja a rosszat, és nem megfordítva, ahol az állami rossz pénz monopóliuma lehetetlenné teszi a jó pénz(ek) megjelenését.
8. Hayek a baj történeti gyökerét abban látja, hogy az állam pénzkibocsátási monopóliumával szemben csak egyetlen ellentétes elméleti változatot dolgoztak ki, nevezetesen a „szabad bankfejlődést”, amely azt jelenti, hogy az állam feljogosítja a kereskedelmi bankokat a nemzeti pénznem szabad kibocsátására. Ez még nagyobb ingadozásokat és károkat okozna, mint az állami monopólium. „A különböző valutát kibocsátó versenyző bankok lehetősége sosem merült fel. Ez természetes következménye volt annak a felfogásnak, hogy csakis az aranyra vagy ezüstre átváltható bankjegyek használhatók...” Hayek: *A pénz elnemzetietlenítése* (71. old.).
9. Hayek *A pénz elnemzetietlenítése* című munkájában konkrét javaslatokat tesz az állami, nemzeti bankjegykibocsátás megszüntetésére, a különböző valutát forgalomba hozó bankok versenyének megteremtésére. Hayek felfogását részletesen elemzi magyarul Bokros Lajos: *Történelmietlen modell vagy modelletlen történelem? (Konceptió és kritika, Magvető, 1985.)* című tanulmányában.

Urbanitás, *pora*

KARÁTSZON GÁBOR

Az urbanitást (*pora*) nem szabad föladni, mondta a Buddha. A mondat lejtése csak lassan bontakozott ki a kerékkattogásból: előbb a zene, aztán a szavak.

Pécsről érkezett, a délelőtti gyorssal, s ahogy már jött a metró, kezdtek eszébe jutni az első mondatok. Először ez a főnti mondat, s csak azután a cím stb. De persze lent a mélyben, az ingó tömegben még nem tudta följegyezni őket, csak fönt aztán már a Blaha Lujza téren. Volt nála az ilyesmire egy füzet. A forgalom tombolt, szokás szerint; a járdaszívet korlátjának dölve fölírta most magának először is a címet, „Urbanitás, *pora*”, alá pedig, hogy: „Buddhista kiáltvány, végveszélyben”.

„Tulajdonképpen mindig is így volt,” kezdte aztán. Első bekezdés. „Születtünk, élünk, meghalunk. És annak, aki-ami ebben bolyong, semmire semennyi ideje nincs.” Közben már meg is jött a hatos.

És aztán este volt megint, égett a villany. Slafrokban ült megint az írógép előtt, írógépet megint.

Fölírta tehát ismét a címet, „Urbanitás, *pora*”, kezdjük előlről az egészet. Első bekezdés, mint fent. Az ismétlés, az volt mindig mindenben a jó. S van aztán még a meglepő elem; de az is csak az ismétlésen belül érvényesülhet.

„Ha elfogadjuk,” írta, „amit a múltkor írtam, de nem is kell okvetlenül az előző folytatást ismerni hozzá,” 2000, novemberi szám, „mert ránézésre is belátható, hogy a tündér a saját nemlétem képe, amikor egyedül vagyok, hol vagyok egyedül, mondjuk itt a szobában; akkor önként következik, hogy társaságokban viszont, akár ha ketten vagyunk csak, akár ha többen, a másik emberben mint tükörben a tündér képe megjelenik.”

Vagyis hát ő a tündér, a másik, gondolta aztán. Esetleg: a többiek. A tündérek a többiek.

Amennyiben az, amit léleknek mondunk, nem más, mint a lét struktúrája. S nemcsak a lelki dolgoké. Folyton folyvást, körbe-körbe: ti egymásba nyíló szobák! A szomszéd szoba vonzása éppoly ellenállhatatlan, mint amennyire félelmes is az az idegen tér. Mert ott mindig kezdődik valami más.

A lakásban, ezúttal, tényleg nem volt kívül senki, a családi élet természete szerint, hogy: hol összegyűlnek, hol széttrajzanak. A gyerekek felé az ajtó félig nyitva, az ajtón túl sötétség. Későre járt már.

Sohasem lelkesedett a labirintusokért. Ebben a divatban például nem osztozott! Mert nemcsak a labirintus mint olyan, hanem a labirintushasonlat is, annyiban, félrevezető, hogy benne az ember önmagát értelmesen definiált,

magszerű létezőnek érzi. Aki egy talányos idegenségben mozogna persze.

A valóság ennél azonban feledékenyebb: mintha csak valaki az összes ajtót nyitva hagyta volna. Ám erre csak lassan ébredünk rá, ha egyáltalában ráébredünk: amint mozdulni kezdünk.

Se vége, se hossza semminek: egy tükörrendszer foglyaként.

A valóság feledékenysége mi magunk vagyunk: mi az vagyunk, amit valaki elfelejtett: egy ilyen átlagos ízé.

Mondjuk, hogy a világtörténelem.

Válságokkal stb. Mihelyt én itt megmozdulok, mozdul valami odaát is. Kapalózni fogok, kapalózok ellenfelem is.

Odakünn híg esőszerűség esett a Nagykörúton. Az éjszaka betör a hidegfront, mondta a rádió. Nyugtalan volt most és kicsit félt. A buddhizmushoz így érkezünk el, gondolta magában. S valóban, mint varázscsapásra, a kis Beckh már ott is volt kinyitva az asztalon. Dr. Hermann Beckh, *Buddha und seine Lehre*, Berlin und Leipzig 1916, II., *Die Lehre*. „Az ember szájában egy fejsze van.” – 33. old.:

„A buddhizmus 4. parancsolata, amely az igazmondást ajánlja, a dolgok természete szerint elsősorban a beszédre vonatkozik; a Buddha, a maga gyakorlati okosságában, azt tanácsolja, hogy szavainkra különösen ügyeljünk. Mert ha a szellemre akarod irányítani figyelmedet, minden valótlan vagy meggondolatlan szavaddal csak önnön utadba vetsz akadályt. Az ember szájában, mondja az *Udánavarga*, már születésekor egy fejsze jön létre; és mindazok, akik balgán vagy mihaszna módon beszélnek, ezzel a fejszével önmagukat sebzik meg. A buddha- és a jógatan egyaránt úgy tanítja, hogy az ösvény követője csak az lehet, akit az igazságra való legtisztább törekvés vezérel; hiszen ennek az ösvénynek a tévedéstől – minden tévedéstől való szabadulás a célja. A buddhizmus szerint azonban, s ez nagyon jellemző reá, beszédünknek nemcsak igaznak, hanem nagyon barátságosnak is kell lennie. Az ösvény követőjének modora ne legyen se undok, se nyers. Ártatlanul, édesen, szeretetre méltóan, szívhezszólóan, hasznosan és megbízhatóan (*pora*: tképp „urbánusan”) hangozzék a tanítvány szava: az emberek javát keresse, mondja a *Számannaphalaszútra*.”

Én vagyok én, te vagy te, ki a számár, én vagy te?, kérdezte magától; azokban a napokban halt meg Otluk.

Nem úgy van az, hogy volna eleve a tér, amelyben aztán helyet foglalnának Isten és a lelkek; hanem van ez a struktúra mondom, az ez és az az, l. *csuang-ce* 2, az itt és az ott, én-te-ő, amelyből a mindenkori számómra adódik

a tér is; ez az egyedül helyes távol-keleti tanítás, amelyhez közeledett még mintegy mit sem sejtve, európai dogmatikus premisszákból kiindulva de mégis Edmund Husserl, és őutána talán már nagyvonalúbban s a *tao te king* ismeretében is Martin Heidegger aztán; semmire sincsen közvetlen megoldás.

Egyszerre telt meg fénnel-szóval a lakás, ahogyan visszatódult belé a család, de ő csak gépelt tovább rendületlenül.

„Minden elveszett, ezt meg kell mondani a népnek. Eleve el van veszve minden, ez a kiindulópont. És ha van árulása az írástudóknak, aminthogy persze van, akkor csak ez: hogy, pesszimizmus ide vagy oda, valahogy eltussolták mégis: az emberiség az életnek szinte minden területén lehetetlen helyzetbe manőverezte magát.”

Most az jutott eszébe, változtatna a címen. Voltak ilyen régi, sárga írógéppapírrjai, nem kár értük annyira, azokon gépelgette a variációkat. („Akármit csinál is az ember, a végén úgyis dallamos lesz,” mondta Cage.) Főlírtta újból: „Udvariasság, *pora*.” Nem pontos így, de jobb.

„Az energiacsapda és a közlekedési csapda és a foglalkoztatási csapda és a nemek csapdái, kölcsönösen; az abortuszcsapda és a túlnépesedési csapda; vermek, vezetőkéi és vezetettekéi, és a népek csapdái, kölcsönösen azok is, elnyomás, gyanakvás, gyűlölködés, a lehető legbanálisabban,” írta; „aligha létezik olyan részvalóság, hogy ügyében bárki is meg tudná mondani, merre forduljunk, mit csináljunk.”

Ennyi baj láttán az a bizonyos buddhista hajlongás indokoltnak tetszik.

„Az isteni nem volna szellemi, féltő, hogy elakadna,” mondja, 39, a *tao te king*. Van ez a tér, én-te-ő, egyáltalán nem csak lelki tér, testi is, fizikai, egyszerre-egyaránt, ugyanannyira; de anélkül, aki egyre kérdezi, „mi ez? mi ez?” (és az a Kérdező se én, se te, se ő) az egész rendszer nyomban degenerálódni kezd. Előbb-utóbb valamennyi rendszer. Mert Ónélküle nincs politika, közművelődés. „Hajoljunk meg a Kérdező elé.”

Valamennyi létező előtt, összetett kezekkel. Ahogyan imádkozik a keresztény: ez a mozdulat Indiából jutott el hozzánk s a Távol-Keletre is.

És megszólalnak majd a kórusok.

Mert hogy is mondjam: az, hogy minden elveszett, mégsem azt jelenti, hogy el is van veszve minden, érted.

Éppen a reménytelenségből indulunk ki. Előbb a zene, aztán a szavak; s nagysokára kezdünk keresni hozzájuk filozófiát. Lehetek a vitában bármilyen éles, nem kell azért egyértelműen a másikat okolnom: a csőd szubjektuma aligha található meg. Mert önmagában nem is létezik. A struktúra az, ami él, és folyvást változik; s nem egészen a rendszeren belül fedezhető fel, mi benne a *pláne*. – A vitákban azért persze majd élesek leszünk.

„Az indiai Buddha a maga megváltására mosolyog, a kínai Buddha az egész világra,” mondta egyszer egy furcsa öregúr. Buddhája annak a kínai filozófiának, amely buddhizmus is és taoizmus is. Érdemes tehát harmadszorra most egy pillantást vetnünk a már két ízben említett *tao te king* fővonalára: egy csavarvonalra. Miután az első vers *ouverture*-jében kirajzolódik a Semmi és a Valami polaritása s az is, ami ezeken túl van, az Őt vagyis a Szó; és miután az egyáltalában létezhetők birodalmát, vagyis hát, *esetünkben*, a lelki birodalmat, *mégiscsak*, egész szélességében keresztülszeltük (teli volt jajjal-bajjal, *mindenesetre*), és közben a víz éltető és aláztos szerepéről többször is hallhatunk ezt-azt, mindezen dolgok vége felé tehát már az utolsó előtti előtti vers e végtelenül keserű sorokkal köszönt ránk,

*békekötésre végre
eltávozott nagy neheztelésre
találsz majd új neheztelésre
nem jutsz a jóra mégse*

mert nyilvánvalóan nem sikerülhetett túljutni a félreértelmezett polaritáson se kétezeröttszáz évvel ezelőtt, se most; de mindjárt ezután majd a képzőművészeti és irodalmi munka fontosságáról tesz említést a nagy mű, könnyedén, s legutolsó soraival aztán a lelki birodalomból egyszerűen eltűnik:

*az égi Őt annyira átható
meg nem sebezhet
a szentek Őtja szorgalom
de nem viszálykodik*

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja decemberben is nyitva áll az érdeklődők előtt, a szokott időpontban, a hónap harmadik péntekjén, este fél nyolckor, a Kamarateremben.

December 21-én pénteken a 2000 kedves barátja, **Darvas Ferenc** komponista, zeneszerző és fejszámoló lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy miért nem adja ki a Chopin-analógiára írt jazz-zongora-etűdöket, hogy nem kellene-e nevet változtatnia, s hogy melyik dallamra büszke, az Eldorádó-film forradalmi indulóján kívül. A kérdésekhez - kivételesen - lesz zongora is.

SZIGETI PÉTER

TOROK ANDRÁS

ROSSZ HÍR: Mmxcxi januárjától kénytelenek vagyunk a 2000 árát jelentősen emelni. Másfél éve azzal dicsekedtünk, hogy a lap nem kerül többé, mint egy hamburger. Most azt mondhatjuk: még az emelés után is olcsóbb... Valószínűleg 39 forint lesz a példányonkénti ár. Sajnos.

CORVINA

TÉLI KÖNYVVÁSÁR 1990 A CORVINA KIADÓNÁL

PRADO

A világ nagy múzeumai sorozat

Ára: 465,- Ft

A MŰVÉSZET KEZDETEI

A művészet története sorozat

Ára: 820,- Ft

Giovanni Caselli

AZ ELSŐ CIVILIZÁCIÓK

Hogyan éltek hajdanában? sorozat

Ára: 265,- Ft

Giovanni Caselli

A KÖZÉPKOR

Hogyan éltek hajdanában? sorozat

Ára: 265,- Ft

Lajos Mari—Hemző Károly

99 ÜNNEPI ÉTEL 33 ÉTELFOTÓVAL

Ára: 180,- Ft

OLASZ KÖTÖTT MODELLEK '90

Ára: 198,- Ft

GYEREKRUHAVARRÁS

Ára: 320,- Ft

FŰRÁS-FARAGÁS

szerszámok — polcok — falak — ajtók

Ára: 320,- Ft

*A Corvina Kiadó ezúton kíván a 2000 olvasótáborának
kellemes karácsonyi ünnepeket és boldog új esztendőt.*